

У2
Ч-12
Михайло
Чабанівський

Лебедина сага

Михайло
Чабанівський

Лебедина сага

ПОВІСТЬ
ТА
ОПОВІДАННЯ

Скільки потрібно людині земних благ, щоб вона була щаслива? На яких стежках пролягає твоя особиста доля, якими меридіанами бродить твоє кохання? Де приховане коріння людської забудькуватості і на чому ґрунтується мораль браконьєра?

Такі і подібні питання постають перед героями нової повісті Михайла Чабанівського «Лебедина сага». Події відбуваються на лоні чарівної природи.

Клаптик суші, створений природою в неозорому морі, стає ареною гострої боротьби після того, як сюди прибув Казимир Сагайда — молодий романтик і одчайдушний страж природи. Як у повісті, так і в новелах, автор порушує складні проблеми формування характеру нової людини, переважно молоді, активно вторгається в наше сьогодення, створюючи художніми засобами ідеал, гідний наслідування.

У 2

Ч 12

7-3-3

15-Б3-12-69 М

*Природа не
визнає жартів;
Вона завжди правдива,
Завжди серйозна,
завжди сувора;
Вона ніколи
не помиляється;
Помилки ж і непорозуміння йдуть
Від людей.*

Г Е Т Е

Лебедина сага

Повість

Його вбили на світанку.

Тоді саме зацвітав тамариск — степове дитя півдня, голубе небо було високе і недосяжне.

Його вбили на світанку.

Але перед цим на маленькому килимку суші, вбраної первоцвітом, відбувся поєдинок. Це був поєдинок очей, совісті і засад одвічного протиборства — егоїзму і людської відваги.

Це був надто важкий поєдинок для Анатолія Задорожного. Такого ще не траплялось на його життєвому шляху, хоч шлях той проліг по барханах, по пекучих, як черинь, «нічиїх» смугах на азіатському прикордонні.

Коли Задорожний демобілізувався, то натопив свою хату, привів кохану і сказав жартівливо, з викликом усім на світі незгодам і безталанням:

— Звідси громитимемо шведа.

Його знову послали на пост — тепер пильнувати не кордон, а зону одвічної тиші. Що там у тій зоні? Кому вона не дає супокою? Хто на неї зазіхає? І чому у неї така пишна назва?

Розворушені подіями тридцятих років степи клекотіли вихором пристрастей, ламалися споконвічні звичаї і закони, дехто у злобі й зневірі кидався на край світу, як звали оті острови, припадав біля шматини манни небесної, якою була заповідна земля. Там можна було вільно зітхнути, пересидіти переляк, взяти дармову поживу, наситити розбурхане, вічно голодне нутро.

Примарні тіні, озброєні невоситимістю і дробовиками, били в лет, били на воді і на землі, били все живе, що траплялося.

Озлоблені, видирали з гнізд пташині яйця, ставили хитромудрі сильця з волосіні, з люттю і з піною біля рота відкручували лебедині шиї...

Та ось на перешкоді став Анатолій Задорожний, земляк, свій наче хлопець, демобілізований солдат. Став, затис у тремтячих руках свою берданку, наказав:

— Очистити острів!

— Зійди з дороги, — порадили тихо, «по-божеському». — Дихай і дай дихати іншим.

— Не дозволю, бо поклявся! — відрубав Задорожний.

— Поклявся? Кому?

— Своїй совісті.

— Не дійсна твоя клятва! Мілка!

— Глибшої не знаю! Виконуйте наказ!

Тупі, засліплені очі свердлили, пекли вогнем:

— Одійди, хлопче... Сховайся десь у нору і не во-
рушись. Мало тобі добра? Он скільки його, з одного
пострілу десяток качок падає... Настане час — зникнемо,
мов туман. Ніхто нічого не знатиме, забуде, минеться
все.

Задорожний і далі стояв на своєму.

Тоді вони вдалися до іншого:

— У тебе молода жінка, дитина. Подумай! Проміня-
ти життя на ту качку? Ти здурів!

Задорожний і це витримав. Голос його став ще твер-
діший:

— Геть з острова!

Тоді вони залягли і відкрили по ньому вогонь. Задорожний кинувся в окопчик, там колись, певне, брали воду, почав одстрілюватись. Та вони вже вирішили його долю, вони оточили єгеря з усіх боків...

Його поховали на місці загибелі, під високим голубим небом. Не було промов, не було указу, країна жила іншими, важливішими турботами, ніхто не почув тривожного і трагічного пострілу в преріях зони одвічної тиші... Лише згодом поставили на могилі сірий камінь. Хтось зубилом вибив дату і ім'я героя.

Він, той камінь, і зараз стоїть. І хто знає, можливо, в якусь погожу днину, коли Парламент держави буде схвалювати указ про вшанування великої армії природолюбів і охоронців чарів рідної землі, буде названо і прізвище комсомольця Анатолія Задорожного, котрий ціною власного життя відстояв пост, розбудив людську забудькуватість і байдужість.

1

Зосереджений і ніби холодний, Добровій умів, певне, розчиняти навстіж людську душу, розглядати всі її видимі й невидимі закутки. Казимир це одразу відчув, як тільки вперше ступив у оці безмежні простори заповідника. Він міг навіть поклястись, що Добровій, маючи таке напрочуд миле прізвище, насправді був людиною не дуже доброю до людей, бо варив з Казимира воду преохоче і мав ніби якусь потаємну втіху з того.

Увесь ранок (а ранок для Добровія починався о п'я-

тій!) ходив хлопець за директором непролазними нетрями островів, купався в холодній, мов лід, росі, форсував озера, загрузав у піску і різав руки й обличчя гострим лезом очерету. Попереду велично ступав Добровій, холодний, мовчазний, у високих гумових чоботях, теплий ватянци, з рушницею і біноклем. Інколи він озирався і гукав до юнака:

— Не відставати!

Директор, либонь, по праву дозволяв собі таку категоричність. По-перше, він пропонував хлопцеві такі ж чоботи і таку ж ватянку, але той відмовився. Хлопцеві, бачите, й так жарко... По-друге, якщо тобі під п'ятдесят і ти куди рухливіший за того, котрому двадцять три, тоді маеш право і гримнути... Коли дійшли до берега, коли Добровій змилюстився і дозволив трохи відпочити знесиленому Казимирові, тоді вже й голос у директора наче змінився:

— Глянь ось сюди, — сказав він м'якше, — варто було пройти стільки, щоб побачити таке?

Перед ними слався блакитними брилами туман. Ніби виростав з моря отой туман, а тоді вже могло здатись, що саме море піднімається в небо, адже перед тобою діялось чудо, яке покликане засвідчити давню істину: природа не терпить порожнечі. Ось море так туго вигнуло свою голубу спину, так роздалось ушир, що йому вже неодмінно треба податись угору, заповонити всю бездонну баню, отой блакитний дзвін, що висить над головою. Казимир ахнув:

— Хай йому чорт!

— Картина, — буркнув Добровій.

Здавалось, він теж був захоплений, як і Казимир, але почуття свої умів приховувати.

— Скинь черевики, просушись, — порадив він хлопцеві.

Казимир глянув на себе. По пояс забрьоханий, брудний, пом'ятий. Ще сьогодні лискучі елегантні сандали тепер хляпали на ногах, розбухлі від води. Вважай, що з ними покінчено... Холоші коричневих штанів, дбайливо випрасувані в готелі, зібгались і виказували, що матеріал мав причетність до примхливої хімії.

— Гарно, правда? — спитав Добровій. — Дехто вважає, що у нас тут мармелад, а не життя. Певен: схоже щось і в тебе на думці крутиться... Чи не так? Так, не

інакше. Коли дивитись здаля, збоку, може здатись, що й галери ганяти легко... А от я іншої думки. Наша професія...

Останні слова Добровія пролунали якраз тоді, коли сама природа ніби хотіла спростувати песимістичні слова директора заповідника. Клуби туману швидко розвіялись, ніби розтанули в імлі, перед очима заблищало ледь вловимою хвилькою море, а на тому морі ожила тремтлива срібна флотилія маленьких кораблів. Це були лебеді. Білі птахи купались у голубій імлі, їх було так багато, картина здавалась такою величною, що Казимир знову вжахнувся, не раз вживаючи слово «чорт». Добровій теж звів погляд у далечінь, зняв бінокль і глянув ще раз.

— Ось на, подивись, — сказав він Казимирові. — Маєш повне право поахкати. Це твоя сатисфакція.

Казимир узяв бінокля. Тепер лебеді були близько, він бачив їхні довгі шиї, бачив, як вони хлюпались у воді, розкидаючи навколо живе срібло. Враження від побаченого було таке різоче, що хлопець завмер, не маючи змоги навіть виявити захват.

— Твоя сатисфакція, — сказав ще раз Добровій. — Маєш на неї право. Заплатив, можна сказати, гарну ціну — одягом і взуттям...

Він помовчав, а тоді додав:

— Не слід уникати труднощів! Треба вміти їх долати. Це не мої слова, їх сказав колись Ленін. Сказав після того, як вибрався на високу вершину Татр через безліч перешкод.

Казимир, здавалось, надивився вже на морські чари, бо віддав бінокль Добровію. Сонце стояло над морем, припікало. Хлопець готовий був рушати далі, та директор не поспішав. Витяг з кишені ватянки бутерброд, відламав половину юнакові.

— Ось я помітив одну рису, — мовив так, ніби звіряв якусь свою таємницю. Відчувалось, що йому кортіло зараз поговорити з хлопцем. — Помітив я одну людську рису: після крутого підйому неодмінно настає якийсь благодатний момент сатисфакції... Погано я говорю, неясно, — змахнув він сердито рукою. — Спробую простіше. Ну, от навалюється на людину стільки клопоту, що аж моторошно стає. А людина не здається! Навалюється на ту роботу! І як тільки пройдено шлях, відразу ж

настає година радості. Неодмінно! За логікою закономірностей. Оце я і називаю сатисфакцією...

Він дожував свій бутерброд, рипнув гумовими чобітьми.

— Тепер ми оглянемо єгерський сторожовий пункт.

На одному з островів, коло самого берега, на високому гребені з піску й черепашника, стояв одноповерховий будинок з білої цегли. Здаля будинок скидався на віллу чи котедж з примхливою верхньою прибудовою — ото й був сторожовий пункт.

— Зámок чотирьох вітрів, — сказав Казимир.

— Влітку чотирьох, а взимку — всіх ста, — згодився Добровій.

Відімкнув двері, пішов по скрипучій вагонці, вибрався сходинками нагору, озирнувся. Вузька застлана кімната, схожа на кабіну повітряного лайнера, невеличкий столик і карта островів. Звідси далеко видно — десь за хвилями береговий маяк, он решта островів. Місце вибрано вдало, хтось, мабуть, пополазив оцими чагарниками й очеретами, аж поки віднайшов його.

— Отут би романи писати та чай пити, — сказав Добровій і поважно опустився в єдине крісло з лози. — Відхили вікно, хай трохи провітриться, задихнутись можна.

Морський вітерець легко видмухав перегріте повітря, заворушив паперами на столі, змів порох, що товстим шаром лежав на всьому.

— Жив тут єгер Цар, — сказав Добровій, розстібаючи ватянку. — Іван Гаврилович Цар, уяви собі! Город завів, курей, свиней, корів, овець... Довелось вигнати.

Казимир наче не чув тих слів. Переходив від вікна до вікна і все поглядав довкола. Море гнало до берега дрібну хвилю, бавилось на чистому піску. За срібною габою далини гойдається кілька човнів — то рибалки. Вони тут ловлять найсмачнішу в світі рибку — силяву. Казимир куштував силяву на базарі. Не встигнеш покласти до рота, як вона вже й розтанула. Водиться ще й лобань — так називають тут кефаль, риба, за яку не раз сварились держави і вдавались до дипломатичних демаршів... Казимир усе це знав, він встиг побувати і біля рибальських шхун, і біля каячків з романтичними назвами і браконьєрським нутром, але тепер він думав про інше. Ось стрибає білим паском пляжу, незаймаю

лінією, котра ділить суходіл і воду, самотна чайка... Здохнути можна від захвату! Казимир не втримується:

— Дурний той Цар!

— Хвилинку,— підняв вказівного пальця Добровій,— хвилинку! Он песька голова визвірилась, чатує... Муляє мені око! Глянь, ніби у стані невагомості. Пройдисвіт!

Казимир глянув у височінь, побачив шуліку. Птах завмер у високості — не колихнеться. Видно, куріпку набачив, якщо так солодко і так зосереджено завмер. Засвербіла рука у хлопця. Мовчки торкнувся ствола рушниці. Та Добровій зупинив його.

— Вже двадцять років, як оці острови не чули жодного пострілу. Жодного!

— Але ж тут був Цар!

— Це край незайманої тиші,— вів своєї Добровій.— Край абсолютної тиші. Адже тут — лебеді... Така вже птиця.

Він, мабуть, говорив зараз не у властивій йому манері, бо важко передихнув, наче спекався якоїсь марудної роботи, змінив голос і вже прозаїчно, навіть сухо, проказав:

— Не про Царя мова... Звичайно, адміністрація не проти того, щоб єгер, та ще сімейний, мав під рукою своє, необхідне. Без цього не обійтись на острові. Май на увазі: катер приходить сюди раз на день і раз на тиждень тобі підміна. Можеш добратись до міста, сходити в перукарню чи в кіно... А потім знову сюди — до наступної суботи. І так рік у рік. Подобається?

— Дуже! — простодушно відказав Казимир.

— Було б краще, якби він сказав «не дуже», — вдався до третьої особи Добровій.

Казимир змовчав. Його поймали сумніви. Його шматувала хурделиця невизначеності й химерності характеру цього чоловіка. Виходило так, що чим охочіше Казимир погоджувався на обмеження і труднощі, тим більше розчаровувався директор. Це засмутило хлопця вкрай, він жував стеблинку, солону й гірку, і мовчав. Смуток розлився по його рожевому обличчі, отой смуток, який часто називають прикрістю чи ніяковістю.

— Це ще не все,— загрозово промовив Добровій і підвівся.— Я покажу тобі одне місце...

Вони спустились униз, директор мовчки замкнув двері білого будиночка, швидким кроком дістався до моторного човна, прив'язаного до куща, посадив Казимира наперед і помчав до острова, який ледь мрів у срібному павутинні марева. Тут вони теж довго йшли, пробиваючись крізь густі зелені загати, долаючи глибокі й мілкі озера, аж поки не зупинились проти невисокого обеліска з сірого каменю. На плиті нерівним почерком було написано: «Тут поховано егеря заповідника А. К. Задорожного, вбитого браконьєрами 1930 року».

Високо в небі пливали сріблясті прозорі хмарини. Запашний вітер, зволожений морем, ледь ворухив маківки тамариску, в кущах ще виблискували діаманти роси, поблизу пищало і скреготало птаство — життя не зупинялось.

— Видно, даремно я забрався аж сюди, на край світу, — сказав зажурено Казимир, простуючи до човна. Добровій тепер ледь встигав за ним. — Краще б і далі вирощував своїх курей...

— Хіба? — почулось десь ззаду.

Казимир не відповів, він спробував тільки посміхнутись, та з цього нічого не вийшло. Десь у глибині його душі колихнувся спогад: як тільки приїхав за призначенням на птахоферму радгоспу, дівчата-пташниці одразу ж охрестили його «вченим куролапом»: «Чие це розпорядження? Вченого куролапа? О, тоді...» — І сміх — іскристий, колючий, дзвінкий, як гомін живого струмка. Особливо дошкуляла Санька, дівчина з брунатними вогнистими очима і гострим язиком. Далєбі, вона мала на те підстави! Адже лише за рік по закінченні десятирічки встигла так вивчити справу, що непомітно стала на птахофермі авторитетом. І от на тобі — «вчений куролап!» Тепер кориса йому, підтакуй, похитуй догідливо головою і удавай, що старший зоотехнік глаголить тільки істинами і кожне його розпорядження — сама мудрість.

Одного вечора він таки насмілився запросити Саньку до клубу. Попелюх розмахнувся, як завжди широко: наставив біля входу до клубу колон, навішав картин, духовий оркестр організував, у фойє буфет з ситром та пиріжками. Щосуботи сюди набивалося повно людей, не лише молоді йшли потанцювати чи подивитись кіно,

було тут і старих чимало — сиділи по кутках, оглядали критичним оком юнаків та дівчат, інколи кидали своє важке, як рука, слово, інколи дозволяли й поблажливість: он той, Василь, легенько ходить біля дівчини, як і належить парубкові, а той он, Данило, тягне свої чоботи так, наче вони чавуном налиті. Хіба так танцюють? Ех, колись було, ех, минулося!

Казимир не належав до хвацьких танцюристів, але Федь колись навчив його крутити танго, ось чому, як заграли танго, юнак очима поспитав у Сані: «Підемо?» Та кивнула. Мовляв, якщо охота, то вона готова. Хоч наперед знає: всі будуть дивитись на них, увесь світ замре і дивитиметься тільки на них. Санька перечекала хвилину, поки якась пара ступила від стіни, поклала руку на плече старшого зоотехніка і заплющила свої пригаслі і злякані тепер брунатні очі.

Руки в неї затерпли, їх скувала крига. Казимир витлумачив це по-своєму: яка-бо холоднеча, яка байдужість! Певне, даремно бог дав дівчині такий колючий язик, такий насмішкуватий погляд, таку незалежність! Ця перебере все село, весь район, ця дівуватиме до загину!

Он як пашать в інших дівчат личка, он як блищать оченята — сірі, зелені, карі, сині. Вони, оті оченята, аж кричать, до самого неба волають: хлопці, наші доморощені принці з плечима як гора, з статурами богів, чому ви не танцюєте танго? Чому ви такі вайлаки, такі недорікуваті, що даєте отому заїжджому зоотехнікові збиткуватись з нас? Дехто із них не витримує. Пропікає свого Грицька презирливим вогненным поглядом, кладе руки на плечі своєї сусідки, йде в коло. Хай буде навіть так — без хлопців, але вони щасливі, вони танцюють! Казимир усе те бачить, все розуміє. Не може він втямити лише одного: чого ж Санька не рада, не блискає оченятами, не мліє під його поглядом?

Адже стояла б оце, як деякі, під стіною, сумовито б водила оченятами по рухливому колу, проклинала б оркестр: щось він так довго і так нудно витягає свої ноти, свої округлі, ліниві і дохлі колінця! Швидше б уже краков'як чи польку, тоді й чубаті трактористи заворушаться, сядуть на свого коника, гримнуть об підлогу дебелими чобітьми. Він, можна сказати, вирізнив її з гурту, з усіх отих Гальок та Насть, він запропонував

їй шлях обраних, щасливих і гойданих успіхом, а вона ледь дибуля поруч, від її рук, від очей і всієї постаті віє холодом і незалежністю.

— Не любиш танцювати? — спитав юнак, коли оркестр стих.

Вона метнула на нього здивований погляд.

— Так собі...

Казимир похилив голову. Зрозумій таку... Погляд обіцяв здивовання і запитання: «Звідки взяв?», а слова сипнули віхолю байдужості і якоїсь загадкової холодності.

І чим далі вони танцювали, чим тепліше, гарячіше ставало і в клубі, і в тілі, тим холоднішали руки у цієї загадкової красуні. Він проводжав її додому — новий будинок з синіми віконницями, з палісадником, з гарним штахетом і зеленим двором, де до самих вікон тулились вишні та абрикоси. Хоч було вже пізно, Саню чекала мати — мов та орлиця металася по двору, побачила доньку з хлопцем, гукнула:

— Чи знаєш, дівко, котра година?

Сполохана дівчина тицьнула Казимирові свою крижану ручку і зникла в гущавині саду. Хлопець ішов додому і міркував: щастить так щастить! Можна сказати, вперше звернув увагу на дівчину, вперше прикипів зором до отих насмішкуватих брунатних очей, і відразу ж, з першого несміливого кроку, крига байдужості. Не туди б'єш, хлопче!

А Саня? Вбігла в хату, притулила до своїх розгорячених щік задубілі руки, сказала матері:

— Танцювала танго... Трохи не вмерла!

— З зоотехніком? — спитала мати. — Здається, то був він, я запримітила.

— Що там було! — ойкала Саня. — Всі очима їли... А ми не пропустили жодного разу, все підряд танцювали...

Саня підійшла до матері.

— Мамо! Ти коли-небудь відчувала таке? Ніби на тебе дивиться увесь світ... І під ногами — нічогісінько... Наче літаєш... Чи це тільки я така дурна? Скажи мені...

Мати одійшла до вікна, глянула в сутінь двору. Сказала байдуже:

— Якийсь він чорний, незугарний...

Коли Санька дізналась про скорий від'їзд старшого зоотехніка до якогось заповідника, про який ніхто тут і не чув, вона скептично посміхнулася просто в обличчя Казимира і сказала:

— Ага, леікого хліба заманулося? Потягло до острова Твого Кохання? Так?

Вона випалила свої слова з таким сарказмом і з таким осудом у голосі, що Казимир аж очі примружив. Цього він не чекав! Навпаки, був переконаний, що дівчина, позбувшись суперника на птахофабриці, зрадіє, адже знову посяде своє законне місце, і тепер уже до неї прибігатимуть дівчата поспитати про те чи інше. Вона ж не раділа, кепкувала — відверто і гостро.

Казимир був ошелешений цим відкриттям, в його душі навіть колихнулася якась невиразна, але солодка тінь надії, та він не належав до легковірів і твердо знав, що його шляхи до сімейного щастя будуть надто круті і звивисті. Та й Санька не була з тих дівчат, які заливаються рум'янцем щастя щоразу, коли помігати на собі погляд хлопця: ця кусалася, вміла сміятись і навіть глузувати. Про той випадок забулось, тільки оце зараз він згадав Саньку, на човні, який мчав морем до берегів білого приморського міста. Ех, якби знала Санька, який легкий хліб пропонували зараз Казимирові! Коли б знала вона, що насправді означає цей острів Твого Кохання!

В березі на Добровія чекав газик. Директор підвіз юнака до готелю, потиснув хлопцеві руку.

— Я показав тобі все, нічого не приховував. Маєш час поміркувати і вирішити. Завтра о дев'ятій чекаю в управлінні.

І поїхав.

Назавтра о дев'ятій Казимир пішов не до управління заповідника, а на вокзал. Якщо він не умів будувати мостів, то умів палити їх за собою. Світ широкий, для нього місце всюди знайдеться — у нього така потрібна зараз усім професія. Поки що він подасться у свій район — десь у тому широкому світі було віконечко, з якого сяяла для нього пара брунатних оченят... Коли тобі ледь за двадцять, цього цілком досить, щоб приймати які завгодно рішення і робити найкатегоричніші повороти в житті. Ще нічого не здобуто, але нічого й не втрачено! У свій радгосп він приїде, звичайно, тільки тоді,

коли десь добре влаштується і матиме якусь вагу. Це — закон. Інакше — засміє Саня, засміє...

І коли вже Казимир стояв у черзі за квитком, раптом перед його очима виріс Добровій. Директор стояв і докірливо хитав головою. Ось він, нарешті, перестав глумитись, підійшов і взяв хлопця за руку.

— Я був у готелі, мені там сказали. Ех, ти... Ми ж не закінчили розмови! Йшлося ж тільки про умови праці, але є ще й безліч усяких інших тем, зокрема сати-сфакції... Як ти гадаєш, на четвертому острові, там, де тамариск, можна розвести фазанів?

Добровій узяв Казимирів чемодан, поклав його на заднє сидіння газика, посадив поряд себе хлопця, завів мотор. Коли вони вже йшли мощеною стежкою до управління, Добровій на мить стишив хід, притримав хлопця за рукав і тихо поспитав:

— Скажи, у тебе є дівчина?

Питання було таке несподіване і навіть дивне, що Казимир аж почервонів. І вперше в житті сказав неправду:

— Є.

— Чудово, — сказав весело Добровій і пропустив перед себе Казимира.

2

Тоненька указка, мов рухлива годинникова стрілка, бігає по зеленому виду карти, прибитої на стіні, блискавично описує кола, якісь загадкові лінії. Та ось вона на мить завмирає, і Казимир чує трагічний голос:

— Отут, уяви собі, півсотні літ тому був промисловий збір пташиних яєць...

Добровій уриває розповідь, указка тремтить і полишає острови; кілька хвилин триває пауза, вичікувальна, повна прихованого загрозливого змісту. Мовляв, що ти скажеш, юначе, на таке? Здивуєшся? У тебе це виходить втішно і спокусливо, твої вигуки бальзамом лягають на директорську душу... Але Казимир не виказує здивування, мовчить. І тепер слова відлуноють десь під самою стелею, хлюпають приглушено хвилею моря, а перед очима — сотні збирачів, озброєних кошиками та рушницями, вирушають на острови. Лебедині яйця, лебединий пух — все йде на базар. Пух — на ковдри,

махові пера — писарям, м'ясо — на вариво. А влітку, коли починалась пора линяння, цілі артілі ловили лебедя. Кмітливі підрядчики платили за птаха п'ятдесят копійок... За день артіль добувала триста-чотириста птахів. І так повсюдно — од Чорного моря до Уралу...

Директор передихнув, потім замріяно додав:

— Над лебедем нависла катастрофа. Можна уявити, наскільки збіднішав би світ...

Він знову примовк, ніби зважував, як збіднів би світ без лебедя, ніби вивіряв, чи справили належне враження його слова. По хвилі мовив:

— Лебідь сідає і гніздиться тільки на добрій, ласкавій землі. Такий закон. Ми той закон у свій час порушили, ось чому лебідь почав обминати наші краї... Це була розплата за ьарварство.

Тоненька указка бігала по зелених плямах на голу-бому просторі моря, на мить зупинялась і завмирала у якомусь місці, потім знову описувала дугу і знову зупинялась.

Це був отой світ безмовності, загадковий і недосяжний, котрому завжди полонити уяву, забирати серце в солодкий полон. В рухливій імлі моря лежав острів, такий собі зелений айсберг далеких меридіанів, якими ти ніколи не мандрував, але про які знав із уст одвічної людської мрії і допитливості. Цей острів був створений морем, був його дитям, адже вода не тільки руйнівник, а й зодчий: в одному місці рве плавіння, камку, горне пісок, збирає черепашику, в іншому викладає химерні стелажі, поверх за поверхом, аж поки не ввершить будову і не відхлине, щоб здалеку помилуватись своїм витвором.

Першим, хто ступив на цей острів, на цей новий материк всесвіту, буцімто була чайка. Потім, кажуть, насунула дика качка, третім був лебідь.

Лебідь... Обережний і розумний птах, простуючи з далекого Нілу, ладен умерти в дорозі від перевтоми чи голоду, ніж потрапити в лабету свого загадкового ворога. Кинувши пожадливий погляд на усамітнений острів, оглушивши виднокіл тривожним покликом, лебідь знову набирав висоту і линув далі, не зупиняючись. Лебідь — птах не тільки обережний, а й могутній. У нього немає суперників у пташиному чи навіть тваринному світі, він здолає якого завгодно ворога, окрім

людини. Лебідь не боїться відвертого герцю, він може перебити своїм півтораметровим крилом руку мисливця, він може вистояти в двобої, але з умовою: якщо тільки його суперником не буде озброєна людина. Людина уникає прямого поєдинку, а нападає зненацька, із засідки, в неї незбагненно довга рука — вогненна рушниця. Може, в цьому і всемогутність людини?

Людина переслідує лебедя здавна, переслідує настирливо, щоразу вдаючись до дедалі тонших хитрощів. Чому? Невже причиною є отой теплий пух? Певне, колись це мало сенс, а тепер? Може, в основі переслідування лежить оспівана поетами лебедина краса?

Незрівнянна лебедина краса... Ніхто не скаже, що тут є перебільшення. Хіба лебідь не є в усіх народів символом краси? Згадаймо: лебедина пісня, лебедина шия, лебедині груди, лебединий танець. Раніше лебідь поспіль вкривав тихі дніпровські плеса, а тепер затримався десь на маленьких клаптиках нашої землі. І все менше та менше тих клаптиків на світі...

Казимир тепер уже не дослухався до шелесту слів. Перед ним слався суворий, навіть трагічний сувій історії, який беззастережно засвідчував, що людська короткозорість ще не перевелася в світі. Оскільки Казимир уже побував на тих островах і дещо бачив, він все ж не дуже вірив тим трагічним ноткам у голосі Добровія, котрі так часто лунали в його натхненній розповіді. Ні, не так воно, мабуть, печально. Скільки він учора бачив птахів! Влучивши зручну мить, коли директор зупинився, щоб передихнути, юнак зауважив:

— Схоже на те, що лебідь вже простив нам злочин, он як густо сідає на островах!

— Не зовсім, — відповів стримано Добродій, — не зовсім простив. Коли тебе плюндрують сотні літ, образа швидко не минає. Страшне лихоліття для цього птаха минуло, адже була на світі наша велика революція. Так, вони вже сідають, але гніздитись бояться. Інколи навіть лишаяються на зимівлю, а ось діток не виводять. Інстинкт не дозволяє.

— Як це? — запитав Казимир. Він тепер близько брав до серця лебедину історію, він починав дещо розуміти.

— Так, наша держава взяла під охорону лебедів одразу після революції, але... Браконьєр ще живий!

браконьєр нині грамотний, моторизований, спробуй наздогнати його, коли в лиходія і мотор потужний, і човен добрий. Навіть рибінспектор не береться мірятись силою... А якби й догнав, то що? Що ти з ним зробиш, коли їх гурт, а в нас один єгер на всі острови? А якщо й попадеться котрийсь, то хіба його залякаєш штрафом?

Добровій раптом змовк. Може, його зупинили якісь свої слогади, прикросі чи випадки кричущої несправедливості й печалі? Витер спітніле червоне обличчя носовичком, присів біля столу, зітхнув:

— Отак, значить... На сьогодні досить. Тепер ти вже знаєш, для чого ми тут. Заповідник наш куций — лише чотири чоловіки у штаті. Я, мій заступник, бухгалтер, друкарка.. Та оце тепер ти. П'ятий. Кожен із нас і жнець, і на дуду грець. Умієш водити машину? А моторний човен? Умієш стріляти? Всього навчишся. Інакше у нас не можна... Потім ось що...

Тут директор дозволив собі щось подібне до посмішки, вимученої і ніякової.

— Ось що: як же ти будеш там жити? В їдальню чи в кафе не сходиш — нема таких. А борщу ж захочеться... На бутербродах далеко не поїдеш. Думав над цим?

Тільки тепер Казимир здогадався, чому це Добровій питав у нього про дівчину. На островах завжди жили сімейні єгері, тепер ось нова проблема для заповідника — єгер-холостяк. Казимир безжурно махнув рукою.

— Сякий-такий суп зварю, було б з чого...

— Ясно, що важко буде самому; — скрушно похитав головою Добровій. У його очах промайнула тінь зажури і співчутливості. — Та якось воно буде, у нас тут ще ніхто з голоду не вмер...

Він ще раз посміхнувся і додав:

— Приходь завтра, поговоримо. Маєш час оглянути наше місто. Тут чудові пляжі...

3

У готелі жодної душі. Де всі поділися? Сонна чергова сказала, що сьогодні наші грають у Лондоні — день великого футболу. У готелі телевізора немає, всі рушили до тітки Насті, прибиральниці, яка живе навпроти.

— Якщо охота, йдіть і ви туди, місце знайдеться, гдєже телевізор у вікні, — сказала чергова і позіхнула.

Казимир вийшов на вулицю. Небо бралось на обрії чорною смужкою, вечір ставив у морі високі фіолетові стовпи — заходило на дощ. Казимир закурив сигарету, зайшов до палісадника, сів на вільному краєчку лави. На лутці розчиненого вікна блимав голубим оком телевізор. Тут зібралося чимало людей. Старші сиділи на лавах і стільцях, а підлітки просто на землі.

Ось через тин переліз юнак у картатому светрі, русявий, захеканий — спізнився. Йому відразу ж дали місце — підлітки аж шиї повитягували, коли побачили юнака, навіть галас притих.

— Льонька! — почувлось приглушене. — Льонька прийшов...

«Що це? — подумав Казимир. — Пошана? Схиляння перед дужчим? Чи щось інше змушує усіх посторонитись, даючи Льоні можливість сісти перед самим екраном телевізора?»

А той Льоня збив недбало русявий чуб з чола, обвів поглядом присутніх і спитав:

— Жвак?

— Жвак! — закричали підлітки. І почали навперебій пояснювати, як складається гра, як англійці намагаються переграти наших форвардів, та ніяк не можуть. Блискучі очі, стиснуті кулачки, розпашілі обличчя. Та ось поволі гра набуває позиційного характеру, зникають гострі ситуації, збудження глядачів спадає. Льоня виймає пачку дорогих сигарет, пригощає декого, цідить крізь стиснуті зуби:

— Були вчора на морі, старички? Чи на печі сиділи?

Голос у нього якийсь писклявий, наче змашений оливою, здається, у хлопця слова не лунають, а вибулькують з горла.

— Сім балів! Смачно? Еге-ге! А я на своєму «Олені» в хвилю! Лобанів зараз — жвак! Кину свій павучок, а воно буль-буль-буль... Ну, кладу собі, мої тепер лобані! А тут Сень, чорт рогатий, пре. Уявляєте? Пре і нічого не хоче знати! Я борта свого одвертаю, бо нема ж дурних, щоб тобі його протаранили, а він все одно пре! Тоді я підставив ріг, вирішив носом з ним поздоровкатись... А він і на носа пре! Тьху, сатана... Ви ж знаєте: ріг мого «Оленя» міддю оббитий, а всередині стальна рогатина... А Сень пре! Смерті не боїться, чорт. І таки

забрав павука, перевернув «Оленя», пробив борт і гайда собі в море. Чи не сатана?

Мовчать хлоп'ята, роти пороззявляли, слухають. Як не кажи, а воно цікаво послухати, як оцей безстрашний Льоня не побоявся самого рибінспектора. Адже лоб у лоб! Хто кого! Не всі на таке йдуть, навіть старі рибалки того Сеня десятою дорогою обминають, в нори забиваються, як побачать. А Льоня — ні! Нічого не боїться, герой. Льоня помічає, яке враження справили на слухачів його пригоди, ще раз повторює оповідь, уточнює деталі, розмальовує свою хоробрість.

Та ось скрипнув стілець, лігня жінка сказала сусідам:
— Ех, Сень та Сень, а він же інвалід другої групи! Ноги — мов колоди... Боронив Керч, там і ноги зоставив.

Запанувала тиша. Усі звернули погляди до екрана телевізора — наші знову почали атакувати. Тільки Льонька крутнувся на місці, навіть підскочив, вклонився до жінки.

— Це ви, тьотю Насте? Добрий вечір! Я й не помітив...

Сів, знову обернувся:

— Шторм! Лобані ж тільки в шторм і ловляться... Хіба ви не знаєте?

Тітка Настя не відповіла, дивилася на екран. Підлітки аж верещали від збудження, тріщав паркан у дворі — люди напірали, розміститись усім не вдається, а з вулиці все надходять і надходять перехожі — футбол! І саме в той момент, коли один із наших нападаючих прорвався до воріт англійської команди і в сітці затріпотів м'яч, через паркан шаснула довга тінь, замерла біля Льоні.

— Є! — вигукнув Льоня і стусонув свого друга.

— Пішли, — обізвалася тінь. — Йшов оце із зміни мимо причалу, там лобаня — жвак!

Льоня наче прокинувся від щасливого і солодкого сну, на його обличчі заграли тіні збентеження. Казимир помітив ці тіні, вони щось та означали для нього, бо він уже не зводив погляду з хлопця.

— А Сень? — нарешті мляво озвався Льоня. — Він же такий... Хіба не знаєте?

— Дурний, — сичить тінь. — Біжімо мерщій: Сень біля телевізора.

- Звідки знаєте?
- У вікно бачив! Не гайся!

Льоня неохоче підвівся, ще раз глянув на екран телевізора, на тітку Настю, потім обвів поглядом хлоп'яків, наче вибачався перед ними, і лише тоді поплентався за довгою тінню. Казимир встиг помітити: той, що прийшов за хлопцем, був у спецівці, на голові сплюснута млинцем кепка, на ногах гумові чуні. Цікаво, хто ж він?

Казимир вийшов із двору, пішов вулицею. Тьмяно блимали поодинокі ліхтарі, ховаючись у припечених валах акації. Побитий брук, обчовгані камені, пил. Перехожих не видно, тільки біля пивних купчаться матроси. Біля підвороття зачиненого зараз ринку два роботяги розпивають чвертку.

А море поруч, за оцими ось валами акацій. Казимир зразу відчув його подих, як тільки зійшов з центральної вулиці, і зачовгав по голому камінню вузького провулка, що вів униз. Море кипіло вже погашеною хвилею, але, навіть згасла, вона сягала високо, і сили в ній було досить, щоб ворухити на березі гори перемитої гальки. По набережній ходили місцеві красуні, тут було більше світла — поблизу порт. Хлопці стояли осторонь, розглядаючи красунь. Гриміли, попискували портативні магнітофони. Море глушило їхні голоси, море ніби казало молодикам: сьогодні у мене неспокійний день, ще звечора заштормило, і чи не краще вам повернути обличчя од світла в темінь, подивитися на мої дива? Та хлопці, видно, не раз бачили ті дива, їх більше приваблювало світло портових ліхтарів, сміхотливі постаті на набережній.

Як їм заздрих Казимир! Хлопці засмагли, дужі, в гарних костюмах, у яскравих светрах. Та й дівчата — справжні морські русалки! Навіть підлітки, певне учениці старших класів, і ті на високих каблучках, у білих сукнях. Пригощають одна одну цукерками, сміються, на хлопців не дивляться — незалежність! Одна така незалежність стояла осторонь, спершись на білий парапет, дивилась у море і неквапом стежила за шипучими навалами хвиль. Була вона тоненька, в білій сукні. Казимир зупинився поряд, витяг пачку сигарет, закурив і, випускаючи дим у бік моря, сказав:

- Пізнавато вже...

Дівчина ніби злякалась, трохи відступила вбік, глянула на нього бузковими очима. Казимир міг заприсягтись — бузковими. Чи то море горнуло в її очі такий колір, чи то ліхтарі світили так?

— Мабуть, уже не прийде... — сказав загадково і посміхнувся.

— Ви про «Геліодора?» — спитала дівчина. Її бузкові очі тремтіли. — Він уже на причалі.

— В пивній?

Вона дивилась на нього з осміхом. Вона просто сипала з очей бузковий цвіт.

— «Геліодор» у пивній... Дивно!

— Я не знаю, як його звати, але він уже не прийде, пізно. Доведеться мені вас проводити додому.

Тільки тепер вона зрозуміла. Бузковий колір очей став темніший.

— Ось ви про що... А звідки знаєте?

Ти бач! Вгадав... Оце розхристане приморське містечко, дужий вітер, острови, незвичайна гама прибою, шерхит підшов по асфальту набережної, переповнений готель, відчуття свободи і повна незалежність громадян дивовижного закутка землі, навіть отой романтизм Добровія — все це підхопило Казимира на легкі крила, понесло. Не відзначаючись хоробрістю у дівочому товаристві, покірний і завжди сумирний, зараз він не впізнавав себе, гнав коника щасливого випадку і не знав, не відав, куди він його занесе.

Вона ніби була рада, що оцей чорнявий парубійко в своєму дешевому сірому костюмі і ковбойці заговорив до неї, вона вже не боялася його, а стояла поруч, розмовляла так, ніби саме на нього і чекала весь вечір. Вона навіть рукою доторкнулася до його плеча.

— Спочатку ми пройдемося отут, а вже потім додому. Я живу далеко!

Вони не раз і не двічі пройшлися по набережній. Вона ніби демонструвала перед усіма, ніби показувала, що недаремно стояла самотня біля парапету, що вона таки дочекалася його, що він прийшов і забрав її. Збуджена, рухлива, раз по раз доторкалась до Казимирового плеча, бажаючи показати всім, що це таки він, що вона не ходить гуляти одна, що у неї є хлопець, що вона не самотня. Казимир це відразу зрозумів, бо ще не було випадку, аби дівчата отак з першого погляду,

з першого слова йшли поряд, йшли на знайомство. Його брала веселість, одчайдушність.

— Раджу вам узяти мене під руку, тоді ваш герой остаточно здохне...

Вона дзвінко засміялася.

— Ви такий смішний і... дивний! Зараз я вам покажу суперника.

Біля причалу, кручений хвилею і весь запінений, стояв катер з незвичною назвою: «Геліодор». Маленькі ілюмінатори, забризканий піною капітанський місток, задимлена труба і гола щогла, чотири рятівні круги, багор, взятий двома скобами, — все тут було, як на справжньому морському судні, навіть прапор республіки, як і годиться, вилянялий під сонцем і щедро кроплений солоними бризками.

— «Геліодор», — проказав Казимир і подивився на дівчину.

— Сонячний камінь, — пояснила вона.

— Чудово! — погодився юнак. — А у мене проза — Казимир. Дають же такі імена.

— У вас ще нічого, а ось у мене, — дівчина засміялася, — а ось у мене — Фаїна. Чули таке?

Вони сміялися. Їм було зараз усе смішно, навіть власні імена, власні батьки, які так постаралися задля них.

— Дотепні у нас були предки... — сказав Казимир.

— Чому були? — засміялася Фаїна. — У мене вони і зараз є.

— А я своїх і не знаю.

Скидалося на те, що коник почав заносити Казимира кудись убік, що він мчить не туди. Що він збився на манівці. Ще якихось п'ять хвилин — і здоровий парубійко зарюмсає отут на набережній, виливаючи сльози у кремові черевички оцієї випадкової приморської русалки. А щоб цього не сталося, щоб коник вгамувався, він узяв дівчину за руку — рука в неї була квола, якась нежива — владно потис її і сказав:

— Підемо, додому ж далеко.

Фаїна руки не забрала, вона ніби чекала цього, вона навіть трохи повисла на його дужій руці, але не пішла в місто, а повела Казимира знову по набережній.

— Ще рано, — сказала вона безжурно і спробувала зазірнути йому у вічі. — Встигнемо! Ось тільки ще разок пройдемося по світлому...

Вони пройшли раз і вдруге, збиралися ще раз, востаннє подивитись на спінене море, послухати музику транзисторів, та дівчина раптом зупинилась і впалим голосом шепнула:

— Вадик...

Боксерська зачіска, низький лоб, безкозирка, чорний бушлат, квадратне підборіддя. Це було все, що встиг побачити Казимир. Бо відразу ж, як тільки той Вадик наблизився, деталі зникли. Була гора, лютий блиск холодних очей і холодні слова:

— Чеши своїм курсом і не озирайся!

Згріб Фаїну за руку своєю клешнею краба, повів до гурту юнаків, які підпирали парапет могутніми торсами. Фаїна поруч з ним маленька, злякана, податлива і принишкла, навіть похилилась до нього, навіть повисла на його могутньому плечі.

І ні разу не озирнулась.

4

Міський ринок хоч і був винесений далеко від центру, на пустирище, де можна було б влаштувати великий аеродром, однак своєї сили не втратив, і щодня тут гуло, клекотало, било тугою хвилею діяння.

Два десятки рундуків стояли при самому вході, один за одним вздовж всього центрального проїзду. На прилавках, прикриті марлею, смажились на сонці й без того прив'ялі голови мерлузи та тріски. Ніхто цієї риби не купував, вона лежала місяцями, люди проходили мимо рундуків, поспішаючи на «п'ятачок», що примостився в самому кутку ринку, подалі від людського ока. Про цей «п'ятачок» знали всі, починаючи від місцевих жителів і кінчаючи приїжджими, кожному хотілося скуштувати місцевого делікатесу — лобаня чи силяви.

Казимир теж належав до тих приїжджих, котрі не могли встояти перед місцевим делікатесом. Делікатес коштував непомірно дорого, але ж хто пожалкує задля такого випадку! Тут уже не будеш вимірювати та прикидати, тут не будеш тягтися за тією копійчиною, адже тебе обов'язково спитають, коли ти повернешся з цього приморського містечка: «А пробували малосольну кефаль?». І ти змушений будеш поблажливо посміхатись

і казати у відповідь: «Лобань? Пробував, аякже, і не тільки це, а ось і це, і оце...»

Тітка з жовтим, підпухлим обличчям, у білому фартусі (торгівля має бути культурною!), поклала на прилавок одну-єдину рибину — у неї більше немає, хоч трісни, і не просить і не кажить зайвих слів. Берить оцю, бо продам і тоді піду додому, адже риба ця самі знаєте яка: на неї заборона, це так, ненароком чоловік забрів до хвильоріза, з роботи йшов, виловив трійко, двоє самі з'їли, а оцю понесла продати, бо до получки ще п'ять днів, а мила хоч плач — ні шматочка у всьому домі... Берить, не торгуйтеся, не нюхайте, риба свіжа, така не залежується, така горла не дере, вчора витягла звечора, два дні лежала в розсолі, сьогодні принесла. Сама б їла, та мила треба...

Казимир платить карбованця, кладе рибину в кишеню, а сам вже оглядає інший прилавок, йде шукати тієї уславленої силяви, з якої жир так і тече. Купив десяток за три карбованці — рибки маленькі, тонкі, як голки, але так і світяться на сонці, жирок з них капає... Повертається назад, бачить: у тієї тітки, яка продала йому останню рибину, на прилавці лежить ще одна. Не порушуючи мовчазного закону, своєрідного риночного етикету, він купує і цю рибину, вислуховує ту ж саму версію про мило, про випадковість і про получку, яка буде лише через п'ять днів, йде з ринку.

Рундуки вздовж центрального проходу відчинено, з них виглядають продавщиці — перемовляються між собою, розповідають про сні, про успіхи дітей у школі... Одна висунулась по пояс, вигукує тільки-но почуту новину: в центральний універмаг привезли панчохи з чорною стрілкою, там таке робиться, а тут сиди чекай своєї години, щоб закрити рундук і збігати в центр міста...

Казимир, прислухаючись до базарного гомону, прямує до виходу. Знайомство з приморським містечком триває...

Сонце пече так, що дихати важко. Сонце нагнітає спеку, висмоктує з усього живого вологу, жене по землі невидимий золотий вітер. Двері пивної розчинено навстіж, коло виходу біла чайка з потрисканої емалі, за столиком сидить єдиний відвідувач — плечі велетня,

білий, як пісок, йоржик, уважні, дружньо настроєні очі.

— Твоя силява — моя приправа! Сідай поруч, парубче.

Широкий жест широкого рукава парусинової халамиди, теплінь з очей — люди є люди, сонце пече немилосердно, пити кожному хочеться, а до такого пиття солоненька силява — що женихові квітка на картузі. Ти ось заклопотаний своїм, а я своїм — що ж з того? Не сторонись, сідай і хили з кужля прохолодної піну, ковтай цілющу рідину, гамуй спрагу, кажи якісь слова, не обов'язково серйозні та метиковані, адже люди є люди, одним миром мазані, одним сонцем купані і одним шляхом ідуть у світ і однаково повертаються з нього.

Казимир не любив чарки, колись він вицмулив склянку бурякової, не мав чим закусити (студентська вінегретова епопея!), його так занудило, що після того навіть запаху не зносить. Надто не любив десь стовбичити під кіоском, у магазині, як це робили деякі однокурсники, все це чомусь ображало, принижувало. Він і зараз хотів мовчки піти геть, та той, срібноголовий, видно, втямив намір юнака, гукнув:

— Не сторонись, браток, не сторонись! Не зебраю, а вгощаю!

Довелося цмулити пиво. Старий сивий здоровань скрипів лозяним кріслом, жував силяву і цідив крізь щербаті зуби:

— Це я, браток, од лінощів лишився без приправи, чесно кажу, од лінощів. У мене тієї різної приправи до пива — лантухами міряй. Вийшла, а наловити пухляк рибки не вправився — заїли каблуки. Мода! Сто пар на день підбиваю, а на наступний день приносять ще сто! Клепаю на всі заставки, а вони, довгоногі смаглявки та блондинки, знай своє — крешуть по асфальту, снують свою судьбу, до мене мало не щодня бігають, підбийте, дядько Йване, високі, потерлися. От я й підбиваю. Скоро мільйон підіб'ю, не менше. Виробництво!

Його виробництво — напроти. На вивісці кований з міді черевик, бляшаний чобіт і лаконічний напис: «Майстерня міськкомунгоспу». У вікні на картонці крупними літерами ще один напис: «Ремонт з ноги». Казимир посміхнувся.

— Сучасне виробництво...

— Ой сучасне! — змахнув широкими, як чували, рукавами балакучий швець. — Черевики ті руками страшно взяти, так, здається, і розповзуться. Підощва — як папір цигарковий, вустілка — позолочена шкура ящірки, тільки й того, що у каблучці стальна шворня. На тому й держиться. Ні тобі юхтового чобота не принесуть, ні витяжки... Раніш зносу не було чоботам. А тепер? Сказано, по асфальті ходить народ. Раніш по землі ходили...

Швець проковтнув шматок силяви, допив кухля, гукнув до продавщиці:

— Мань, ще раз! І — запиши.

Два кухля з білими шапками, як гриби. Здоровань здмухує піну, кривиться, перехилиє половину рідини, звужує й без того вузькі очі з білим, як пір'я, надбрів'ям, запитує:

— Місцевий чи так, на пляж приїхав?

— На пляж...

— Тисячами їдуть сюди, щодня, щогодини... А що тут доброго? Я б того моря зроду-віку не схотів би, якби тільки там пляжі та прибої. Що з них? Інше діло, коли нападеш на приправу — лобаня чи там силявку, навіть камбала згодиться... Або той рачок, котрий зветься із заграничним вистрибом: креветка... Їсти ж там нічого, смак — як у тієї пареної ріпи, сама луска, а бач, приїжджі пляжники аж давлються біля ятки, лускою запихаються, ребра смажать на камінні, дуріють од жару і тісняви. Інше діло — на баштані! Курорт усім курортам! І шлунок тобі вимие, і виразку вигоє, і сало зжене, якщо наростало від сидіння в конторі, і серце полікує, і очі звеселить. Якби мене призначили міністром здоров'я, я баштанні курорти завів би. Поставив би на великому баштані сотню куренів, купуй пугівку, поправляй здоров'я... І, гадаєте, не було б давки? Ого!

Чи то від випитого, чи від спеки, але Казимир вже заляк на місці, слухає, аж вуха витяг. Та й у шевця вже очі блискотять, грають вогником запеклого балагули, якому відомо, що шлях у нього вторований, поспішати немає куди, можна й потеревенити, якщо трапилась нагода і є кому послухати.

— Отак, синок, вчинив би ваш покірний слуга, міністр народного здоров'я. А то приїздить сюди дамочка, тілиста така, тьху ти, господи, ледь з вагона її

випихають, вона біжить до пляжу, бахає свої тілеса у хвилю, та хвиля гойдає її, мов тріску, викидає на пісок, відпочиває дамочка, відхекується. Зголодніє, аж в очах темно, біжить до кафе і замовляє чотири порції гуляшу... А я б їй кавунчика, кавунчика, щоб промила все, вигнала зайвину, потоншала... Ех, не мое право, а то я б переінакшив...

Він гепнув кулаком по столику, кухлі підстрибнули, мов живі, пиво розлилося жовтим яскравим бурштином. Манька злякано стріпнула намазаними віями, але нічого не сказала: старий швець, певне, мав над нею якусь магічну силу. Рвучко допив решту пива, заїв хвостиком сляви, згріб своїми пухкими і теплими підоймами руку «пляжника», дихнув у саме лице густим гарячим духом пійла:

— Заходь, синку, у мою артіль, приб'ю тобі за милу душу підметки чи каблуки, приб'ю без черги! А можеш просто додому, он там, за ринком, сині віконниці, собак не держу, заходь, кожен тобі покаже, мене тут усі знають, адже закінчую свій перший мільйон каблуків... Чуєш, кожен покаже, навіть отакенький, тільки спитай, де тут живе Цар...

Цар? Казимир уже чув це прізвище. Де? Так, так, — аж подався вперед, вслід за шевцем, який уже майнув через дорогу, — так, так, це ж колишній єгер заповідника, отой, що його витурили з лебединих... Цар хряпнув дверима своєї майстерні, схилився біля низенького столика, і вже його молоток ударив раз, удруге, залунав, мов кулет. «Ремонт з ноги» — стріляло, било в очі оголошення з вікна майстерні.

5

Тепер він був у своєму володінні, сам як палець, страж природи, новоспечений єгер, молодий мрійник — не те щоб достеменний Робінзон Крузо, а так собі, безнадійний романтик, шукач незвичайних пригод, степова пушина, занесена вітром життя в цей пустельний, богом і людьми забутий край. Богом і людьми... Останнє твердження розвіялось мов дим відразу ж, як тільки Казимир ступив на острів у ролі господаря, а не гостя. Ходив сюди-туди, роздивлявся на своє нове і таке незвичне

житло — білий будинок, куди його тільки-но привіз старший єгер Лис.

О, той Лис... Коли Добровій скінчив свою лекцію про трагічну долю лебединого царства, то покликав свого заступника і старшого єгера, вказав на Казимира і буркнув:

— Знайте, Якове Степановичу, з новеньким, уведіть в курс, а завтра одвезіть на пост.

Старший єгер подав хлопцеві тлусту, як праник, руку, навів на нього свій надто довгий червоний ніс і назвав себе:

— Лис Яків Степанович.

Казимир глянув на той довгий ніс і раптом чмихнув. Боже, яка недоречна, яка дурна усмішка! Лис усе зрозумів, він уже сердиться, він пирхає невдоволено і люто. Почервонів, налився весь, мало не лусне. Якби його воля, він дав би по потилиці оцьому невихованому бевзю, вказав би на поріг. Та службовий обов'язок змушує проковтнути образу, змушує щось там мимрити, про щось запитувати у новенького.

— Умієте водити моторний човен?

— Умію, — каже юнак і прикушує язика: так і здається, що ось-ось знову чмихне. — Доводилось і шхуну водити...

Лис кумедно водить носом, ніби зважає, чи не кепкує часом оцей задириливий хлопець. Потім неохоче, з превеликим зусиллям пояснює обов'язки єгера, правила і закони заповідника, а Казимир все те слухає, а сам думає про того дотепника, котрий так влучно охрестив людину. Мабуть, той веселий чоловік мав добрий гумор, коли, глянувши на носа далекого предка старшого єгера, прорік:

— Лис, не інакше!

І ось маємо тепер собі клопіт — отого Лиса. Як там уже не дивитись на нього — лис, та й годі. Маленькі хитруваті очі, довгий хрящуватий ніс з копичкою на кінці — боже ти мій праведний, яка ж примхлива природа! Казимир кусає губи, ламає мізинця, сміх аж клекоче в грудях. Та Яків Степанович того вже не помічає, тепер він погримує баском, він втовкмачує в буйну голову юнака прості, як борщ, правила служби на островах.

Зупинився тільки тоді, як повернувся Добровій і сказав, що за один раз всього не запам'ятаєш, все

набудеться потім, адже цариця знань не теорія, а практика.

Теорія на цьому й скінчилася, почалася практика, яку не міг передбачити навіть педантичний і багатослівний Лис.

Це був десант туристів, галасливих і нестримних, котрий висадився серед білого дня з катера «Екскурсійний». Казимир прочитав назву і застиг у чеканні. Зі слів Лиса і самого Добровія він знав, що ніхто, жодна людина без дозволу адміністрації заповідника немає права ступати ногою на острови. А ці он біжать по міліні, в плавках, з біноклями і фотоапаратами, біжать на островів, кричать, бризкають один на одного водою. Казимир швидко насунув на лоба картуза з емблемою лісника (це йому видали для офіційності!), скинув на плече двоствольку і перетяв шлях галасливій юрбі.

— Хто дозволив? — крикнув він здаля. — Хіба не бачите, що тут заборонено?

До нього підійшла засмагла гостроноса дівчина в плавках, усміхнулася влєсливо і винувато, проказала:

— Турбюро горить, товаришу... Фінплан — знаєте? Хай зроблять свої знімки...

— Це зона незайманої тиші, — одрубав Казимир, — знімки можна робити й з катера.

— Боже, — схрестила руки гостроноса дівчина, — боже, яка свята наївність! Що, новенький! Видно зразу... Ось дочекаєтесь суботи, тоді побачите, яка це зона незайманої тиші...

Вона ображено відкопилила губки, повела невдоволено своїм гострим носом і пішла геть. Весела компанія повернула до катера, Казимир тихо поплентався назад до свого спостережного пункту.

Цікаво, що ж буде в суботу? «Тоді побачите, яка це зона незайманої тиші...» Що означають ці зловісні слова? Та нова обстановка, незвична і надто урочиста, — безмежний простір, запашний вітер з моря, шум теплої води, зойк чайки, усвідомлення своєї влади над чотирма материками, абсолютна самотність заспокоїли, настроїли на благодушний лад. Що буде попереду — побачимо, а зараз обходь, Казимире, свої володіння, оглядайся, призвичаюйся. Мало кому випадає така рідкісна доля — берегти честь держави, її авторитет, її войовничий гуманний подвиг. Адже охороняється не тільки своє

власне, береться під захист добро всього людства — рідкісний птах, символ краси. Поки хтось там черпає з колодязя спільного набутку людства — навалюється усіма силами на океанську рибу, винищує зубрів і орангутангів, оленів і бізонів, вирубує до пня водоохоронні ліси, — у нас тут почеплено замок на велелюдному перепутті, де ще пульсує кров дивовижного життя, над яким занесено велетенську сокиру. Розкіш? Зухвалість? Ні, тверезий виклик егоїзму, загребушим рукам, ненаситному оку.

Дві кімнати — не так уже й мало, правду казавши. В передній — гарна плита на три конфорки, у пристінку — груба, поставлена так, щоб і місця багато не забирати, і опалювати одноразово обидві кімнати. Навіть духовка... «Печи пироги, чекай у гості, хоч і далеко, та прийдемо», — сказав на прощання Добровій. До пирогів ще далеко, а ось суп він зараз собі зварить. Добре, що тут і чайник, і дві каструлі, а ложку та миску Казимир прихопив із собою — купив у місті. Кинувся в сарай — там хтось дбайливий і передбачливий поклав за пакіла стос нарубаних дрів, насипав повен ящик брикету. Розпалив плиту, сходяв до копанки — вона близько, півметра завглибшки, вода наче з джерела; начистив картоплі, поклав шматок м'яса. Плита зараз пойнялася червоним жаром, суп уже кипів, було тепло і затишно, вечір приставив до вікон свої волохаті долоні — сонце хилилося до заходу.

Приготував гасничок, не запалював його, примостився біля столу — дві табуретки, тверді і нашвидкуруч тесані, — задивився в живий вогонь. Треба сьогодні написати листи. Аж три відразу. Щоб люди знали, де він, куди подівся, щоб відгукнулися... Казимир не любив писати листів. Ну, Федькові він напише за просто. Попелюху — теж, а от Саньці... Він таки вирішив написати крутуватій на вдачу Саньці, дівчині з брунатними очима... Але напише їй в останню чергу, то буде важкий лист... Спочатку він розмахнеться до Федька, це найпростіше, адже друг є друг, тут не доведеться вести дипломатії, бо дружба лише тоді чиста й міцна, коли не знається з дипломатією і натяками.

Але спершу — суп! Зроду не їв такого смачного! Що то значить, коли зварений власними руками... Незчувся, як каструля була порожня.

Хтось стукнув у шибку. Отакої... Чого-чого, а цього не чекав. Хто це може бути? Навколо за десятки кілометрів жодної душі живої, навколо морок і простір. І раптом — стук у шибку. Ні тіні, ні шелесту — німа чорна стіна і простір неба. Вийшов, постояв, послухав. Місяць, виявляється, світить щедро. То з хати не видно його холодного блиску, а тут, надворі, срібло розлито по траві, море купається в його сяйві, стелить прославлені стежки, вперше оспівані, певне, закоханими. Роздивився, помітив птаха на землі проти вікна.

Він линув до світла і розбився на смерть. Лише крильцями стріпує, ледь-ледь пересмикує м'язами, дригає ніжками. Кажан? Так, це він. А десь читав Казимир, що кажани ніколи не помиляються, що у них є локатори, ультразвук, інтуїція. Ще одна загадка природи. Локатор знайшли, а причину такої помилки ніхто, мабуть, не зможе встановити...

Вийняв з чемодана папір, послинив олівця і розмашисто вивів нерівним кострубатим почерком: «Федю, Федю...» Поправив гасника, замислився.

Що їх звело до купи, цих зовсім різних за вдачею людей, ніхто б не зумів пояснити. Федь відзначався твёрезою практичністю — не було випадку, щоб цей жилавий, опецькуватий степовик лишався без копійки чи без шматка хліба. Щось він та мав на вечерю, на сніданок і обід, а Казимир часто ходив голодний... Диво дивнеє — одержували однакову стипендію, харчувалися в одній студентській їдальні, а ось один не мав хисту дотягти до кінця місяця, а другий, отой міцно збитий Федь, умудрявся зекономити на вінегретах і купити собі краватку чи шарпетки. І ось ці двоє різних людей не тільки подружилися, а й поселились вдвох у сараї-прибудові. Інститут не мав достатньої площі в гуртожитку, наймав для частини студентів приміщення у приватних осіб.

Яке то було миле, хоч і трудне життя! Після ської-такої вечері друзі по черзі грали на гітарі, єдиній своїй коштовності, потім готували лекції, а вже десь за північ лягали у холодні постелі, і Казимир починав свої незмінні байки: «Уяви собі, що ти зараз на кормі сріблястого корабля з баком і довгим ютом. Перед тобою — коралові острови, рифів ти не бачиш, але точно знаєш, що вони тут, що вони під днищем твого корабля... Як тобі бути?»

Федь довго слухає оповідь про коралові острови, він уже хоче спати, очі його злипаються, а з сусіднього ліжка чується впевнене і навіжене: «Знаю, чого мовчиш! Бо не доводилось тобі ще плавати біля коралових островів, ти їх боїшся, ти не знаєш, що сказати у відповідь, тобі просто страшно...» Федь нічого не боїться, він лежить поряд і сміється. Сміється нечутно, але Казимир знає — його друг скептик і прозаїк. Він не спить, він мовчки лежить і посміхається. Чого ж ти посміхаєшся, дурню? Невже тебе не цікавить доля сріблястого корабля, який потрапив в лабети підступних коралових островів? Скільки ж тобі літ, Федю? Двадцять два? Якщо у двадцять два не побуваєш хоч раз, хоч уві сні, біля коралових островів, тоді вже бути тобі вічним сухопутним верблюдом, жититися тобі довіку сухим типчаком і кураєм, не знати на смак таких речей, як кальмар, мідія, летюча риба...

Федь не витримує такої тиради, перевертається на другий бік, шумно риплять під ним секції заржавілої сітки.

— Казимире, кальмаре нещасний, — гримить невдоволено Федь. — Що ти еси за людина? Не даєш людям спати... Звідки ти взявся на мою голову? Навіщо мені твої коралові острови? Ти Дон-Кіхот двадцятого віку... Мелеш про якісь мідії та летючі риби... Сиплеш морськими термінами, морочиш людей рифами та лагунами, фіордами та айсбергами... Чому ж ти пішов вчитися на зоотехніка? З роду в рід, від самого Адама цим ділом заправляли жінки... Розумієш — жінки... Ну, мені вже так склалося — я люблю степ, тихі ранки, люблю сталість і порядок. А ти? Ти ж для іншого народжений. Клянусь! Слухаю тебе і думаю — синиця у клітці. Видно по польоту! А ти стирчиш отут серед нас і все про океани та чудернацькі лагуни плетеш... Не про кораблі, бодай сріблясті і прекрасні, думати треба, а про корм для птиці, про інкубатори, вітаміни, усяке там проміння та антибіотики... Хто тебе штовхнув не на твою стезю?

Казимир прочитає. Суворі, правдиві і безжальні слова друга наворачтають хлопця на реальність. Закурює сигарету, довго мовчить, ніби ніяк не може розпрощатися зі своїми лагунами та фіордами, потім по хвилі каже пригаслим, сумовитим голосом:

— Є на світі такий собі дужий та преславний чоловік Попелюх. У нього спитай.

Схоже було на те, що Казимир ніби скаржився на того преславного Попелюха. У кожному разі, так здавалося не тільки Федеві, а й самому Казимирові. Та оскільки це не входило в розрахунки Казимира, адже той Попелюх був йому рідніший за рідного батька, то юнак відразу ж похопився уточнити дещо в сказаному.

— Розумієш, у кожній справі треба знаходити поживу для душі — романтику. Без романтики людина схожа на євнуха. Мій Попелюх сказав про це інакше, але не менш точно. «Курячу премудрість за плечима не носить, в житті і вона може виручити». Отак сказав Попелюх. Маєш щось заперечити?

Федь мовчав. Він зараз думав про того Попелюха, який інколи приїздив до міста і привозив Казимирові то окіст копчені, то кавунів. Настрій у Казимира після таких наїздів Попелюха враз кращав, він щедро вгощав Федя копченою, розповідав, що для далекого плавання потрібно виробляти сушене м'ясо, таку собі бастурму, яка ніколи не псується і здатна живити тіло моряка цілими роками. Федь міг би сказати щось про оту фантастичну бастурму, без якої тьмяніють навіть славнозвісні коралові острови, але не хотів непокоїти друга і тому мовив байдужим, сонним голосом:

— Час спати, Казимире. Перенесемо цю розмову на завтра. Я сплю. Амен.

...Олівець бігає по паперу, снують неясні, тремтливі тіні в кімнаті, гасничок потріскує, блимає, плита вичахла, в кімнаті жарко, ніхто вже не стукає у вікно, останній рядок лягає на косо списану сторінку першого листа з далеких островів:

«Я вже тут кілька днів, але початок справжній буде в суботу. В суботу я тобі все напишу, а ти не чекай, відповідай, бо тут навіть комарів немає, я один на самому краю землі...»

6

Вахлачок — іншого не скажеш, не підбереш, не вигадаєш. Криві, як коріння дерева, ноги, взуті в чоботи, штани широкі, сірий піджачок з рудою смугою на плечах, шапка по самі вуха — мужичок. І ходить переваль-

цем, криві ноги ставить поважно, дивиться допитливо своїми смутними сірими очима. А йому ж років десять, не більше. Казимир зачудований з хлопчика, а той ніякої уваги на нього не звертає, поволі собі посувається по сипучій землі, трохи навіть бочком, як краб — криві ноги заносять, змалку ходить навпростець, стежок не обирає. Точна копія якогось полтавського чи слобожанського грекосоія, ретельно виконаний ескіз майбутнього пам'ятника хліборобові, котрий годує світ.

— Ти чий? — питає Казимир.

— Ваня Чухліб, — відповідає хлопчик і далі посувається вздовж канавки, яка обгинає садибу. Це подвір'я рибальської артілі, плацдарм, відвойований у заповідника, держава в державі, із своєю територією, строго визначеною отією канавкою, зі своєю дорогою до білого будинку, своєю пристанню. Біля тієї пристані три величезні дерев'яні човни — просмолені борти і днища повисають над білим піском, роняють чорну сльозу в голубу воду. Хлопчик, певне, простує до тих човнів — на них сохнуть величезні сіті, лозяні кошики пахнуть лугом, на бортах та днищах поналіпало черепашок та камінців блискучих.

Ваня Чухліб — ні більше, ні менше. Сказано так, ніби увесь світ знає це прізвище. Одрубав і сунеться вздовж рівчачка, прутиком пісок копирсає, спідлоба на чужого дядька у форменому картузі блима сірими очима.

— Хтось є в хаті? — питає Казимир.

— Усі там, — відказує Ваня Чухліб.

— Що вони роблять?

— Пилипівна снідять подають.

— А ти вже снідав?

— Умгу.

— Камбалу чи смажену силяву?

— Суп.

— А це ж хто — Пилипівна?

— Тітка.

Сірі очі сховані під шапкою, криві ноги поволі несуть до човнів.

— Я знаю, що тітка. А що вона тут робить? — наплягає Казимир.

Ваня Чухліб не відповідає. Тільки раз глипнув з-під шапки, одвернувся. І таким смутком, такою відразою війнуло з-під шапки, що Казимир аж головою покрутив.

— Сердита, мабуть, Пилипівна? — напосідав на хлопця.

Ваня Чухліб на мить зупинився, ще раз блимнув з-під шапки, помовчав, а тоді:

— Дядьку, не гавкайте!

Ошелешений Казимир зупинився. От тобі й Чухліб! Зачудований і присоромлений, подався в будинок. У просторій кімнаті без перегородок стояв довгий дощаний стіл, за ним сиділо сім рибалок, перед кожним стояла миска з супом. Суп той парував, обличчя рибалок були бронзові, спітнілі, але всі зодягнені у ватянки — звичка. Пилипівна — літня жінка з широким вилицюватим обличчям — розносила нарізаний хліб і підсипала дерев'яним ополоником у кожную миску гущі — пшоно з салом. Не міняючи зосередженого і заклопотаного виразу обличчя, сказала:

— Новенький єгер з четвертого? Сідайте снідати.

— Спасибі, — промимрив Казимир. Сьогодні він поснідав тим шматком м'яса, що лишилось з учорашнього супу, їсти йому, правда, хотілося, але він не міг отак з першого запрошення припасти до чужої миски... Вдруге його ніхто не запросив, тут діяв діловий і суворий звичай: — хочеш їсти — сідай, наївся — сиди і покурюй. Пилипівна вже несла од плити повну миску супу, але побачила, що новенький не збирається їсти, розлила той суп по семи мисках і спитала тим же байдужим голосом:

— Качатинку смажену споживали? А ось пшоно...

І вона підняла свій ополоник, щоб бачив єгер — ні качатини, ні гусятини в супі й не ночувало. Казимир здогадався:

— Та я не за тим прийшов. Хіба я не знаю? Не ревізор якийсь... Сиджу там як вовк, скоро завию...

— Рано ще вити, — озвався рибалка з шорстким йоржиком на лобі, в розстебнутій куфайці, той, що на покуті. — Годок, другий побудеш, тоді й скажеш. Ваше діло собаче, знаємо. Не жонатий?

— Бог милував...

Рибалки ледь посміхнулись. Щось вони вловили тепле у цих словах зеленого єгеря, підняли голови від мисок. Довше за всіх дивився той, що на покуті. Сірі сумні очі, відсутній погляд, на крутій червоній шиї вузлуваті чиряки — простудний знак рибалки. Лаконічні,

рубані слова, суворий вигляд — чи не Чухліб часом? «Рано ще вити», — ніби вже десь чув схоже. Ага, та це ж оте: «Дядьку, не гавкайте!»

— То ваш козак біля човнів? — спитав Казимир.

— Та мій... Немає де діти, волочу з собою. Познаюмився?

— Познаюмився. Самостійний хлопець.

Розмова не дуже клеїлась. Та й ніколи було рибалкам теревенити, а може, вони отак звикли? Випорожнили свої миски, Пилипівна зібрала посуд, застелила стіл сірою клейонкою, поклала дві пачки доміно. Мовчки всілися, розібрали кості, сім чоловіків, восьма Пилипівна. Мовчки — грюк об стіл. І Пилипівна — грюк! З усього розмаху, щосили б'ють, аж виляски по хаті. Казимира не запросили. Казимир сидів біля дверей і смалив свою сигарету. Чухлібові випало грати в парі з Пилипівною, вони програли, крута шия рибалки стала ще крутішою, налилася багряністю. І тоді підвівся Казимир:

— Пилипівно, дозвольте...

Пилипівна охоче поклала на стіл кості, пішла до плити. Чухліб глипнув недобрим сірим оком, натужно прохрипів:

— Знаєш правила?

— Та ніби знаю...

— «Ніби» — не годиться. Запам'ятай основне — не бий мою масть... Скільки не вчу Пилипівну — забуває.

— А як нічим ходити? — огризулась та від плити. — Тобі все не бий та не бий... А сам теж б'єш!

Гуп, гуп, гуп. Виляски по хаті, виляски у відчинені вікна, мовчазність, зосередженість, священнодійство. Чухліб виграв раз, вдруге, суперники сердяться, тепер у них дебели шії аж пашать. Та ось скінчилася гра. Чухліб простяг до хлопця через увесь стіл свою залізну репану руку, осміхнувся привітно.

— Заходь до нас, гостем будеш, — сказав, не сказав, а дозволив по-начальницьки. — Пилипівну більше неволити не буду...

— Якби й до супу гуртового прийняли, — попросив Казимир, — тоді вже й по руках назовсім.

— Внеси пай та й харчуйся, — кивнув Чухліб, — не густо у Пилипівни з супами, але не охлянеш, — штовхнув ногою двері, вийшов.

Пилипівна мовчала. А коли рибалки вийшли, ожила раптом:

— Бригадир дозволив, а я що ж... Хіба не однаково — сім чи вісім мисок? Хоч неволити не буде з тим клятим «козлом», щоб він пропав. Внось вісім карбованців і столуйся місяць. Знай: це тобі не чайна, одбивних не жди, але все буде гаряче, коли б не прийшов, — плита горить цілий день.

Казимир полегшено зітхнув. Камінь з душі звалився. З голоду тепер не пропаде.

Він таки налагодив стосунки не тільки з рибалками, а й з Чухлібом-молодшим. З цим було важче, адже Ванько був достеменно вовчєня — і ота кудлата шапка в спеку, і два сірі диски непривітних очей, і категоричні, рубані слова-удари. Взяв малого у човна, промчав його круг острова, показав дива — дитина змінила гнів на милість. Хоч Ванько і не підняв шапки на лоба, зате дзвінко сміявся, коли вони на повному ході врізалися в зграю чайок і піднімали їх у повітря. Ванько стріпував руками, наче теж збирався летіти вслід за зграєю, ахкав, і його синюватий лід в сірих очах потроху танув.

Щось Казимира тягло до цього вовчєняти, щось збуджувало його уяву, його серце. А що саме? Ніби й спільного нічого, а отже, щось та є. Гнав човна по золотих замілинах, рвав гвинтом жовту камку, дивився, як тепліли сталеві зблиски сірих очей...

...Його ще зранку одягли в чисту сорочечку, в сірі ви- прасувані штани, навчили казати гарні, підхожі задля такого випадку слова і поставили коло вікна. Казимир простояв біля вікна аж до обіду, але ніхто не зупинився біля ганку, ніхто не прийшов і не сказав: «А ось і я! Де мій синок красенький?»

Ніна Іванівна, вихователька дитячого будинку, так і сказала чистенькому, прибраному у святкове хлопчикові: «Ось почекай трохи, він прийде і питає про сінка, а ти відкажеш: «Ось! Добридень, мій дорогенький тату!» Був обід, довгий і нудний, потім їх повкладали, як завжди, спати, та Казимир не спав. Він уже знав, що ні тата, ні матері у нього немає, їх проковтнула війна, але Ніна Іванівна твердила, що це буде хоч і не рідний,

зате дбайливий і добрий, такий собі названий батько. Слова «батько» чи «тато» в лексиконі малого хлопця не було, як не було й найдорожчого — «мама». Казимир призвичаївся жити й без цих слів, він навіть не відчував великої скрути від браку таких понять, однак незвичність, новизна і загадковість цих слів після того, як усе розказала Ніна Іванівна, чарували і бентежили. Щось там у маленькому серці, в маленькій наболілій душі колихнулося, ожило, захопило за серце і не відпускало. Який видався важкий і довгий післяобідній сон! Не сон, а нудьга, каторга, неволя. Лежав на своєму чистому ліжку, поряд хропіли друзяки, а він блимав великими чорними очима і поглядав на вікно — десь там біля ганку має захурчати газик, з нього вийде чоловік у брилі і постукає у двері. Про того чоловіка Казимир знав майже все — і як його звати, і яка у нього хода, і усмішка... Хоч ніколи й не бачив. Коли вперше побував тут Попелюх, було пізно, хлопчик спав уже. Його готували довго, знали його вразливу душу, мабуть, Ніна Іванівна мала вже досвід, бо трапилося за пам'яті Казимира якось — повернувся один бідолаха в дитбудинок, гірко плакав і клявся, що ніколи не піде жити до чужих людей. Правда, таке лучалося рідко, але тоді всі діти дуже переживали, немов це їх усіх забракували там, у чужому домі, адже рідним домом у них був цей, де походжала у білому халаті Ніна Іванівна.

З сухими очима, з набряклим надбрів'ям підхопився із свого ліжка хлопчик, побіг до вікна і глянув на ганок, як і зранку. Вітер крутив осіннє жовте листя, ніякого газика не було, ніхто не витирив чобіт (Ніна Іванівна казала, що у того чоловіка великі чоботи!), ніхто не збирався постукати в двері. От як, його обдурили! Його «забракували» відразу, з першого погляду. Його не взяли! Навіть не подивились, а вже забракували. І Казимир заплакав. Отак затулив долонями очі, наче не хотів, щоб хтось побачив його сльози, але вони, ті сльози, дерлися з-під долонь, пробивалися і рясно падали на чисту, спеціально видану сорочку...

— Ждали-ждали та й плакати стали, — сказав хтось грубим голосом за спиною. Казимир оглянувся. Поруч стояла Ніна Іванівна і дебелий чоловік у начищених чоботях з широкими халявами. — А мені казали, що ти козак! От тобі й на...

Чоловік простяг свою руку, провів легенько по стриженій хлоп'ячій голові.

— Казимир? А мене звати Максимом. Максимом, та ще й Попелюхом. Забарився я, знаєш, нарада затяглася, а мене ще в президію посадили, спробуй вирватись. Не обижайся! Не по своїй охоті... Нас, знаєш, хлібом не годуй, аби тільки промови казати... Та тепер ми вільні з тобою, як голубки, можемо й майнути... Але спочатку вклонимось Ніні Іванівні та піднесемо їй хліб-сіль, як годиться...

Попелюх подав виховательці торт, вклонився:

— Це від нас обох за все... А хлопцям та дівчаткам за дружбу і шану подаруємо те, що у нас в багажнику автомашини. Допоможеш, синку?

У Казимира вмить висохли сльози, він крутнувся на каблуках начищених черевиків, допоміг забрати з багажника кілька великих кавунів та динь, вкотив їх у коридор. Ніна Іванівна приймала гостинці, а сама тримала в руках портфель, вузлик з сорочками, казала Максимові Попелюху:

— Тут все необхідне: портфель для школи, деякі книжки, зошити... Так що козак наш не без долі.

— Приймаємо і даємо клятву, що будемо берегти все, а чого треба буде, то дістанемо, не в бідний край ідемо.

— А це пальтечко його, плащик,— подавала речі Ніна Іванівна.— Як бачите, на перший раз у нього є все.

— Є й буде,— обіцяв Попелюх.— За цим діло не стане.

Він сів за кермо машини, шофера посадив на задне сидіння.

— А ти сідай біля мене, попереду веселіше їхати, шлях не близький,— сказав Казимирові. Завів мотор. І тільки тепер, сидючи в машині, Казимир помітив, як нервово мнен пальці Ніна Іванівна, як почервоніли у неї повіки. З усіх шести вікон дивилися його друзі — зосереджені личка, розплюснуті об шибки носи, дехто усміхнений, дехто стривожений. Стояли нерухомо, мовчки, як прибиті. Казимир, зручніше вмощуючись на сидінні, помахав їм рукою. І відразу ж піднялися десятки рук, трепетних, вимазаних у чорнило, подряпаних, гарячих. У поглядах, у виразах, навіть у цих помахах спітнілих рук хлопчик читав і привіти, і жаль розлуки,

і радість від того, що ось, нарешті, один із них знайшов свій дім, свого батька, хай названого, та все ж батька. Як то воно буде тобі, Казимире, на новому місці? Чи не прибіжиш і ти назад, як той бідолаха, котрий втік від сімейного вогнища? Тримайся там, братику, шануйся, але не терпи збиткування, не гни спину — у тебе є свій дім, хай казенний, хай з муштрою і залізним розкладом, але чесний, турботливий і певний.

Машина рушила від ганку.

Спочатку було цікаво — нові села і містечка, навіть цікавою видавалася сама дорога, земля, що бігла навстріч, мости і кукурудзяні поля. Десь вони зупинялися, пили ситро, їли гуляш у чайній, потім знову їхали, уже при світлі фар, усі притомилися, стало нецікаво, і Казимир заснув — зненацька, просто на сидінні. Таки звалив його цей незвичайний день, сповнений нестерпно го чекання, прощання і надій.

А коли прокинувся, то побачив, що лежить він на ліжку, точно такому, як і те, що лишилось у дитбудинку. Такі ж простирадла з великим чорним штампом, така ж повстяна ковдра, навіть такі ж самі зелені дротяні прутки на бильцях. Ворухнувся і помітив, що на нього дивиться три пари насторожених очей.

— Ну й сплюка ж ти! — сказав довгошиїй хлоп'як, той, що був поряд. — Ми вже й триндикали, і соломинкою тобі під носом лоскотали — не бере! Мо-ло-дець! Знай наших...

Казимир сів на ліжку, блимнув очима. Він ще нічого не розумів, не знав, куди потрапив. А хлопці й не думали щось там пояснювати, вони вже насідали на новенького:

— Слухай, циган, — кричав один, смішно вимахуючи довгими, як жердини, руками, — ти сьогодні підеш у гості до Попелюха, вже прибігав його шофер, то, може, ми з'їмо твою кашу? Вона й так задубіла, посиніла, як курячий пуп. Га?

Вони тикали йому під ніс миску з посинілою пшоняною кашею, кривилися від огиди, переконували, що це не каша, а чорт його знає що, якась замаска чи просто варений кукіль... Хіба можна таку їсти, коли тебе чекає смажене курча, а то й поросятину?

— Усі новачки так роблять, коли прибувають сюди, не годиться тобі порушувати закон, — казали навперебій

хлоп'яки і вже лизали, шматували ту кашу. За якусь мить миска була порожня, її винесли в коридор, повернулися, і той, що мав руки мов довгі жердини, уточнив: — Тепер ми знаємо, що ти людина, адже сьогодні уминатимеш курча, а ми знову кашу, тільки тепер уже шрапнелеву.

— Не в'язнїть до нього, — втрутився в розмову блідий, сухорлявий хлопчик з тонкою, мов у курчати, шиєю, — йому ніколи. Бери, циган, мітлу і чепури інкубатор.

— Який інкубатор? — спитав Казимир.

— Ох-хо-хо, ти не знаєш який? — здивувалися хлопці. — Та оцей, де ти хріп добрих десять годин підряд. Твоя черга, отак-то!

Інкубатор... Згодом Казимир дізнався, чому так звали гуртожиток, де жили привезені з дитячих будинків хлоп'яки. Попелюх кував собі кадри — брав тільки хлопців, поселяв в «інкубатор», годував, учив у школі, посилав на курси і незабаром мав надійні руки і до трактора, і до комбайна, і до автомашини. Максим Попелюх умів дивитись вперед — нюхом чув, що голодні післявоєнні роки не вічні, що незабаром будуть високі врожаї, що держава продасть свої машини міцним господарствам, а якщо так, хто ремонтуватиме трактори та комбайни, хто їх водитиме по ланах? Молодь утікає з села, умілого хлопця за золото не заманиш у ці положені дощами яри та вибалки. Ось чому він гасав по навколишніх містах та селищах, забирав хлоп'яків-сиріт і привозив до свого «інкубатора». Витрати? Той, хто вміє рахувати до десяти, навчиться бачити й за тисячу. Витрати окупляться, бо он які надійні і вірні у нього бригадири та шофери — всі колишні сироти... Поженив, поселив у нові хати — живіть собі, радуйтеся!

Казимир ніколи, певне, не забуде того першого обіду в господі Попелюха. Це був його день... Попелюх привіз новачка на машині, посадив за столом, де вже зібралась вся родина господаря — жінка і чотири сини-підлітки, вказав рукою на смаженого півня: «Призволься, бо охляв, мабуть, на пісних оладках Ніни Іванівни. Ми того півня теж бачимо тільки в отакий день, коли у хаті гість, але тямкуй — це наша перспектива... Будеш гарно вчитись, будеш слухатись старших — завжди буде у тебе і півень на столі, і до півня». Він сам роз-

дер руками того півня і поклав хлопцеві в миску великий шмат, бо знав, що його сини-лобуряки не дрімать — миттю все потягнуть собі.

Коли Казимир підріс і вже нишком голив свій пушок під носом, Попелюх повіз його в поле, вказав рукою на купу буряків.

— Ось наше добро... Бачиш, скільки його родить? Отака земля! Солодкий корінь. Здається, що тут такого? Корінець собі, та й тьху. Е, ні, не тьху, синок... Багато добра приховано в ньому. Все там є — і цукор, і золото. Золото! Не віриш, може? Тоді глянь сюди...

Попелюх відгорнув полу плаща, показав груди.

— Ось воно, золото! Це мені сам Калінін ще перед війною приколов золото за бурячки. За оці ось солодкі корінці, тямкуй, не за розпрекрасні очі.

Повозив по господарству, показав усе, чим воно славилось, підвіз до «інкубатора», заявив:

— Одправляю тебе в інститут. Зроблю з тебе інженера... Отак він мені потрібний, по саму зав'язку. Розумієш? У мене самого тієї освіти як кіт наплакав, а життя вимагає науки... Задумав я на оцих бурячках таке, що аж світ в очах макітриться. Чому тільки жом з буряка? А хіба курка, качка не їстиме солодкої м'якини? Їстиме! Коли ти повернешся з науки, я тут цілу фабрику збудую, увесь світ закидаю пташиним м'ясом та крашанками. Пам'ятаєш того півня, що я тебе ним частував? Півень птиця не летюча, але на ньому далеко можна залетіти... Так що по руках? Сам одвезу тебе в інститут, сам поговорю з комісією, не бійся, приймуть. Стипендію виб'ю, підкину щось для піддержки штанів, не забуду. І ти щоб не забув, звідки вилетів, де навчився літати і де маєш осісти. Як повернешся — буде у тебе і фабрика, і хата, і дівчина першого сорту. Сам підшукаю, каятись не будеш...

Шарпонував руку, розтяг свої пошерхлі, почорнілі на вітрах широкі губи, осміхнувся і кинувся до газика...

...Завертає Казимир свого човна до острова, дивиться, як діловито, без поспіху, розмірковано і акуратно злазить на берег Ваня Чухліб, як мовчки йде собі під гору, уважно оглядаючи кожен камінчик, кожную білину біля стежки. Мовчун, як усі на світі мужики. Що з нього вийде? Рибалка? Комбайнер? Міністр? Хто його знає... Єдине, чого б побажав цьому хлопчикові

Казимир: якогось далекоглядного і напористого Попелюха. І щоб мав той ще одну-єдину рису: перш ніж тиснути руку на знак згоди, хоч раз попитати у молодика про його бажання, про його найсолодші молоді мрії...

7

А потім була субота.

Вранці Казимир пройшовся по своєму двору, оглянув посадки. У два ряди — щось подібне до алеї — стояли вже височенькі і ніби справні тополі, міцно вцепились за ґрунт акація і кілька кленів. Далі простяглись плантації сосни — широкі ями, посередині — садженець, приземкуватий, зіщулений, спечений. Ні, сосна тут не хотіла рости, саджанці не вмерли, але їй не жили — щось їх підточувало, щось гризло, і вони сиділи такі ж, як їх посадили, лише трохи набубнявіли, вкрилися зайвим липким панциром присмаленої кори.

Повертаючись з соснової плантації, Казимир раптом побачив серед бур'яну зелене та буйне огудиння кавунів. Степова рослина, занесена людиною, відчула себе у рідній стихії, слалася густо, гнала пагони-батоги у всі боки, намагаючись вирватись з полону бур'янищ. Пішов далі — тут і буряк, і морква, і кріп, і редька.

Спадщина Царя... Виповнився враз, постав на весь зріст образ атланта з величезними руками і з білою гривою на голові, навалився важким тілом на лозяне крісло, дмухав на білу шапку поверх кухля, кривився, наче не хотів пити, наче соромився когось, але пив, пив жадібно, аж стогнав, наче не гамував спрагу, а хотів щось у собі втопити, приглушити тими жалюгідними градусами, які є в пиві. Саркастичні слова про мільйон каблуків — то вже така вдача у людини, вона ні з кого не глузує, не насміхається, опріч себе... Мільйонер... Треба було чути, з яким відтінком казав Цар те слово!

Кинувся в сарай, узяв сапку, почав збивати цупкий і ніби залізний бур'ян. Не розігнувся, аж поки не прополов усю плантацію — тепер на сонці лежали ще зелені, але міцні і блискучі кавунці. Настане час — вони звеселять око не лише Казимирові...

Заїхав до Пилипівни, пообідав — вона нишком поклала йому шматочок свинини, якесь там реберце, загадково підморгнула — мовляв, ми тут і рибкою по-

балуємось, і кошики у рибалок не порожні, а ти ж як, холостячку мій сердешний? І загорнула йому у папір щось на вечерю. Коли повернувся на свій четвертий, сонце вже хилилося до заходу. Тут господарював Лис. Привіз бочку бензину, канистру масла, письмове розпорядження Добровія: змайструвати двадцять дерев'яних гнізд для гаги. Побачив старший егер біля порога чотири заправлені гасом ліхтарі, здивувався:

— Що надумав?

— Поставлю на кожному острові. На всяк випадок. Лис пирхнув.

— На всяк випадок? Ну, знаєш... Ліхтарем нікого не залякаєш, адже всі знають — один егер на чотири острови.

— А я поставлю. Чому раніше не пробували?

— Тут були досвідчені егері...

Казимир кивнув.

— Дякую за комплімент...

— Будь ласка.

Лис посміхався. Він не вірив у ці наївні ліхтарі. Та якщо ти так хочеш, навіщо перечити?

— Або ось так: розвести вогнище на кожному острові. Вогнище далеко видно...

Лис загадково повів носом.

— От-от, явний доказ... досвідченості. Та ти знаєш, з чого ці острови? З плавіння! Спалахнуть, як порох, тільки чиркни сірником. Дивись сюди.

Лис копирснув ногою, зняв легкий прошарок піску, під ним лежав ґрунт, схожий на торф.

— Такою масою можна заряджати патрони чи снаряди.— Пльонув, розтер ногою.— Ти куриш сигарети, запам'ятай: згориш за милу душу. Вважай, що ходиш по ящиках з сірниками... Або з порохом.

Казимир прикусив язика. Ось які ці острови! Плавіння... Одне слово розкриває секрет — море нагорнуло купи всього, що плаває, що легше за воду. Камка, очерет, черепашник, трохи землі, трохи піску. Століттями пересувалося, складалося трудно і дбайливо, щедро поливалося хвилею і пригрівалося сонцем. Сказано — плавіння...

— Ще один наказ...— Тут Лис одвів убік очі, заховав ніс у кулак, довго чмихав ним, кашляв, потім доказав: — Завтра тобі заміни не буде...

- Це все? — байдуже спитав Казимир.
— Наказів більше немає, але запитання є. Чому не питаєш, як робити гнізда?
— Бачив готові, не таке вже й мудре діло. Здолаю.
— Їсти є що?
— Не голодний.
— Тоді до наступної суботи. Запам'ятай: сьогодні і завтра спати не доведеться.
— Інструкцію читав.

Лис ще постоював трохи, ніби згадував, чи не забув чогось, кивнув і подався до пристані.

Чотири ліхтарі, прив'язані до тичок (лихо ти моє, який примітив!), ледь блимали у вечірніх сутінках, ніхто із моря не міг помітити, ніхто не міг навіть здогадатися, навіщо їх тут поставили. Але Казимир зробив усе як слід, заправив бак, узяв із човна повну каністру, зайву пачку сигарет і вирушив в об'їзд. Тихо плескалось тепле море, острови кутались голубуватим прозорим серпанком, котили в море срібні вали марева, ткали в повітрі золоті струни і ніби видзвонювали тишею, миром та благодаттям. Озброївшись біноклем, Казимир оглядав все навколо. На водній гладіні не було жодної чорної цяточки, ніхто не збирався нападати на царство тиші й краси. Де ж браконьєри?

Казимир чекав розбещених, нахабних і озброєних до зубів бандюг з рушницями, на човнах з потужними моторами. Повільно об'їжджав протоки поміж островами, вибирав для огляду вигідні місця, але нічого не бачив. Чи не застрахали його навмисне? Мовляв, будь пильний, не кожного разу вдається спіймати браконьєра чи навіть побачити його, але браконьєр живий, він не спить, він чатує, жде слушної хвилини, щоб напасти зненацька, обдурити, перехитрити тебе. Казимир не бачив ні хитрощів, ні нахабних любових атак. Сонце поволі опускалось собі за горизонт, збирало з моря, з яруг своє недбало і щедро розкидане проміння — снагу, ніби неохоче і з сумом прощалося з однією частиною земної кулі.

Поставлений на найменші оберти, мотор зачах, хвиля ударила в борт, погнала тепер некерований човен до берега. Казимир закурив. Над головою раз по раз лунав короткий свист — то качки поверталися з поля на озера. Летять низько, бо неполохані, ситі й важкі,

каменем падають на воду, чути лише глухий плескіт. Привілля! Та тут і справді за два постріли можна з десяток покласти! І брати їх легко — круг островів тяглася на кілометри мілина.

Казимир підняв рушницю, прицілився. На гранчатій цяточці було зараз дві качки. Натисни на спуск, і вони ляжуть тобі до ніг. Птахи помітили людину, круто пішли вгору, підставляючи білі черевця для пострілу. Казимир опустив рушницю, похитав головою. «Дурепи!» — вилаявся. Глянув услід качкам і побачив, як вони, беспорядно опустивши крила, різко пішли вниз. Обох збито! Це було так несподівано, так прикро — ні тобі пострілу не чути, ні тобі найменшої ознаки присутності хоч одного стрільця, а качки каменем впали на землю. На землю? Схоже було, що вони впали на острів, але дуже можливо, що й на воду. Острів вузький — добери тут.

Миттю завів мотор, кинувся на другий бік острова. Але тут теж тиша, і дрібненька хвиля ледь-ледь шурхотіла при березі. Ні вбитих качок, ні човна, нічого. Що це означає?

— Хто стріляв? — крикнув Казимир і ступив на берег. Трава вище пояса, густа, колюча — не пройти. Спробував ступити — заплутався, гострі леза черкнули по шиї. Мотор працював, крадучи тишу. Повернувся, заглушив, але нічого не почув — лише побачив, як із нової зграї качок чотири пішло на зниження. На острові були браконьєри. Але де вони? Де їхні човни? Сутінки гущішають, вітер притих, вгамувалась хвиля.

— Хто стріляв?

Мовчання.

З повного лету б'є в пісок катер. Їх двоє — в лискух чорних плащах, з рушницями. На носі катера вимпел.

— Хто такі? — суворо питає Казимир.

— Голосок нічого, та не туди звернений, — відповідають з катера. — Рибінспектор! Що чути?

— Нічого не чути, а качки з неба падають, — беспорядно розвів руками Казимир. — Вперше в житті бачу таке...

З катера, кульгаючи, вийшов літній чоловік, подав руку.

— Сень.

Сень? О люди, тепер ми не пропадем! Де й хоробрість взялась, і винахідливість, навіть жартівливий тон:

— Я вас знаю, товаришу Сень, ми вже з вами зустрічались на футбольному змаганні...

Сень крутить головою.

— Помиляєтесь. Я не ходжу на футбольні змагання.

— Тобто, я хотів сказати...

Сень не дослухав, шаснув у кущі, пройшовся, припадаючи на ногу, за якусь хвилину почувся його голос:

— Так і знав.

Виніс надувний гумовий човник, кинув на берег.

— Тактика проста — моторний човен за кілометр звідси, а на цьому по качки. Не схотів, голубчику, вброд добиратись, та доведеться! Рано чи пізно вилізеш!

— Треба захопити того човна моторного! — гарчався Казимир. — Давайте гуртом!

Сень багатозначно глянув на свого напарника, мовчазного і заклопотаного біля мотора хлопця, посміхнувся:

— Добровій так і казав: молодий та гарячий...

— А чом ні? Нас же гурт тепер!

— Красний шнур, та не годиться на очкур! — засміявся Сень. — У них якщо не «Вихор», то два спарені мотори. А в нас із тобою? Спробуй на таких ганятись на хвості у браконьєрів і дотеліпаєшся на сніданок до тещі. Та й не підпустять, тільки помітять — дай боже ноги... Ні, тут не так! Ось ми з ними по-доброму.

Сень відійшов убік, наставив долоні, гукнув:

— Федоре! Не прикидайся дурнем, виходь! Все одно тобі не вирватись — всі шляхи перекрито!

Острів мовчав.

— Федоре, чуєш? Прикинь своєю головою — оцей човен коштує п'ятдесят, а ті качки, що ти набив, чого варті? На півкварти... Хіба ж то охота?

Острів мовчав.

— Або й таке візьми в толк: коли ми з тобою останній раз бачились? Позаторік?.. Тоді ти дав слово, а тепер даси розписку. Та ще квитанцію тобі випишу, аякже... А так гірше буде — прийду додому з міліціонером! Жінка, діти, сусіди, а там дізнається партком... Подумай!

Сень говорив так, наче вів переговори з кумом чи родичем. Брав його на кпин, умоляв, щиро радив, навіть благав. Та Федір не почув тих надричних слів, не ви-

йшов. Сень спіймав того Федора на міліні аж перед світанком — браконьєр брів по пояс у воді, зморений, сердитий і синій від злості. Голова похилена, плечі опущені. Мовчки підійшов до інспекторського човна, перекинув ноги, сів, висякався.

— Впертий ти, Васильовичу! — сказав хрипко, простуджено.

— Як і ти, Федоре, — погодився Сень. — А чого не послухав, як я гукав? Не чув?

— Та чув...

— Ну?

— Не запряг — не нукай.

— Запряг! Як не запряг! Отут ти у мене! — Інспектор показав кулак.

— Не говори пустого, говори діло.

— Скільки вбив?

— Шестеро.

— Мало, нема рощоту. А чому мало? Стріляти розучився?

— Півтора року не брався за ствол...

— Потерпав?

Федір ще нижче повісив голову.

— Дуже... — І раптом скинув загоріле, червоне обличчя, блиснув гнівним оком. — Та ти в душу не лізь, не чіпай! Чого марудиш? Пиши свій протокол і не муч! Зуби маю!

— Зубастий, знаю, — тихо сказав Сень, ніби й не помітив Федорової люті. — Та ми ті зуби трохи підпиляємо...

— Руки короткі! Я знаю, що ти можеш, а чого ні.

— Я тепер можу більше, ніж позаторік. Життя не стоїть на місці!

— Що ж воно принесло, те життя?

— Уже не двадцять, а сто карбованців штрафу! Для таких, як ти!

— Злякав сотнею...

Сень замовк. Винувато якось глянув на свого напарника, потім ще винуватіше на Казимира. Хлопці стояли мовчки, спостерігаючи, як досвідчений інспектор вгамовував браконьєра. Здавалося, що інспектор вичерпав усі свої вагомні аргументи, виклав усю свою законну силу, але Сень належав до тих, котрі не поспішали викладати усі козири на стіл. Він приберіг козирного туза!

— А за інших обставин — тюрма!
— Що за обставини? Можна поцікавитись?
— Збройний опір, злісне порушення...
— Я не з тих...
— Знаю, — перебив Сень, — тому й патякаю з тобою. Жаль тільки, що зламав слово...

— І мені жаль. Розписка що, можу й дві дати...
А слова більше не дам.

— Чому?
— Боюсь... Можу ще раз зламати.
— Та ну?
— Боюсь... Краще складай розписку, підпишу.
— Отаку зажерушу душу маєш?
— Душі не чіпай, по пальцях ударю. Адже знаєш її, душу... на одному вогні пекли...
— Було, не забув. Все пам'ятаю, Федоре. І не думай, що мені більше твого треба. Я тільки дивуюсь...

— Що мало качок набив?
— Та ні, не те... Але годі! Там, в інспекції, поговоримо. Де качки?

— Там... — Федір махнув рукою у бік острова.
— Зарив?
— Зарив, щоб не протухли... Візьмеш на сніданок парочку?

Сень нахмарив обличчя.

— Зайве кажеш, Федоре, сам знаєш, що зайве. Але добре зробив, що не лишив на траві, ми ці качки внесемо в протокол і подаруємо нашому новому поповненню — ось цьому молоденькому егерю...

Помічник інспектора приніс шестеро качок, поклав їх у Казимирів човен. Єгер хотів запротестувати, та Сень подав знак рукою:

— Все! Дивись тут, увечері ще приїдемо! А оті ліхтарі прибери, хай не чадять... Комедія!

Казимир глянув на берег, там ледь блимав ліхтар. Стало якось ніяково, до сліз прикро. «Молодий та гарячий»... «Красний шнур, та не годиться на очкур». От як... І перше, і друге, і третє — одна шана. Одним словом, кругом телепень, зелений бовдур, будячок у придачу. Ні тобі кмітливості, ні знань, ні якогось характеру. Інше діло — Сень. Цей знає все до дна. Як він тихо, артистично тихо скрутив Федора! Сидить тепер той Федір у човні, дивиться понуро у воду, вже не лається,

не пручається — ніби вервечками туго затягнутий, ніби вони прикипіли до рук та ніг, не дають вирватись, не дають поворухнутись.

Сама оця покора, оця мирна розмова браконьєра з інспектором і змусили, мабуть, молодого егеря притримати за рукав Сень, одвести його вбік, сказати не дуже ясно:

— Оце... так?

Сень кліпнув запаленими повіками.

— Простіше можеш?

— Хіба він браконьєр?

— А хто ж?

— Не знаю. На жаль — не знаю.

— Я теж не знаю. Але, — тут Сень уважніше подивився на хлопця, — але це вже добре, що ти думаєш...

— Якась дивна печаль в очах... Так не буває.

Сень, певне, не належав до людей, котрих хлібом не годуй, але дай хоч трохи поморалізувати, і все ж він подолав у собі прямолінійність і сказав розважливо:

— На світі стало тіснувато, знаю...

— І коли тобі нема де одвести душу... — продовжив думку інспектора Казимир.

— Так, так, — похитав головою Сень, — звісна річ... Людина колись жила з мисливства... Однак треба вміти поступитись своїм заради...

— Знаю, знаю, що хочете сказати. Напам'ять все знаю. Одпустіть його, він не браконьєр...

— Не вчи вченого! — скипів Сень. Він не любив, коли втручалися в його святая святих, та й слова прозвучали знайомо — скільки вже інспекторові казано таких і подібних слів по телефону і при зустрічах... Він навіть пальцем посварився, мовляв, не агітуй, бо можу отак і тебе запідозрити у семи гріхах. Посварився, припав на ногу і поволі рушив до моторки. Помічник вже порався біля двигуна. Сень сів рядом з Федором, поспитав:

— Син, мабуть, задубів, чекаючи батька біля моторки?

Федір ворухнувся.

— Васильовичу, а як ти мене вгадав? Ну як?

Сень застібнув дерев'яні гудзі на плащі, змахнув широкими рукавами.

— Справжнього мисливця з зав'язаними очима побачу!

Загурчав мотор, човен колихнувся, задер носа і взяв курс на велику землю. Поряд сиділи браконьєр і страж природи, мирно про щось гомоніли.

Ти тепер щось розумієш, Казимире? Ой, навряд чи... Навіть так — менше, ніж до цього. Чи може таке бути? На світі все може бути. Все, навіть оцей Федір, навіть оцей Сень... Розберись! Таку тобі загадку підсунули, таке сплетіння доль, пристрастей, характерів. Все було до сі просто — браконьєри летять на своїх прудких човнах, висаджують десант, а ти їх зустрічаєш з рушницею за плечима і з інструкцією в кишені, зупиняєш і вказуєш шлях від порога. Навіть гірше уявлялось: не послухають — тоді попередити, що рушниця заряджена не на куличка. Можуть загнати в кут, покласти на землю, можуть поранити! На все був готовий юнак, тільки не на це — мирну розмову двох колишніх фронтовиків...

8

Казимир збирається в місто. Два тижні чекав цієї хвилини. Може, тому вона й солодка така? Глянув у дзеркальце — лежало на вікні, це теж слід того Царя, що полюбляв садити кавуни... Побачив задубіле, аж чорне обличчя, густу бороду (він колись відпустить бороду, вона у нього ростиме пишна і красива!), злякався. Ще ніколи він не був такий старий і відворотний. Взяв свою «безпечку», намилив, пошкріб щоку, і з-під брудної чорної мазні виглянуло рожеве, молоде обличчя. Що то мати за плечима двадцять три роки!

Сорочки у нього м'яті, давно не були у жіночих руках — перебрав усі, знайшов найчистішу. У черевиках якось навіть незвично, надто легко, це тобі не гумові чоботи, яких він не скидав, здається, все життя. І на душі легко, святково — воля! Яка не важка робота тут, на островах, та для холостяка має й перевагу — заощадження. Віддав Пилипівні вісім карбованців, решта ціла, не витратив і копійки. А якщо так, то сьогодні можна зайти в ресторан, замовити гарний обід, потім гарну вечерю з пляшкою вина (обов'язково!), з гарними сигаретами. Сигарет він купить найкращих, можливо «ВТ», якщо знайде.

Лис з'явився, як і обіцяв, — о п'ятій. Розпитав про справи на островах, повідомив новини — незабаром егерям видадуть нову форму, габардинові кітелі і картузи з емблемами: два схрещені дубові листки. Крім того, підвищення заробітної плати...

— Добровій наказав відпустити тебе на два дні, — сказав Лис і очікувально глянув на хлопця. — Повернешся о п'ятій. Захопи з собою бочку бензину. Добровій дасть.

Казимир свиснув.

— Так-то воно так, та без хати як? Де заночую?

— Коли мені було стільки років, як тобі зараз, я ніколи про це не думав... — відказав Лис. — Як станеш, було, з якоюсь Мелашкою біля хвіртки чи на примостку в клуні заберешся...

— Тепер клунь немає, а примостки... навіть не чув про таких.

— Різкий злам епохи, — відказав філософськи Лис.

— Хоч до Царя йди ночувати, — поскаржився Казимир.

— До Царя? — довгий червоний ніс старшого егеря, здавалося, аж затремтів від подиву. — А звідки ти його знаєш?

— Познайомився на базарі, у півній...

— Ага, — прогук Лис. — Радив би не зв'язуватись...

— Чому?

— Не по дорозі тобі з Царем. Таких їжачків підкине під шкіру, що спати не дадуть. Краще переночуй в конторі. Добровій дасть ключа. Не перележиш директорського дивана.

Розмова вичерпалась. «Геліодор» уже посилав перші сигнали, скликаючи пасажирів. Казимир побіг до пристані.

Ходив по магазинах, купив дещо, носовичків зокрема, сигарет, потім був ресторан, біфштекс, пляшка вина, як і поклав собі заздалегідь. Уже вечоріло, коли вийшов із задушного і накуреного ресторану. Йшов до контори — треба покласти оці пакунки та домовитись про ночівлю — завернув до моря. Тут ще було мало людей, лише на пляжі, віддалік за дерев'яною огорожею, купалися ненаситні. Спека неймовірна, аж очі сліпило. Сів у холодочку — такий собі грибок-павільйон з пінястою вивіскою «Морозиво», закурив. Скиглили чайки,

йшли в піке, щось там побачивши в білій пінястій шумці берега.

Майже біля самого парапету малим ходом йшов «Екскурсійний», збираючи охочих подивитись на красу славнозвісних островів. Гостроноса бідова дівчина стояла на капітанському містку, тримала в руках мегафон і гукала до берега:

— Подорож у царство одвічної тиші... Лебедині танці! Купання на Кривій косі! Квиток коштує п'ятдесят копійок!

Катер порівнявся з грибком-павільйоном, дівчина-екскурсовод впізнала під ним егеря заповідника, помачала рукою.

— Привіт! — гукнула вона. — Привіт надійному стражу природи! Хочете з нами? У нас тут весело і невимушено... У нас можна ходити в плавках, танцювати на палубі, у нас є буфет! Не те що у вас там...

Вона вийшла на палубу і вдарила своїми високими підборами.

Казимир зніяковів. Он яка! Мовляв, ти хоч і молодий, але надто суворий і надто черствий. Ти навіть не дав моїм екскурсантам ступити ногою на незайманий пляж... Я тебе запрошую на свою територію і обіцяю повну свободу і незалежність. Ми — екскурсанти! Ми юні душею і тілом!

Щоб погасити ніяковість, Казимир одвів очі. Дівчина-гід знову ступила на капітанський місток, направила мегафон на пляжників, що лежали під сонцем на піску, почала розповідати про красоти царства одвічної тиші. На кормі катера Казимир побачив пейзаж: у кипучому морі цілувалися два лебеді...

Гостроноса виконувала фінплан.

Катер розвернувся, пішов зворотним шляхом. Щоб не зустрітися з насмішкуватою дівчиною-гідом, Казимир майнув до міста. З моря пролунало кілька гудків. Казимир оглянувся і побачив: навіжена гостроноса дівчина сміялась, мачала рукою і посилала сигнали...

Добровій сидів у кабінеті, витирав білим носовичком спітнілу шию і читав папери.

— Ось, — сказав він похмуро, — директиви... Хто тільки не пише! Пожежники, лісівники, академія, до-

слідні станції, клуби натуралістів... Незабаром приїде група практикантів з Москви, а з Ленінграда — працівники ЦСК.

— Що таке ЦСК? — простодушно спитав Казимир.

— Центральна станція кільцювання. Морока нам з цим кільцюванням! Як почнетесь пора ління, так і жди гостей. І всіх треба нагодувати, всім треба десь жити.

— Мені теж треба десь переночувати, — сказав Казимир. — Заходив у готель, навіть у проходах сплять люди...

Добровій помовчав, переказав купки паперів, потім перечитав один із них, поклав у сейф. Витер червону шию, сказав ледь чутно:

— А ще які прохання? Кажі все. Давно ж не бачились.

— Більш нічого просити. Все нормально.

— Все нормально? — здивувався Добровій.

— Та наче все...

— А чому не питаєш, хто і з яких причин порушив твоє елементарне право на відпочинок минулої неділі? Крім того, кожний трудящий має одержувати за свою працю матеріальну сатисфакцію... Крім того, аптєчка на островах порожня? А якщо ти захворієш? Крім того, по законодавству тобі належить спецодяг, адже умови праці диктують це настійно і недвозначно, крім того...

Добровій дивився своїми молодими і ясними очима на егеря, перераховував усі свої «крім того» і ледь знизував плечима. Мовляв, що ти за чоловік, Казимире? Схоже, що у тебе виростають крильця херувима... Що ти за один? Директор не вірив у наявність крилець, він безпорадно розводив руками, бо такого в житті не траплялось. Він знав про Казимира все: і де той харчується, і як він прилаштував свої наївні ліхтарі на островах, і навіть про те, що егер відніс подаровані Сенем качки Пилипівні і наказав розділити їх поміж усіма рибалками, і про те, що двадцять гнізд для гаги вже стояли на своїх місцях. Навіть більше: про виконаний город знав директор заповідника. Це останнє його не дуже радувало, адже він наказав у свій час старому Цареві викинути й думку про город на заповіднику. Так той город і захряс у бур'яні, його вже й не видно було: ще

рік — і очерет та типчак поглинули б його назавжди. Та ось цей безсрібник надибав його, прополов! Невже починається теж саме? Невже виросте ще один Цар? І щоб не було тут ніяких неясностей, Добровій сказав:

— Я дещо знаю про твоє життя-буття, можеш і не розказувати... Скажи тільки — для чого полов грядки?

— Так жаль, — жваво відгукнувся егер, — жаль, коли гине людська праця! Земля ж... Безплідна земля все одно, що кобза без струн... або...

— Гм, гм... — пробасив Добровій. — Цікаво, цікаво... А ще як?

— А ще так: найвищий прояв геніальності — у засіяній ниві.

— Хто це сказав?

— Довженко.

— Кінорежисер?

— Кінорежисер, автор однієї з дванадцяти кращих картин світу. Вона так і називається: «Земля». Бачили?

— Не в тому річ, бачив я чи ні... Ось де корінь: ми мусимо засівати свою землю не зерном. Наш урожай не міряється центнерами і тоннами. І насіння наше — не ріпа та кавуни. Знаєш?

— Знаю, але...

— Хвилинку, — перебив Добровій. — Я тебе не зупиняв, коли ти сипав цитатами. Цитатами тепер нікого не здивуєш, народ грамотний пішов. Наш урожай знаєш коли буде?

— Кажіть, знатиму.

— Якщо посіяне нами зерно зійде... А зерно наше і мета наша — маленькі лебедята, виведені на наших островах. Ось тоді ми складемо рапорт Батьківщині і всьому людству. Ось так і так, дороге людство, прогресивне і непрогресивне, це ми, більшовики, поставили за слон на кордоні пожежі, яка суне на оазу краси землі. Наступ тієї пожежі зупинено...

— Прекрасна мета!

— Так чого ж ти тоді хочеш? Щоб я перетворився на баштанного діда у солом'яному брилі? Щоб я заплющив очі на ті папери, на оті суворі директиви, де чорним по білому сказано: ніякого будівництва на островах, ніякої метушні, ніяких городів! Всім хочеться запустити п'ястука у той куточок тиші, урвати щось собі. Один рибальську бригаду тулить, другий щодня надзво-

нює, щоб екскурсантів туди впустив... А третій, переобтяжений ділами, засіданнями, планами, поставками, вимучений, охлялий, шарпаний стенокардією, квилить у вухо щодня і щоночі: дай, товаришу Добровій, пальнути з берданки хоч раз, душа шкварчить, корчиться, благає... А я — крутись, Гаврило, викручуйся, хитруй, тримай і нерви і серце на прив'язі, одбивайся, одписуйсь, відмовляйсь, вислухай скарги, прохання, натяки... Навіть так: обіцяй, обіцяй неохоче і слізно, а тоді зникай на кілька днів, щоб твого й духу тут не було. Де пропадав? І вигадуєш: на засідання в міністерство викликали, захворів, дитину до лікарні возив... Отак!

Добровій розхвилювався, висипав якусь частину того, що лежало на споді десь в куточку душі. І кому? Оцьому безвусому хлоп'яті... Значить, допекло.

Казимир мовчав, а Добровій, охолонувши трохи, сказав стомлено і якимось черство:

— Поговорили трохи, досить. Ось на, розписуйсь... — поклав на стіл відомість, — одержуй платню. Не багато золота, та вже що належить...

Полічив гроші, потім витяг з шухляди згорток.

— Знайшов у тих паперах сатисфакцію — вислали нам форму. Як одержимо — надінеш. А поки що бери те, що знайшлося на складі. Не модного фасону і не дуже нове, але міцне. Якщо будеш по очеретах у своєму гасати, то на побачення доведеться йти в куфайці...

Добровій неохоче, із скрипом дозволив переночувати в конторі, він, певне, не любив цього, бо коли давав ключа, кривився і хмарив своє ясне чоло:

— Була б у тебе там, на четвертому, краля синьоока, не лишався б тут ночувати... Та вже бери і дивись: тут і сейф, і телефони, і друкарська машинка, і все, одним словом, наше добро...

Казимир уже й не радий, що взяв ключа, хотів відмовитись від директорської жертви, та Добровій потиснув йому руку і вийшов. Жив він тут, у дворі, затримався після роботи — це ж видно по всьому — заради нього, Казимира.

Хлопець замкнув кабінет і подався в місто. Його тягло до світла, до людського гомону: коли довго слухати тишу, можна оглухнути.

Фаїна стояла на тому ж місці, де її вперше побачив Казимир. Кумедний і дивний епізод вивітрився з часом, як вивірюється сотня таких випадків у житті, але ось знову зринув у пам'яті: та сама Фаїна стояла на своєму місці і вже посміхалася йому здаля. Хотів був повернути круто вбік, та щось його зупинило, що саме — Казимир і сам не знав. Може, самотність, може, непогамована снага двадцятитрьохлітнього дужого тіла, яке не хотіло йти на компроміс з волею людини? Казимир підійшов.

— Добридень, — подала руку так, наче вони давні знайомі і довго не бачились. — Щось вас не видно... Накупались у нашому морі?

— Оце збираюся сьогодні вперше скупатись...

— А що ж ви робили? У нас два кінотеатри і один ресторан. Якщо не купатись, значить нічим корисним не жити. Провінція...

— Ви навіть не припускаєте, що у людини можуть бути якісь інші клопоти? Приміром, робота...

— А, то ви на роботі! Цікаво, на якій? Відповідальній?

— Дуже, — відказав Казимир. Він дивився на цю біляву красуню, його поймала цікавість. Голос у неї був вкрадливий, якийсь довірливий, навіть щирий. Тоді, першого вечора, вона була не така.

— А ви ж як? Як поживає ваш Вадим, чи як його?

Фаїна доторкнулася до плеча юнака (вона любила отак доторкатися до людей), сказала, ніби повідомляла сенсацію:

— Він одружився з тією Галкою! Одружився, уявіть собі!

І почала розповідати, яка та Галка нетіпаха, яка одворотна, яка не зугарна і яка вона дурна. Казимир слухав і ловив себе на думці, що чим більше кривдила оця золотоволоса дівчина свою суперницю, тим сумніше ставало у нього на серці. Видно, що отой Вадим пік їй душу, та душа страждала від образи, треба було комусь викласти хоч якусь там частину свого вогню, свого горя. Для чого? Хто його знає... Люди полюбляють сповідатись, надіючись на рятівний круг, який інколи кидає скривдженим життя, — на полегкість.

— Ви поплачете трохи, це допомагає, — сказав Казимир.

— Щоб я плакала? — підвищила голос Фаїна. — Щоб я за *ним* плакала? Не діждеться! Не діждеться ніколи!

Вона навіть ніжкою тупнула, вона навіть блискавки метнула своїми гострими і злими очима. Проробила все це досить ретельно і солідно, а тоді одвернулася враз, і Казимир побачив, як у неї затіпались плечі. От тобі й блискавки!

Казимир сказав по хвилі:

— Втішати не вмію, бракує досвіду... Єдине, що можу запропонувати, — ходітьте, одведу додому.

— Не піду я додому! — це було сказано надривно, з боєм. — Не можу дивитись на батьків, коли вони мовчать.. але очі питають, питають. А що я скажу? Він ходив до нас, відганяв від мене хлопців, переслідував. А потім пішов до загсу з Галкою! Як жити після цього?

Становище прибирало прикрого і драматичного характеру. Гроза довго ховалась у високості, тинялась десь по вибалках всесвіту, величезним смоком тягла з морів та океанів по краплинці тої снаги, і тепер, переобтяжена і дозріла, рясно пролилась на землю. Якась дивна гроза — навколо все мліло від спеки, від надмірної жаги сонця, від перегрітого повітря. пляж ще кипів од купальників, лунав вереск, а тут буяла ущерблена пристрасть, і образа, і жаль.

Казимир раптом відчув, що настав час розв'язати собі руки. Хто йому ця Фаїна, котра зараз стоїть біля нього й плаче? У неї своя прикрість, хтось її там обдурич, вона зараз впевнена, що все людство затамувало дух і переживає її горе. Усі люди на землі щасливі, всі сміються і радіють життю, лише вона зараз страждає, і тому планета мусить стихнути й заніміти. Так, так, заніміти. Накинути на себе вуаль смутку, чорну габу трауру. Ах, як велично, як урочисто! Хоч лізь у воду і топись...

— Є ще один вихід, Фаїно, — сказав після паузи юнак, — утопити своє горе...

Дівчина різко обернулась.

— Топитись? Ну, знаєте... — Очі у неї миттю просохли, сйянули знайомі блискавки. — Не діждуться...

— Горе топлять не тільки у воді, є ще вино...

Фаїна дивилась на нього зачудовано і тупо.

— Тобто?

— Ходімте в ресторан!

Фаїна мовчала. Про що вона думала? Може, про те, що оцей хлопець з жагучими чорними очима і в пом'ятій сорочці просто хвалиться, запрошуючи в ресторан, а там, в ресторані, візьме пляшку ситра і буде варити воду з офіціанта, а потім покладе йому карбованця і скаже бундючно: «Здачі не треба!..» Бр-р-р! Та, очевидно, виходу в неї не було, вона щось там зметикувала, щось там прикинула і раптом взяла його під руку:

— Ресторан так ресторан. Пішли! Не дждуться вони, щоб я плакала!

Лише тут, в освітленому залі, він роздивився на неї. Коли йшли до столика, заглядала у всі дзеркала на стінах, на мить зупинялась і легкою рукою збивала свою золоту зачіску. Ніжно-білясте волосся було її гордістю, вона, певне, знала про це і надавала своїй окрасі велику увагу. Та й носик, колір обличчя, блискучі очі... Вона знала, що всім подобається, сприймала це як належне і тому не звертала уваги на чоловічі погляди. А вони липли своїми вже затуманеними поглядами до її зваб, оглядали з ніг до голови, про щось шепотілися поміж собою. Двоє молодиків спортивного вигляду навіть зупинилися проти їхнього столика, втупили погляд у досить-таки дивну парочку — чорний жук і морська русалка, постояли, потім один щось сказав і потяг приятеля в куток. Казимир все це бачив, йому було прикро, якось незвично і холодно. Замовив пляшку вина, вибрав закуску, Фаїна участі в цьому не брала, вона все ще зазірала у своє маленьке дзеркальце, котре носила в сумочці, щось там прилизувала на скронях, чепурилась, весело щебетала:

— Давно не була в ресторані, відтоді, як гуляла на весіллі у своєї подруги! Тут не було ні картин, ні дзеркал, ні квітів... І паркету не було, танцювали на брудній, зачовганій підлозі.

— Щоразу, коли я буваю в місті, я обідаю тільки тут, — похвастався Казимир.

— А решту днів де буваєте?

— На островах. Там у мене своя вілла, свій пляж, свій балст...

— Що ж ви там робіте?

— Єгер я, — признався Казимир.

— Єгер? Це щось як загонщик, погонщик, конюх чи кучер? Читала про єгерів пана Потоцького... Вони звіра виганяли на мисливців.

— Я мисливців жону від звіра...

— У вас там є дикі звірі?

— У мене лебеді, качки, чайки, гаги, фламінго, баклани...

— Цікаво!

Вона справді ніби виявляла цікавість до його розповідей про чари островів, про таємниче і таке складне життя птахів. Ніяк не реагувала на залицяння тих двох захмелілих молодиків, котрі подавали їй знаки уваги — запрошували танцювати, кривилися, показуючи очима на її чорного супутника. Одвертала погляд, прикипала зором до його темного, потрісканого обличчя, ловила кожне слово. Від випитого вина личко її спалахнуло, стало ще привабливіше. Тоненькі смужки синьої печалі, що пролягли під очима, лише підкреслювали її молодість.

Поклала демонстративно руку на Казимирове плече, сказала з викликом, з хлоп'ячим вогником лукавства і звитяги:

— Давайте втечемо звідси! Накурено, душно, гамірно... І п'яних багато. Не люблю п'яниць! Га? (

Море вже видмухало з вузьких вулиць міста задуху, навіть запилені акації стрепенулися. З присадків линули пахощі матіоли, любистку, синьоцвіту. Це місто ще обома ногами стояло в степу, в гушавині соняшникового села, в традиціях кустарів і службовців, котрі не уявляли свого існування без мальви біля вікон і охоче користувалися сучасним автобусом.

Казимир почувався п'яньким від вина, ресторанного гамору, різких запахів міських клумб, від близькості цієї звабливої дівчини, котра стукотіла поруч своїми шпильками, повисала на його плечі, доторкалася до його рук, взагалі не боялася близькості. Він це помітив ще тоді, за першої зустрічі; вона ще там, біля парасету, коли очікувала Вадима, дала про це знати. Буйний хміль ударив юнакові у голову. Улучив момент, коли зайшли в затінок, зупинив її, повернув обличчям до себе.

— Не треба, — проказала Фаїна, — ради всього святого, не треба.

— Чому? Демонстрація вірності Вадимові?
— Не говори мені про нього, не нагадуй, зараз так добре, ще ніколи так не було ні з ким...
— Не вірю.
— Ти все хочеш зіпсувати, — благально вела стомленим, слабким голосом Фаїна. — Це все одно як недозріле вино... Які ви дурні, хлопці!

Він ошелешено дивився на її затінений профіль. Слова, сказані кволо, з благанням у голосі, засвідчували, що перед ним стоїть до біса досвідчена дівчина, яка може йому, Казимирові, дати сто очок вперед...

І щоб переконатись у своїй правоті, у своїй прозорливості, він схопив її в обійми, притулив до плеча, припав до її розпашілих губ, цілував п'яно, задихано, а вона, слабо відбиваючись, горнула до нього, шепотіла:
— Дурний, дурний...

10

Хвора людина схожа на жінку: говори їй солоденькі компліменти — вона всьому вірить. Так і оцей Цар. Лежить на своєму високому троні-койці, ноги прикриті куфайкою, очі заплющені, жене муху, яка крутиться весь час біля його порепаного носа, слухає. Казимир просторікує:

— Серце теж жива істота, відпочинку вимагає... Ось полежите, поспите, воно й почне швидше ганяти кров.

Цар розплющив очі:

— Раніш я кров розганяв іншим, а зараз... валідол! Та скажи комусь — засміють!

— Ми ще з вами, Іване Гавриловичу, і лобанів половимо, і на пляжі посмажимося, — обіцяє Казимир.

— На пляжі? — прискалює око Цар. — На пляжі зроду не був. Лазню полюблюю, з жарком, з віничком... з чаркою!

— Про чарку забудьте, жити треба. Он скільки у вас онуків!

Казимир, як увійшов до хати старого Царя, бачив тих онуків. Повна хата була, старий вигнав їх надвір — гість у домі.

— Коли біля тебе такий квітник — зяті, дочки, онуки, — жити треба довго! До ста літ.

— Та вже ж...

Старий розплющує одне око, шукає муху, не побачив, тоді блимнув на юнака, посміхнувся.

— Такі, як я, довго не живуть! Не потрапив я у свою фазу...

Він раптом ожив, підвівся, жбурнув ногою куфайку, прискалив око:

— Оце б по кухлику пива... Відразу б одужав! Йй-бо. Казимир покрутив головою.

— І не думайте, і не гадайте. Я вчора нализався, досі нутро болить. Спочатку пообідав з вином, потім вечеряв... Добре там, на четвертому, — ні спокуси тобі, ні розваги. Поживу років два-три — у святі запишусь.

— І я у святі мітив, — перебив юнака Цар. — Мітив! Думав, чорт же його візьми, хіба не здужаю? Он яке тоді у нас поле широке було — без згадки про світову революцію жодна промова не кінчалась. Кричимо, руками розмахуємо, в груди себе гатимо — хто був нічим, той стане всім! Гарна штука, цей лозунг, за душу бере! У ньому, можна сказати, весь фокус. Ми, як то кажуть, тільки у смак увійшли, аж тут нова лінія: перебудова. А це значить — менше крику, більше діла. Букар ниву, відкачуй шахти, ремонтуй верстати, зміцнюй карбованця, ший чоботи, вари халву. Тямиш? Важко злазити з неба на землю, а треба. Куди легше дертись вгору... Шурхонув і я з неба. Батько мій покійний взяв за руку, повів на хутори, вклонився мандрівному шевцеві:

— Крикуна привів, дайте йому лад, навчіть дратву сукати.

Почув той швець, що мене Царем звати, ахнув:

— Зроду не бачив, щоб царі дратву сукали... Та тепер це законно. Хай лишається.

На прощання батько сказав мені:

— Не журись, сину, колодки за плечима не носять. Казимир ворухнувся.

— І мені щось подібне говорили...

Цар не почув цих слів. Він був далеко звідси, на тих куркульських хугорах, де засиджувались мандрівні шевці, адже було там і витяжок, і пришивних головок, і гетри якраз у моді серед дівчат та молодичь. Попоганяв тоді Іван собак, попосукав тієї дратви. А коли відчув у руках силу, плюнув шевцеві на поріг, прихопив дві колодки, рашпіль та шило і подався у своє село. Тільки розігнався, щоб і собі на пачку махорки та оселедця

заробити, як приходить до нього незаможник і комуніст Рубан і в одну душу: роби, Іване, так, щоб і в нас було чим пахучим носа продиміти. Лаштуй комуно!

— А чому я, а не ти? — питаю.

А Рубан у відповідь:

— Тобі, тобі починати — я ж у вас влада. Та й хист у тебе є — моторний, верткий...

— Злаштував. І як почало нас носити манівцями, як почало... Думав, що жар-птицю ухопив за хвоста — підбив до неба шапку, губи закопилів — тремти, міжнародна буржуазія! Та не довго блукав я по тих манівцях, три роки маніжився, ночей не спав, людям спати не давав, а вийшло не так, як хотілося. Розсипалась моя комуна, як та бочка, що без води ще з позаторішнього року...

Повернувся до своєї нетопленої хати, витяг скриньку з колодками, клейстер розвів, дратви наробив, шило нагострив. Сиджу собі та поцюкую, та покурюю, та поплювую. Аж знову до мене отой непосидючий Рубан.

— Ідея правильна, та дурням дісталась, — каже. — А ти вже й носа повісив? Над колодками повісив носа! Хай вже каліки, їм і бог велів, підметки підбивають, а ти, Іване, вставай та думай...

І таки одірвав од підметок. Заснували колгосп «Прогрес». Назва по директиві з повіту прийшла. Та лихо з нею, хай буде «Прогрес». І ти знаєш, таки вийшов прогрес! Оговтались, понаїдались, пообшивались люди. Я знову жар-птицю за хвіст — цап! Якщо пішло потишеньку, то чому не показати світовій буржуазії дулю з маком? Як зібрали перший ситий врожай, як обсіялись, кажу своїм помічникам:

— Їли коли-небудь хутірські паляниці?

— Що ти надумав, Іване? — питає Рубан.

— Їли? — кричу їм у саму душу. — Білі, як сонце, паляниці їли?

— На ячнику росли, сам знаєш. Кажи, що надумав.

Наказав на той собачий млин, що дерть від борошна не відрізняє, плюнути і одвезти зерно на валки у район. Які паляниці запахли в селі! На капустяному листі, на хмелю, підрізани і щипані, у формі і без форми! Пожвавішали наші господині, старі баби хрестились та божкали: «Слава тобі господи, і ми на людей схожі». Та підвела мене фаза, брат... Прочули про ті наші паляниці в районі, викликали, почали лій топити:

— Не туди гнеш, товаришу Цар, — сказали строго. — Не ту лінію обрав. Вправо гребеш, замість того, щоб гребти вліво. Ранжир порушуєш, а треба усім разом йти, не вискакувати з лінії...

— Та я ж, та ми ж... — почав я руками молотити перед носом у начальства. Пообіцяли: підрівняємо твою лінію, підріжемо паляниці.

І підрізали. Такий додатковий план хлібоздачі прислали, що куди вже до паляниць! Лець на ячнику до весни додобиали.

А мене — баць по тім'ю, зняли і перекинули в сусіднє село.

Запхнули мене на цей раз в таку дірку, що аж страшно згадувати. Артіль називалась «Весна», але що то була за весна! Ніби хтось у насмішку втулив таку назву... Ну, гадаю собі, пропав Цар!

Та Цар не пропав і тут. Погомонів із стариками, попитав, чим славився їхній край раніш. «Молоком і лошатами», — така була відповідь. Молоком? Лошатами? Ну, молоком — зрозуміло, випаси тут є, хоч і занедбані, а лошата? Щось надто сумнівне... Адже почали надходити в село трактори, правда, куплені за морем, дорогі, та й тих не достукаєшся... Поки підійде твоя черга трактор брати — рак свисне. А коні — жива тяглова сила! На трактори надійся, а коней плекай!

І ось з'явилося в артілі півтори сотні лошат — по всіх ярмарках гасав Цар, усіх циган опитав. Члени правління аж руками сплеснули — куди стільки?

— Побачите куди, — сказав, — ще премію будемо одержувати, ось почекайте лишень.

Премію одержали через рік у вигляді гарної виручки за проданих коней — покупців хоч одбавляй.

— Тепер візьмемося за корів, — заявив я правлінням, — тяглової сили у нас досить, грошики є, а ось молочка малувато. А діти без молока не ростуть.

За два роки молочна ферма так розрослася, що район не встигав забирати добро.

— Не годиться, — сказав я сердито. — Молоко перекисає, а ми на дорогу поглядаємо, машин ждемо. Власна молочарня — єдиний вихід.

Закупили сепаратори, навчили молодичь гнати вершки.

— Скиснуть вершки — буде сметана, спариться на сонці сметана — буде масло, — підбадьорював людей. — Тепер не боїмося «Укрмолока»!

І вийшло так, як казав. Повернули гроші, затрачені на молочарню, тепер вона вже давала прибутки. Пишались люди своїм колективним господарством, своїм багатством, своєю здруженістю. Здавалося, все завжди буде гарно і привітно, як оце зараз. Збиралися на виставку у Москву, планували, планували... Та не дурний, мабуть, сказав, що в житті — як на довгій ниві.

На світ неждано-негадано, як сніг на голову, упала біда: розпочалася війна.

— І закрутило, завіяло мене, брат, по всьому світі... І партизанів, і з гестапо бачився, і в неволі був, аж під Бремен мене прибило, і Берлін брав, і навіть в кабінеті Гітлера сидів...

— Так ви і в Берліні були? — спитав Казимир, коли Цар змовк і, здавалося, скінчив свою важку сповідь. Старий ледь ворухнувся, заплющив одне око, в ньому погас вогник життя, зручніше вмовстився на подушці і тихо проказав:

— Ти краще спитай, де я не був... Почекай трохи, докажу.

І заснув. Казимир вийшов з хати.

11

Смуток прийшов не зараз, не в оцю хвилину, а підкрадався ще з ночі, коли юнак перевертався на голому дивані в кабінеті Добровія і перебирав в думках все, що сталося за день. Ой, не так воно, здається, клалося! Втіхи життя обходяться дорогоувато — за них плати важким похміллям, наливою свинцем головою, неспокоєм і невдоволенням. Що ти казав і що казали тобі? Чи не забрів часом на манівці хвилинного настрою? Чи не наговорив комусь брутальностей? А може, взяв непомірні зобов'язання? Такі, що їх за все життя не виконаєш?

Людина настрою, з душею, враженою почуттям неповноцінності (спробуй бути оптимістом, коли тебе отак обікрадено ще в дитинстві — ні батька, ні матері!), Казимир довго не спав, курил сигарети, згадував, згадував...

...Вони стояли біля Фаїниного будинку, підсліпуватий ліхтар моргав їм, мов захмелілий спільник, то освіт-

лював на мить дві постаті, то знову вкривав їх непро-
никливою запоною ночі. Мовчали. Фаїна тепер уже не
боронилася, дозволяла себе цілувати — гамувала спрагу
скривдженої дівчини. Казимир пив щастя по своїй дужій
юнацькій потребі. Пропади пропадом хлоп'яче безта-
лання! Згинь, селянське нутро, щезни, чорна цятка не-
рішучості, випрямись, зіщулена душа цноти, погойдай
дерево одчайдушності! Хто тобі бог? Боги розвінчані,
всі до одного... Лишилися хисткі трони та гіркі спога-
ди про богів. Ти це чи не ти? Якщо ти — йди бери, ха-
пай свою хвилину, відпущену тобі судьбою. Бо коли
зблякнеш, коли затремтять коліна і ніяк не заснеш вно-
чі — будеш згадувати і проклинати...

Висхідні кінці зближення належали до різних при-
чин, але розбіжності губилися у задиханому кипінні
пристрасті. У таку ніч, у таку хвилину небо і земля зли-
ваються, стираються горизонти і блякнуть лінії реаль-
ності. І все ж були у Казимира проблески хвилевого
мигтіння надій: коли тобі віддають уста, ти маєш право
і на частину серця. Так він думав, бо належав зараз до
найсильніших на світі людей, найвродливіших і ошчас-
ливлених цією несподіваною красунею.

Та чари розвіялись, як тільки реальність Добровієво-
го кабінету опустила хлопця на землю. Хто тобі сказав,
що ти — обранець серця, що ти володар несподіваних
чар за одвічними законами кохання? Так, ти стояв пів-
ночі на вулиці і затуляв своїми плечима дівчину від
усіх перехожих. Ти навіть бачив усмішки вдоволення і
спокою на обличчях отих людей, що проходили мимо,
ти ловив їхні миттєві спалахи схвалення і прощення,
що виднілися на усміхнених, бодай і зморшкуватих об-
личчях! Може, вони, перехожі, бачили в традиційній,
як світ, картині повторення свого, яке вже відшуміло з
потокami літ? Та навіть оця мовчазна згода з твоїм ко-
ханням (тільки чистота спонукує шукати освітлених ве-
лелюдних куточків планети!) нічого тобі не дає, бо ти ж
сам нічого не знаєш, не відаєш достеменно...

Подумай, розберись... Хіба вже так важко втямити,
що ображена жінка, гордість якої зачеплено брутально
і зухвало, може з принципу, з біди кинутись в обійми лю-
дини, котра їй зовсім чужа? Скільки було таких траге-
дій... Тепер лежи і перевертайся, креси вогонь і пали си-
гарети. Пали і дивись у невидиму стелю, чекай світанку.

А коли дочекався, то пішов до Царя за розрадою. Так воно вже вийшло у Казимира, що, окрім Царя, не було з ким поділитися думками. Та сталося інакше: сам мусив давати раду старій і хворій людині, котра чекала його приходу, аби продовжити свою сповідь. Мабуть, настає у людини час, коли вона мусить усе, чисто все повідати комусь близькому чи навіть не дуже близькому... Цар не належав, як видно, до плакс, в його розповідях не було ноток каяття чи вимолювання прощення, він і зараз ще намагався бунтувати, але вулкан уже прочахав, не діяв, він тільки глухо гуркотів розпеченим глибінням і землю вже не потрясав. І якщо так воно сталося, що, мабуть, і не знайти юнакові розради у цьому заклопотаному приморському містечку, то чи не краще кинутись з попутним вітром на свої острови? Здається, робити тут йому нема чого, та й Лис зрадіє, адже, певне, очей не зводить з пристані, чекаючи «Геліодора». Та рейсовий катер буде лише увечері, а зараз ранок, і для Лиса Казимирова несподівана поява буде манною небесною...

У порту стояв «Екскурсійний». Гостроноса дівчина, побачивши єгеря, запросила його в салон, де був буфет, налила у фужер якоїсь бурштинової рідини і грайливо повела підведеними очима:

— Кока-кола. Напій оптимізму... Для старичків...

— Дякую, — відказав спокійно Казимир і надпив з фужера. — Мені якраз такого й треба. Вгадали.

Він глянув на пляшку з етикеткою «Саяни», ледь посміхнувся.

— Кока-кола...

— Справа не в назві. Сутність — першопричина мудрості.

— Можливо. Що обіцяє мені ваш мудрий катерок? І його не менш мудра господиня?

— Тобто?

— Вирушаєте вчасно?

— Отак поспішаємо жити?

— Ні, просто люблю точність.

— Надмірна точність — ознака педантизму.

— І культури...

— Та ну?

Отак вони безтурботно гралися словами, поглядами, дівчина ходила біля нього, мов та кішка, виказуючи

увагу, наче це був не єгер, а заморський гість чи міністр. А тоді, показавши хвацький лексикон гіда і всю гостинність, випустила пронизливі кігті, рубнула з плеча:

— Коли дозволите, екскурсантові ступити на ці острови?

— Коли рак свисне, — грубо відказав Казимир.

— Дякую, — вклонилася гостроноса. Її насмішкуваті незворушні очі пекли єгеря. — Скажіть, для кого ви їх бережете?

— Для людства.

— А екскурсанти що, не людство?

— Його частина. Якесь там частинка.

— Є ще один нюанс — частиночка.

— Частинонька...

— Можливо... Дякую. І за урок мови, і за відвертість.

— На здоров'я.

Дівчина пройшлася, поставила фужер на прилавок, повернулася.

— Цікаво, а як же те людство скористається з окрас ваших островів?

— Та ніяк. Це якщо мати на увазі ваше розуміння користання... Нікого не пустимо. Зате людство матиме куди більшу сатисфакцію...

Дівчина повела носом.

— Сатисфакція? Цим словом раніш називали поєдинок, дуель.

— І задоволення.

— Ні, латина засвідує лише пряме і єдине поняття — дуель. Так що...

— Ой!

— Уявіть собі! Раджу вживати інше латинське слово — сатурналія...

— Дякую. Ми квити?

— Припустимо. Тепер повернемося до попереднього — яку ж матиме людство сатурналію?

— Може подивитися лебедя не лише в зоопарку...

— Це — у майбутньому?

— Так.

— А зараз і сам не гам, і другому не дам?

— Гамали віками, час згадати про піст... Знаєте, що таке піст?

Дівчина не схотіла знати, що таке піст, вона звузила свої намазані очі, помовчала, а тоді раптом зірвала з стіни мегафон, вибігла на палубу і загукала до берега, обіцяючи подарувати всім, хто захоче заплатити п'ятдесят копійок, лебедині танці, лебедині поцілунки в зоні незайманої тиші, незрівнянні фотосувеніри... «Екскурсійний» рушив уздовж берега.

Лис лежав на Казимирових подушках в гумових чоботях, у ватянці, на столі красувалася недопита пляшка «московської», ще одна валялася під столом порожня... Юнак штурхонув у бік старшого егеря, той тільки перевернувся і знову захріп.

Чортове опудало! Якби ж знаття...

Узяв рушницю, хряпнув дверима, скочив у човен. Вихором промчав мимо «Екскурсійного», який кружляв навколо зони одвічної тиші, не наважуючись підійти ближче дозволеного...

«Зона одвічної тиші, — подумав гірко Казимир. — Справді тиша, наче в хаті, де лежить мрець...» Наддав газу і подався в море.

12

Визріла запальна рішучість — запросити до моторки Добровія, повезти його на острів, показати Лиса у всій красі й лицарській подобі. Адже так: Казимир попивав собі винце, швендяв по місту, цілувався з дівчиною, а в цей час нікого на островах не було... Не було! Хіба отой Лис — страж? Пусте місце... Мабуть, і сам Добровій почувався впевнено в ці дні: ходив з дітьми на пляж, купався, увечері дивився футбольний матч по телевізору. А чому б і ні? Загін охоронців у нього малий, але тямущий. Можна й одвести людині душу у вихідний день, можна й з дітьми побавитись. Тепер ось подивись, товаришу директор, яка виходить сатисфакція. У кожного своя...

Та поки добрався до порту, запал прочах. Змалку ненавидів донощиків. Та й хіба йому треба більше, ніж іншим? Примкнув моторку, подався до Фаїни — вона мала чекати там, де він вперше зустрів її. Та Фаїни чомусь не було. Цікаво... За інших обставин це могло б

збентежити хлопця, та коли ти маєш завдаток, борг буде сплачено сповна... Чи не так? Не прийшла? Прийде! Не зараз, іншого разу. Певне, надіється, що тепер сам прибіжить аж до неї додому, знає адресу. Та до неї він зараз не побіжить. Он як нечемно повівся з Царем. Він так раптово, так несподівано втік з хати. Цар... Що криється за зжовклим пергаментом спогадів про минуле?

І ось він сидить біля ліжка-трону, Цар мружить припухлі від сну очі, косить оком і кепкує не так з хлопця, як з самого себе:

— Намолов я тобі сім мішків гречаної вовни? Витрусив із ступи ворох ганчір'я? Та ти наберись терпіння, бо я ж тільки почав... Запивай холодненьким пивом, мотай на вус.

...Я не докажу всього, докажеш ти. Передай далі — такий наказ, хлопче. Щоб усі знали. Може, я того ще й живу, щоб розказати, щоб не забулося. Бо коли тобі шістдесят, можна й запізнитись, змовкнути на півслові. Під Бременом це було... Є такий собі хугір Холден. І не хутір наче, а так — покинуте місце, двоповерховий будинок та вівчарня. Мабуть, хтось там випасав овець, потім покинув дім, подався геть, а на воротях приклеїв паперовий хрест — знак того, що господар у відлучці. Сто раз обходив я те страшне, заросле бур'яном місце, горобці та сичі пурхали навколо, ніхто їм не заважав робити свою пташину справу. Та одного разу...

Ніч враз освітілася вогнями машин, мотори ревли натужно, загрузали в багні, їх витягали, лаялися люди, та до ранку все вшухло. Холден стояв повитий туманом, наче там нікого не було. Так здавалося, та не так воно клалося. Хоч і не мав я часу на міркування та розглядни, однак помітив: хтось там ходить по подвір'ю, хтось топить піч, хтось поодчиняв віконниці, гобелени трусять, у вівчарні машини гудуть. Повернувся господар? Марта, наша гладка і завжди сонна господиня, на це моє запитання відповіла так: «Дерев'яна голово, не сунься в грубу, бо згориш». І так закотила очі, так перелякано затрусилася своїм двоповерховим черевом, що я прикусив язика. Подумав тоді: якщо сама фрау Марта боїться навіть заїкнутись про зміни на хуторі Холден, то це означає лише одне: щось там коїться. Я більше

вже нікого не питає, ходив у поле, жав і косив, молотив і букариє, зиркає нишком на Холден, як доводилось бути поряд.

Вибивали з мене силу добряче — хоч і невелике у Марти господарство, але спробуй все впорати, коли в загоні три корови та ще овець два десятки, та ще індиків розвели повен двір. Я не тільки у полі чи у дворі порався, інколи заставляли і підлогу мити, і навіть корів доїти... Це тоді, коли чешка Морена, молодиця не сповна розуму, залягала на кілька днів у своїх хижці і нічого не їла, не пила, тільки билась у якійсь дивній пропасниці. Сім'я Марти складалася з двох неповнолітніх синів і брата Еріха. Чоловік Мартин, Йоганн, десь на Сході розширяв життєвий простір для райху, справжнім господарем був Еріх — людина мовчазна і сувора на вдачу, скупа і ущиплива. Відправляючи додому віз картоплі, Еріх зважував її в полі і потім ще раз зважував у дворі: чи не вкрав я часом картоплини...

Інколи Еріх виїжджав у сусіднє місто, одвозив на продаж овочі чи м'ясо, а звідти привозив новини. Коли німецька армія наступала і займала нові території, Еріх потирає руки і пророкує сестрі, що та неодмінно тепер одержить нові посилки від чоловіка. Посилки приходили часто, та ось щось раптом з ними скоїлось, гітлерівці спіткнулися біля Сталінграда. Тепер уже не до посилок. Еріх з'їздив у містечко і привіз сумну вість: армія під Сталінградом загинула. Гітлер оголосив національний траур. Я чув, як Еріх розповідав про це переляканій сестрі. Фрау Марта схопилася за свій двоверховий живіт і закричала:

— Що ж тепер буде? Там мій Йоганн...

Вони причинили двері, щоб ніхто їхньої балачки не чув, та мені вже більше нічого й не треба було знати: все і так ясно. Більше вони у нашій присутності про це не говорили, ходили якісь смутні, мовчазні й темні з лиця. Навіть стежили, щоб до наших рук не потрапляли газети. Та я все одно здогадувався про події на фронті по поведінці моїх господарів. Якось нас з Мореною запросили на обід в хату, адже стояли холоди, посадили за стіл. Раніш цього не було ніколи — для нас і варили окремо, і їли ми, невільники, або надворі, або, коли наставали холоди, в сараї. Тепер же ми сиділи за великим столом і сьорбали незмінний німецький суп, приправ-

лений томатом і олією. Такий же суп сьорбали і господарі та їхні нащадки — це мене здивувало. Тоді Еріх відказав мені:

— Люди є люди, війна є війна, усі від неї потерпають...

Це вже була нова пісня, раніше такої я від Еріха не чув, почав придивлятися до нього. Та Еріх нічого більше мені не казав, нічого я не допитався. Через місяць він покликав якимось мене в хижку, витяг з мішка стару, але міцну і чисту сорочку, сказав:

— Носи, Іване, а то твоя розлізлася на клапті...

І Морені вони щось там дали з лахміття, навіть лікаря їй привезли з міста... Нещасна жінка дякувала господарям та дивувалася, а я вже не дивувався. Якщо так подобришали Еріх та Марта, значить наші наступають... Якби не так, хіба забрали б обох Мартиних синів, підлітків, в ополчення? Думав про себе: мине якийсь час — вони й оцього кривого Еріха заберуть...

Одного вечора дурна Морена, зустрівши мене біля корівника, сказала:

— Чув про біду? На хуторі Холден згоріла дівчина...

— Яка дівчина?

— Хіба ти не знаєш? Вона облила себе бензином і запалила... Вискочила з двору і побігла в поле. Знайшли її обгорілу і напівживу...

Щось тривожне колихнулось у мене біля серця. Ні, недаремно я так часто поглядав на той зловісний хутір, щось мені там ввижалось страшне і таємниче. Новина, про яку я дізнався від Морени, ще більше зміцнила мою підозру. Але як довідатись про таємницю? До хутора не підступишся, на воротах стоять вартові, повно вівчарок, колючий дріт, як у тюрмі... І тоді я вирішив спробувати щастя в інший спосіб.

Кілька разів з хутора до Еріха приїжджав мотоцикл, щоб забрати свіжу капусту чи томати. З деяких пір Еріх перестав їздити в місто, тепер він збував овочі, молоко і м'ясо для таємничих мешканців хутора Холден. Червонощокий капрал, котрий приїздив сюди на мотоциклі, ні в які розмови з господарем не вступав, швидко забирав товар і вихором летів назад, в Холден. Тільки один раз я почув, як капрал зрадив своєму правилу і спитав у Еріха, чи не може він дістати у кого квартиру шнапсу. Господар відказав, що шнапсу у нього

немає, і капрал смутно похитав головою. За цю ниточку я і вхопився.

Якось увечері, коли Еріх ходив по двору особливо похмурий і ніби прибитий, я зупинив його і сказав:

— Пане Еріх, люди є люди і я хочу поговорити з вами, як з людиною. Можна?

Еріх заляк на місці. Спочатку в його очах промайнула відраза, навіть гнів, але я витримав його погляд, не одвів очей і додав:

— Коли наші прийдуть сюди, тоді...

— Що ви хочете? — одвернувся Еріх і чекав відповіді.

— Нічого особливого — лише поговорити в якомусь куточку, щоб ніхто не чув і не бачив.

Ми зайшли з ним в комору, там Еріх провітрював копчені окости, зберігав смалець в каністрах і перевіював молоко на вершки. Від запаморочних пахощів мене аж занудило, Еріх це помітив, посміхнувся:

— Хочете спробувати свіжої шинки?

Він добув з кишені ножа, відрізав скибку копчені.

— Ми з Мартою цим ділом не балуємось, самі знаєте... Селяни, мабуть, всюди однакові — сам не з'їсть, одвезе на базар...

Я лише понюхав ласий шматок, повернув його господареві.

— Не можу я, — сказав рішуче, — шлунок одвик, може підвести...

Тоді він вгостив мене своїми сигаретами, я затягся і сказав з найбільшою суворістю в голосі, на яку тільки спромігся:

— Шинкою не замолите своїх гріхів. Подумайте про щось інше...

Еріх вирячив очі.

— У мене ніяких гріхів перед Росією!

— А посилки з України, з Кубані? А Морена? А я? А отой хутір Холден?

— При чому тут хутір Холден?

— Він і на вашій совісті. На совісті кожного німця.

Еріх подивився на мене уважно, наче вперше бачив. Щось у його селянській голові закрутилося повільно і зі скрипом, як у старому вітряку, я чекав, поки буде мливо, і ось:

— Що ви хочете?

— Дізнатися про все, що там робиться.
— Це неможливо.
— Можливо! — тихо, але твердо сказав я Еріху. — Капрал, занидів без шнапсу...
Еріх заморгав очима.
— У нас немає й краплі...
— На світі важко знайти селянина, який би не знав, як робити шнапс...
— Я на це не піду! — Еріх блимав червоними очима, його починало лихоманити. — Я не хочу здохнути в пазурах гестапо...

— Зайве балакаєте, — відказав я і попросив у Еріха ще одну сигарету. — До чого тут гестапо? Ви з капралом добре повечеряєте, копчені не пожалкуєте на закуску, погомоните... Що ж тут такого? Хіба я вас агітую на диверсію? Хіба я вас посилаю кинути бомбу на Холден? Подумайте... Адже треба й вам якимось вилізти з пекла в рай. Війна кінчається...

— Цій війні не буде кінця! — схлипнув Еріх і потер червоні очі. — Це не війна, а мор... Це — чума! Йоганн в полоні... Мій син лежить у землі під Ростовом... Хіба це війна?

— Не ми її починали, пане Еріх, ви це знаєте... Це ви прийшли до нас з мечем. Ви, німці, запалили світ... Тепер йде розплата. Неминуча і страшна для вас...

— Знаю! Вона так швидко посувається... Ще ніби вчора була біля Волги, а сьогодні вже над Віслою...

— А завтра буде над Рейном...

— Майн гот... Що ж робити?

— Заквасити шнапс.

— Це ультиматум?

— Ні, просто порада... Обіцяю вам тільки одне: коли вся Німеччина прийматиме умови капітуляції, вам особисто зарахується послуга... Послуга для всього людства!

Еріх мовчав. Я вже знав, що сьогодні він не спатиме, мудруючи цілу ніч над мідним змієвиком, який лежить у нього на горищі.

Увійшла шумна, розпашіла від спеки Харитя. Царева дружина базарювала, потім стояла в черзі за ліками, потім шукала пиво. Всього лише на одну людину

побільшало в кімнаті, а вже тут шарварок такий, що хоч вуха затикай.

— Чи ви десь бачили таку людину? — гриміла Харитя, прибираючи розкидані грілки, гірчичники, рушники. — Лікар заборонив їсти все різке, гостре. А він? Ні сорому, ні стида... Сияйви йому подавай, пива! Такий характер вредний, що не приведи боже! Звідки такі люди беруться?

Цар незлобиво одбивався од лютої жінки, навіть пробував все звести на жарт, та Харитя вже брала його в шори, дзвінко лящав її голос, в сїни летіли зайві речі, які вона сама сюди наносила... Казимир нишком вийшов з хати.

13

Відразу аж три листи! Моторка торохтіла, ніби у порожню бочку, боролася з хвилею, а Казимир нічого того не чув, читав листи.

«Я не хочу сказати прямо, що це дезертирство з трудового фронту, але... як ти сам це назвеш? Клялись там, в інституті, обіцяли — урочисто і запально, високі слова вживали, не боялись високих слів... Пам'ятаєш свій виступ? Та я ще тоді вчував у твоїх словах більше пишнот, ніж треба було, більше ціцеронівщини, ніж діла... А як на це дивиться твій Попелюх? Викував собі кадр... можна сказати... Ти згадував наше з тобою товаришування, навіть дитячі забавки наші згадував, а й слова не сказав про те, чому втік з радгоспу...»

Повіяло туманом, мрякою, ударило холодним душем. Казимир дивився на сонячну воду, на кипіння теплих хвиль, на золоте дно, яке вимахувало жовтими бородами камки, сидів як прибитий. Ніколи не сподівався, що Федь, його Федь, — і той не зрозуміє... Заклопотані куванням матеріальних благ, люди розучилися чи не хочуть і знати про те, що є на світі ще й духовна пожива... Найкраща птиця — ковбаса... Ось воно — зло! А Мічурін заповідав, щоб наша країна і зовнішньо була найкрасивішою в світі...

А що ж у тих двох листах, котрі чекали на чергу? Саня аж захлиналась від сміху: «Ви питаєте, як поживають наші курчата? Дожнуть! Перед тим, як востаннє заплющити свої маленькі сині очі, пишцять бідолахи:

«Поїхав наш учений наставник і наша надія... Покинув нас, маленьких, не хочемо жити на світі...» В листі не було грубих слів осуду, був лише сміх. В'їдливий, нещадний. Та наприкінці була і надія: «Передайте привіт солоним вітрам моря, приборам і тій чайці, яка в'ється біля вас... Ніколи не була біля моря, вироста в степу і тут, мабуть, доживу вік». Чи не було це тугою за іншими краями, іншими водами і широтами? Холодний душ змінився на теплий... Тепло розлилося по всьому тілу, воно вже гнало кров до серця, воно вже будило думку, фантазію. Ось Саня, гомінка, горда і незалежна степовичка, йде по четвертому острову, а він, Казимир, їй назустріч. «Добридень, дружинонько!» Так, так, добридень, адже він лише вдосвіта повернувся з обходу, там була така халепа, так жарко було, що він аж промерз і їсти хоче... А вона поведе своїм веселим оком, усміхнеться: «Чолом тобі, милий! Не спала і я всю ніч, тебе дожидалась...»

Моторка б'є тупим носом у пісок. Казимир викочує бочку бензину, здоровкається з Лисом. Старший єгер блимає набряклими очима, на Казимира намагається не дивитися.

— Порядок! — каже він. — Ніяких пригод, ніяких чепе. Поганяв трохи вчора, погомонів з рибінспектором — і все. Після провалу Федора ніхто й носа не показує, бояться...

І пішов по хисткому настилу до катера.

Казимир спочатку одніс свої згортки та клунки, а вже потім прийшов за бочкою. Котив її довго під гору, вхекався. Може, він і не поспішав? В усякому разі, ходив по кімнатах, причіпливо обдивлявся свою постіль, чи не забруднив її старший єгер, потім дзенькав каструлями та чайником — кому охота, щоб у твоє господарство, у твоє схимницьке життя-буття хтось устромляв свого носа? Нічого осудливого не знайшов, окрім двох порожніх пляшок, схованих у тамбурі.

На столі лежав лист від Попелюха. Казимир любив таємниці, любив загадковість і несподіванки. Що там у тому конверті? Осуд? Лайка? А що, як птахоферму справді постигла біда і курчата таки дохнуть? Чи немає у словах уїдливої Саньки долі правди? Та не поспішав читати того листа, ще пішов у сарай, оглянув там усе, потім виліз на спостережний пункт, узяв бінокль,

кинув оком у далечінь. Під голубим серпанком марева мріли острови — заколихані сонцем, тишею і морем. Ні, таки й справді тут порядок.

Попелюх відповідав на лист свого вихованця стримано, з почуттям власної гідності, тоном батька, котрий ніби й простив синові непослух, але не може приховати свого розчарування і приглушеного гніву. «Стоїш на варті всенародного добра? Ну що ж, стій, комусь же треба і постояти, якщо всі рухаються, йдуть до мети...» Це тобі — раз. А ось ще: «Санька та її подружки ведуть справу добре, розпочалася у них битва за бройлери...» Діло нове, та Попелюх гадає, що й з цим його бідові дівчата впораються... «Неба не видно на твоїх островах од качок, гусей та інших перелітних? Ну що ж, якось приїду з рушничкою, одведу душу... І на лебедів твоїх подивлюся. Мої лебеді почуваються прекрасно, тільки сумують чомусь...»

О, була історія з тими лебедями! Можна сказати, все з цього й почалося...

Якось зоотехнік викликав до себе Попелюх. Сидів за столом, пригладжував свій білий йоржик, посміхався.

— Отак, знаться, — проказав загадково і знову посміхнувся. — Ти у мене зоотехнік? Так ось: увесь світ обійди, а без лебедів не повертайся. Вези їх експресом, автомашиною, літаком, плати які завгодно гроші, хоч на таксі вези, але щоб привіз! Парочку, чуєш?

Казимир здивовано звів брови.

— Будуть вам лебеді, Максиме Максимовичу, але скажіть: для чого вони вам?

Попелюх настовбурчив свій йоржик:

— Не тямиш? А ще вчений... Для естетики! Ось для чого!

Казимир заморгав. Він ладен був вибухнути від реготу, та вчасно стримався. Попелюх уже сердився.

— Дивуєшся? А дарма! Зрозумій, життя вимагає... Кину пару лебедів у ставок, хай плавають. Люди будуть дивитись на красу, самі красивішими будуть. А що, не так, скажеш? Не туди б'ю? Є у мене тут адресок, дадуть, не відмовлять. Я тобі ось листа підпишу...

Казимир:

— Мудре діло з лебедями... Можу і не довести живих.

— Довезеш, — сказав суворо Попелюх. — На те і вчився по пташиній спеціальності...

Далі питати та сумніватися нічого. Другого дня Казимир кинувся на станцію, потім в область, а далі вже сюди, в заповідник.

— Маю наказ без лебедів не повертатись!

Директор заповідника крутив у руках листа, похитував головою.

— Так просто? Взяв і відпустив скільки там треба, як курей чи індиків? Спробуй...

Покликав старшого егеря, той прочитав листа, сказав:

— Доведеться алжирським засобом... Інколи вдається — на вудочку. Га?

— Спробуйте! — наказав Добровій.

Лише краєчком ока глянув Казимир на ці острови, на білих як сніг птахів, побачив, як вони цілуються, сказав Добровію:

— Отут би пожити хоч рік! Тоді й помирати не страшно...

Добровій замислився.

— А чого ж... У нас є вакансія.

Оце і все. Й слова зайвого не сказав директор, а вже Казимир запалився, вже не міг про щось інше думати, як про оці острови. Привіз Попелюху лебедів, побачив, як той враз подобришав і навіть помолодшав якось, та й заявив:

— Тепер ваша черга зробити мені послугу, Максиме Максимовичу.

Той насторожився. Навіть вогник тепла і вдоволення пригасив у погляді.

— Що там?

— Одпустіть на волю...

— Що за воля? Ясніше!

— Хочу послужити на фронті збагачення рідної природи...

— Ти на фронті збагачення народу, основ будівництва...

— Знаю! Але там теж будівництво комунізму! Духовне...

Попелюх зблід. Не чекала мудра і добра людина такого від свого вихованця. Підійшов упритул, видихнув гаряче і натужно:

— Чого тобі не вистачає? Ну, скажи: чого? Їсти? Так усе ж до твоїх послуг! Грошей? Вони у тебе є. Слави? Живи поки що моєю, потім свою здобудеш, допоможу. Хата? Он вона, будується для тебе! Під черепицею, на підлогах, на шість вікон. Жінки? Та ти тільки свисни, кожна за тебе побіжить, таке весілля справимо, що небу жарко буде. Чого тобі не вистачає? Га?

Казимирові стало жарко. Не думав, що так повернеться справа. Тепер не знав, що й казати. Нарешті буркнув:

— Нічого ви не розумієте, Максиме Максимовичу...

Попелюх крутнувся на одній нозі, вилаявся і побіг у контору. Наступного дня викликав свого зоотехніка і стомленим, якимось вимученим голосом сказав:

— Можеш їхати під три чорти! Назад не просись, зло маю.

Казимир хотів порозумітися, тисячу гарних слів приберіг для цієї розмови, але Попелюх нічого не хотів слухати: «Під три чорти!»

Тепер він писав дошкульно і боляче: «Ну що ж, стій, комусь же треба і постояти, якщо всі рухаються, йдуть до мети...» Боляче б'є Попелюх, дошкульно і вправно влучає...

14

Почалася пора линяння. Легкі, граціозні лебеді втратили свою рухливість, крила стали безвольні, голос печальний. Добровій привіз на острови трьох студентів з Ленінграда — двоє хлопців і дівчину. На спостережному пункті стало гамірно. Щоранку Казимир вирушав у море, гнався на моторці за птахами, ті щосили намагалися втекти, але літати вони не могли. Скуйовджені мокрі пера повисали на колісах струнких тілах птахів, обважнілі лебеді ставали легкою здобиччю. Привозив з десятка, віддавав студентам, ті чаклували біля них, чіпляли на ноги металеві знаки і відпускали на волю.

Бабрався з тими мокрими та немічними лебедями (ніколи не думав, що найкрасивіший у світі птах може бути таким кволим і жалюгідним). Не стежив за собою, не голівся. Студентка Галя, яка жила тепер нагорі спостережного пункту, якось поспитала у заклопотаного егеря:

— Скільки вам років, чоловіче?
— Сороч, — відказав Казимир.
— Боже милій! — сплеснула руками Галя. — А я думала, що більше...

Казимир невесело посміхнувся.

Прикрий випадок підстьобнув хлопця: зібрав свої сорочки, одвіз Пилипівні, щоб випрала. Почав щодня голитись — не хотілося, щоб тобі давали п'ятдесят... Студенти розворушили його, бо жили весело, безжурно і якомсь незвично для нього. На роботу йшли в комбінезонах, як на фабриці, а повернувшись додому, виряджались у легкі білі сорочки, надівали новенькі черевики, увечері — светри. Галя щодня міняла свої легкі, як пух, плаття та кофтини, готувала хлопцям бутерброди з ковбаси та помідорів. Той городець, що його завчасу помітив і обполов Казимир, прислужився на славу. Поспіли кавуни, студенти нишком тягали їх і хвалили Казимира.

— Збиралися тут припухати від голоду, а воно...
Ось що значить добрий хазяїн, добра душа!

Вони відрізали скибку кавуна і пригощали доброго господаря. А той господар мовчки приймав подяки, а сам думав про справжнього господаря, про реальну добру душу, яка так потішила оцих горластих студентів. Він думав про Івана Царя, який лежав на своєму тапчани-троні і вмирав від грудної жаби.

Добровій прислав письмовий наказ підготувати рекомендації для створення вольєрів. Фазани не давали йому спокою! А Казимир сам не знав, як ходити біля тих солодких, але таких загадкових і рідкісних птахів. Треба посидіти в бібліотеці, порадитись із фахівцями.

І ось він залишає острови на клопіт студентів, а сам вирушає в місто. Після того, як дика степовичка надіслала листа і кинула йому рятівне коло надії, він уже й забув про існування Фаїни, про її золоте волосся і терпкі поцілунки. Мав нагоду якомсь завітати до неї додому, познайомився з батьками — насторожений полохливий погляд, мовчазне очікування, насмішквате позирання на блаженське вбрання єгеря заповідника — ходив з нею в кіно, вечеряв у ресторані. Тепер перед очима стояла Санька і казала, кричала, біла в саму душу: «Привіт тій чайці, котра в'ється біля вас...» Подумати тільки! Наче бачила за сотні кілометрів, наче була тут і про все дізналась.

— Одрізати,— сказав собі Казимир.— Раз і назавжди!

І одрізав. Після бібліотеки пішов не до Фаїни, а до Івана Царя. Швець зрадив:

— Довго щось обминав мою хату! — закричав старий.— Мабуть, наговорили тобі про мене? Залякали?

— Ніхто нічого не говорив. Звідки взяли? — запротестував егер.— А потім так: я не з довірливого десятка...

— Похвально, похвально! Пивця хочеш?

Витяг з холодильника пляшку, налив собі, потім гостеві. Пив холодне пиво, приказував:

— Про мене можуть наговорити, знаю! Фаза була не та, все життя не та фаза. Бачили щось схоже? Та де там бачили, навіть не вчитаєш такого! В кіно не побачиш! Хм, хм, кіно...

Замислився, потім раптом спитав:

— Закусити хочеш? Там зяток приніс солонця, ось я зараз....

Дістав того солонця — в'ялених бичків, поклав на газету.

— Тепер я цілком і повністю залежу від ласки зятьків своїх. Не доведи боже такого на старості! Та я ось вийду-таки на сонце, вийду! Рано мені од зятька залежати!

Пручалась людина, раз по раз хапалась за груди, змовкала, а потім знову горлала на всю хату:

— Фазу свою шукай, хлопче, фазу! Я не знайшов, ти знайдеш. Сини підуть далі батьків! Ось побачиш... підуть!

Він починав хвилюватись, йому ставало недобре, Казимир це бачив, ось чому взявся за картуз. Та Цар не пустив.

— Стара прийде, борщу дасть по мисці, тоді вже й підеш на свої острови. Не завив вовком, не спився? Дивись, там можна чого завгодно набратись! Знаю, сам не один рік проваландався...

— Гарні сліди після себе лишили, — сказав Казимир.— Тополі, клени, город...

— Е ні, не так, брате! Я мов той пень серед дороги: хто не йде — зачепиться! У народі про таких, як я, кажуть: чого бідний? Бо дурний. Чого дурний? Бо бідний... А я й там, на островах, взявся за своє... Як же

Його жити, коли тобі над головою ні гілочки, ні листочка? До мене там пробували — бачив сосну? Не росте сосна! Згадав я пісню — «Стоїть явір над водою...» Стоять тепер. Мені навіть подяку оголосили! Розохотився — город посадив. Ткнули те, ткнули інше — не росте!.. Надумав я тоді посадити кавуни... Диявол підштовхнув. І пожартував-бо він зі мною!

— Що, не вродили?

— Ех, вродили! Не те слово... Знаєш, брат, якби вродило так собі, як у людей, обійшлося б, а то ж таких кавунів уродило, що аж страшно дивитись. Грунт якраз для них підходящий, грунт такий. Приїхав Добровій, схрестив руки на грудях.

— Оце так? — запитав.

— Оце так, — кажу, штовхаю кавунчика, з діжу завбільшки, ногою кочу його на травичку під акацію. Не встиг притулити ножа, як мій кавунчик, мов граната, — реп! Соковитий, солодкий... Директор аж очі заплющує, аж стогне. Сонце ж там жене з неба такий жар, сонце тисне так, що очам боляче. А в руках теж жар — тільки солодкий. Попоїв мій начальник, а тоді:

— Оце так? — не віриться йому.

— Так, — відповідаю і жду.

— Не кавун — ананас.

— Може, того не пробував, — і чекаю, що далі буде. Добровій почухав потилицю, з'їв ще скибку.

— Не знаю, що вам і сказати.

— Та що казати, — підбадьорюю, — забирайте половину, навіть більшу, розподіляйте на всіх, нам з Харитею вистачить.

— Це ви серйозно? — зрадів директор. — Якось незручно — ваша ж праця, ваш піт.

— Ну вже й піт! — сказав я. — Який там піт! Посадили, а воно аж пищить та росте. Забирайте!

Добровій потиснув руку, наговорив мені добрих слів повну коробку, пообіцяв розподілити порівну, не обминути жодного працівника заповідника. І поїхав. Ждав, ждав, не їдуть по кавуни. Передав через людей, мовчать. Послав Харитю, а директор навіть слухати не хоче:

— Не тягніть мене у нечисте діло, самі з нього виплутуйтесь.

Що б це означало? Іду сам. По дорозі в контору зустрічаю знайому людину, вона й питає: «Чув новину? Знову з тими присадибними ділянками... Урізують».

Знову, брат, не та фаза! Добровій аж синіє весь:

— Корову продайте, свиней, курей... Така вказівка!

— З чого буду жити там, на островах?

— Беріть город, як усі, за містом. Чим кращі за інших?

На цьому ніби й скінчилося. Та не скінчилось! Пробляляли мене, брат, аж пір'я летіло! І витурили за милу душу... А чого? Бо вродило дуже... Багатства злякалися! Як-не-як, а багатство і багач — з однієї пісні. Було — почали ми багатства боятись... Отак, брат, і опинився я знову біля тієї точки, з якої починав: стукаю молотком, каблуки підбиваю. Як викінчу свій мільйон, піду на пенсію. Буду тоді бичків смикати, пиво попивати...

— А ви знаєте, — сказав Казимир, — там ще лишилось трохи з того, що ви посіяли. Кавуни, морква, буряки...

— Ти ба, — здивувався Цар і почав розпитувати про все, що лишилося після нього. Особливо цікавили його дерева. Як акація? Виросла? А отой явір, що на самому березі? Росте? Шелестить кроною? Боже ти мій...

Тиха радість, якесь замилювання світом пробігло по обличчю старого. Та він змахнув рукою, ніби знімав той наплив радості.

— Баста. Стаємо на якір. Буду смикати бичків і хилити пиво...

— Зараз, самі знаєте, знято всякі обмеження, — сказав Казимир. — Сади скільки хочеш, розводь свиней, курей, корів, овець....

— Знаю, знаю, — сердився швець. — Грамотний! Газети читаю... Радіо слухаю, цілий день гримить у майстерні. Та моє серце вже не гримить, а човгає, як старі шкарбани....

Він не довго сумував, прийшла Харитя, розігріла борщ, наливкою почастувала. Коли Казимир прощався, Цар сказав:

— Заходь, можеш і заночувати у мене, якщо охота, тільки... — Тут старий поманив його в коридор, причинив двері, щоб не чула Харитя, прошепотів: — Тільки оту дівку, що я тебе бачив якось з нею на вулиці, обминай десятою дорогою....

— Ви її знаєте? Фаїну знаєте?

Цар похитав головою.

— А хто її не знає? Дав бог дівчині золоте пір'я, таке в кожні очі стріляє... Ходімо, посидимо в холодочку, я тобі поясню...

Тепер вони сиділи у дворі під виноградним небом, густе мереживо дротів, заплутаних жилавими батогами священної лози, закривало сонце. Казимир дивився на висячий сад, на кетяги ягід, що важко звисали над головою, і думав про чудодійність людських рук, про сади Семіраміди, які можуть прикрашати подвір'я всього півдня України. Він навіть щось сказав про це, та Цар не відгукнувся, він підбирав слова, які мав сказати з приводу золотого пір'я і шляхів життя. І ось вони отак у нього поклялися:

— Шукай собі жінку непомітну зовні, роботящу і чепурну, смирну і порядну... Проживеш, як у бога за пазухою! А з такою, як ота, що засліплює зір кожного, горя не оберешся.

— Про одруження я ще не думав... Встигну...

— Женяться у такий час, коли не дуже тягне до роздумів. Можу й простіше: усім хочеться спіймати найяскравішого метелика...

Казимир засміявся.

— Ходив якимось в зоологічний музей, там сотні метеликів і всі яскраві, лише один, здається, сірий... безбарвний,— це Казимир.

— Так, так...— прогук Цар невдоволено.— А що це доводить? Та лише те, що навіть руки вчених тягнуться до того, що б'є в очі... Та зоологія — не людське життя, в нашому ділі воно складніше. Ой, набагато складніше... Якби я тоді не бачив бранок хутора Холден...

— Ви так і не доказали. Як ваш Еріх? Зварив тоді шнапс?

— Зварив...

— Ну?

— Капрал виправдав мої сподівання. Таємницю хутора Холден було розкрито. Яскраві метелики обпалювали там свої крильця...

— Тобто?

— Капрал всього не розказав, лише пізніше ми дізналися про подробиці. Єдине, що вдалося вивідати Еріху, було таке: на хуторі провадяться секретні

досліди з новими ліками від поранень. Есесівці в білих халатах металися по таборах, відбирали найвродливіших і здорових дівчат, живцем виривали з них клапті м'яса і гоїли потім своїми новими ліками... Одну із бранок хутора Холден показували на Нюрнберзькому процесі. У неї було вирвано литки і порізано плечі... Коли прийшли американці і нас зібрали в табір, я розказав про хутір Холден. Та американці щось довго там марудились, оточили хутір і нікого туди не впускали. Лише після того, як нас передали радянським органам і все стало відомо, американці опублікували матеріали Холдена.

Це був єдиний випадок, коли Казимир без дозволу залишив свій пост, і Добровій сердився. Напустив на своє ясне чоло хмаровиння, налив у голос того металу чи криги:

— Не сподівався на таке, — хмари, хмари по всьому чолю. — Це все одно, що солдат покинув свій пост.

— Там студенти, — промимрив Казимир, — я ж повинен був подивитись літературу про фазанів.

— Ти закінчив інститут!

— Інститут не того профілю... Знаю про індиків, гусей, качок, курей...

Добровій м'яв у руках складену Казимиром записку, відкладав її вбік, знову брав. Нарешті вчитався.

— Обов'язково вольєри? — спитав.

— Обов'язково. Потрібна тривала акліматизація, нагляд, досліди...

— Гаразд, — сказав Добровій. — Подумаємо, побачимо, що скаже міністерство.

— А що воно скаже? Хай дає рознарядку, поїду і привезу фазанів. Це ж недалечко — Висока Могила. Там їх тисяч десять, не менше.

— Скорий, — процідив крізь зуби Добровій. — А корм, а пташниця? Де я всього наберусь? Легко сказати... Адже сам пишеш, що потрібні вольєри. Думаєш, так просто? Ого! Тільки зачепись. Сам прибіжиш — дай того, дай сього... вітаміни, антибіотики... Адже так, прибіжиш?

— Прибіжу, Сергію Васильовичу.

— От бачиш...

Вони помовчали. Добровій відсунув свого стільця з високою спинкою, пройшовся по кабінету. Хмари вже розвіялись, лід розтанув. Та ось директор зупинився, глянув юнакові в очі.

— Скажи, Казимире, тобі подобається у нас працювати?

Запитання було таке раптове, що Казимир навіть не подумав як слід і сказав те ж саме, що казав колись:

— Дуже.

— Тільки відверто, розумієш, без хитрощів, — наполягав директор. — Що саме тобі подобається?

— Перспектива...

— А точніше?

— Точніше так, — Казимир помовчав, підбираючи слова. — А точніше так — ота сатисфакція, котру матиме держава, народ.

— Що ти рзумієш під словом сатисфакція?

— Національні парки.

— Національні парки? Цікаво, цікаво, поясни.

— Та що ж тут пояснювати? Настане час, і ми всі оці заповідники — наш, кримський, сивашський і інші — покажемо народові. Так, так, покажемо. Мовляв, дорогий народе наш, входи у розчинені двері храму природи, дивись — це все твоє, навіки твоє. Усі чотири острови з'єднаємо автотрасою, зв'яжемо їх шосейкою з берегом великої землі, поставимо гарні вілли, кемпінги, готелі, гаражі, ресторани, кафе — призволяйся, людино! І тоді нам вклоняться люди: спочатку вклоняться Анатолієві Кириловичу Задорожному, вбитому браконьєрами, потім вам, потім, може, і мені. У вас тоді виросте борода, а в мене вуса...

Добровій засміявся.

— Ти гадаєш, що це буде скоро?

— Не думаю, що скоро, але ще за нашого з вами життя. Спочатку, звичайно, треба розбагатіти. Ось чому я горою стою за фазанів. І за безкомпромісну боротьбу з браконьєрством. Це два кінці однієї палиці.

— Мудро говориш, — задумливо каже Добровій і зачудовано дивиться на свого молодого егеря. — Мудро, але не дуже переконливо. Таке вигадати — нам з вами вклоняться люди...

— Не тільки, звичайно, нам, а й Іванові Гавриловичу Царю...

— Царю? — витяг шию директор заповідника. — А за що кланялись Цареві?

— За його явори, акації, кавуни...

— Кавуни?

— В ресторанах ми будемо частувати гостей не тільки смаженими фазанами, а й кавунами. І лобанем, і силявою...

— Думаєш, будемо?

— Неодмінно.

— Ну, спасибі, втішив, — сказав Добровій і поплескав хлопця по плечу. — Всім утішив, а ось Царем засмутив. Ти що, знюхався з ним?

— Знюхався.

— Гм, гм... Коли встиг? З якої причини?

— Так просто, без причин. Милий моєму серцю чоловік, та й все. Таким, як він, пам'ятники слід ставити. За довготерпіння. Так і написати на постаменті: «За довготерпіння».

— Гм, гм, — прогудів над головою директор і знову почав ганяти по кабінету. — Ну що ж я тобі скажу — про Царя облишмо. Не про нього моя печаль, я тобі скажу відверто — не люблю невдах. Та годі про це! А ось про національні парки ти влучив у саму душу мені. Знаєш, інколи не спиться вночі... Лежу і думаю: ну ось ти, товаришу Добровій, забрався сюди, вважай, на край світу, зберігаєш добро, од браконьєрів одбиваєшся. А для чого? Все одно це добро на замку, вхід стороннім заборонено. Раз на рік привезуть якогось там заморського принца, покажуть йому дива, дадуть рушницю, щоб пальнув у небо, пригостять, обласкають... Хіба варто жити заради цього? Ні, життя треба покласти на інші терези... Щоб знав ти, заради чого стримиш отут, щоб знав, яка тобі і всім буде від цього сатисфакція... Читав і я про парки, вони вже є в багатьох країнах, ми ще тільки прицілюємось, тільки придивляємось та мріємо. Чи не час переходити од слів до діла?

— Мені здається, що час, — сказав Казимир. — Не всюди ми ще готові до цього, але чимало вже зараз можемо показувати людям. Тільки треба ретельно обміркувати та приміряти, щоб не вийшло так, як у Бразилії: насунуло в парк автомобілістів стільки, що порозганяли дичину...

— Так, так, легковажити не слід, але діло — прекрасне, аж надто прекрасне, щоб ризикнути.

Вони ще довго говорили про це прекрасне діло, аж поки Казимир не захався:

— Мені пора додому, бо там самі студенти...
Добровій стримано потис своєму егерю руку.

15

Студенти поїхали, і Казимир лишився знову самотній. Лише тепер відчув, що таке самотність. Спочатку, після того, як він тільки прибув сюди, виручала новизна обстановки, якесь схвильоване і незвичне передчуття тих солодких несподіванок, котрі ввижались йому за кожним кушем, за кожною зміною дня і ночі. Прокидався, мружив очі від сонячної зливи, біг до моря, кидався у теплу лоскотливу хвилю і гойдався у сонячній купелі, насолоджуючись життям, тишею. Тепер він рідко коли ходив купатись, вмивався під зеленим жбаном, наповненим не морською, а джерельною водою. Тільки й того, що під час обіду перекинеться словом з Пилипівною чи з бригадиром рибальської артілі Чухлібом. Та ще під якийсь там вечір заскочить до рибалок, і вдасть з ними в «козла»...

Придавлений смутком, самотністю і сірістю днини, яка випала разом з мрякою і довгим світанком, Казимир написав Сані: «А що станеться, як я раптово з'являюсь у вашому орденосному радгоспі, стану під твоїм вікном і заспіваю серенаду? Проженеш чи запросиш зайти в хату, не помітиш чи подаси кухоль води несподіваному гостеві?» Отакої відчайдушності набрався Казимир, отак він написав, заклеїв конверт і послав його у мандри за сподіваним щастям. Щастя те ніяк не відгукувалось, відмовчувалось, ніби воно було німе. Казимир знову перестав голитись, забув, коли одягав чисту сорочку, хоч вони тепер у нього й були. Навіть у місто перестав їздити, завдаючи радості старшому егерю Лису. Прижився чоловік біля директора, обклався дітьми, господарством, куди йому вже до безсонних ночей на самотніх осінніх островах...

Якось, вештаючись по подвір'ю — готувався до нічного обходу, — Казимир раптом побачив, як до нього йде Фаїна. Ще здалеку махає рукою, несе важкий

чемодан, білі коси полоще вітер, вона ті коси намагається притримати однією рукою, а другою посилає цілунки... Зайшла в його білий дім, сплеснула руками:

— Отак живеш? І один, як палець? Боже... Не прибрано, не підметено. А накурено!

Скинула легенький плащик, повісила його на кілочок поряд з брудною ватянкою, витягла з чемодана квітчастий халатик, надягла зверху, стала перед закам'янілим єгерем.

— Що, не сподівався? Не радий? Кажі, чого мовчиш?

— Радий...

— Якщо так, давай сюди віник, відро води, почистимо тут, наведемо порядок.

Розпустила своє золоте волосся, наспівує, діловито мете хату, витирає підлогу, а Казимир стоїть біля одвірка, очам своїм не йме віри. А вона, прибравши в хаті, витягла з чемодана скатертину, застелила стіл, поставила на нього пляшку вина, поклала на тарілку ковбаси.

— Відсвяткуємо нашу зустріч! — лунав дзвінкий, незвичний голос.— Тільки цур — поголись! Бо поколеш мене всю...

Казимир аж захрип від несподіванки, від усього того, що звалилося на нього неждано-негадано. Кинувся до жбана, миттю поголився, одягнув чисту сорочку. Поклав на стіл рибу, огірки, помідори — святкувати так святкувати. Перехилив чарку, другу, в голові зашуміло, золоте волосся війнуло в обличчя, світ став золотим і милим, хитким і солодким.

Життя набуло якогось загадкового і непевного змісту. Фаїна, хоч як дивно, купалася в цій невизначеності як риба у воді, часто сміялась і, здавалося, зовсім не думала ні про майбутнє, ні про сучасне. Казимир дуже потерпав душею, — адже не звик до подібного. Щось на нього навалилося, а що саме — він не знав. Спитати Фаїну? О ні, цього він не дозволить. Хіба ж можна у його становищі підійти і спитати отак просто: «Хто ти мені? Дружина? Якщо так, то чому ж без весілля, музики і товариства? Чому не так, як у людей»? Ні, він не міг спитати у неї, бо це було б освідченням, а вона ж могла й засміятись і показати язика... Хай уже сама хоч натякне, хоч подасть якийсь там знак, він тоді розмір-

кує все, вяснить, вивірить. І лише тоді на щось зважиться. Натяків не було, пропозицій теж, був чад, відчайдушний і п'янкий, як щастя у злодія.

Якось завітав Добровій, прибув на четвертий несподівано, подивився на все, лише очима запитав у Казимира, але відповіді не дочекався. Збентежений і похмурий пішов назад, до пристані. Його догнав Казимир.

— Чому ж не сказав, що така зміна в житті? — похмуро озвався Добровій.

— Ніяких серйозних змін не сталося...

— Тобто як? — зупинився вражений Добровій. — Як так не сталося?

Казимир мовчав. Що мав казати? Він і сам нічого певного не знав.

— Хто вона тобі?

— Знайома.

— Знайома?

І по хвилі, з кригою в голосі:

— Знайомих на острів возити заборонено. Забув?

Казимир мовчав. Добровій стелував плечима, невдоволено блимнув на єгеря сердитими очима і пішов. Казимир вже не доганяв його.

Повернувся в хату, сів до столу, звисив голову. Фаїна вже чекала на нього.

— Була розмова з директором? Що він наказав?

— Питав, хто у мене живе.

— А ти?

— А хіба я знаю хто?

Фаїна невдоволено відкопилила губи.

— Знову ти поспішаєш! Як і тоді, під акацією... Сам собі шкодиш...

Підійшла, поклала на плечі теплі голі руки, вкрила його обличчя своїми золотими косами. Світ став для нього знову рожево-золотим, він дивився через цю іскристу запону, нічого не бачив, нічого не чув. Відчував лише тепло жіночого тіла та ще стукіт власного серця.

16

Дерева стояли мов темніobelіски, високо здіймаючись в небо. Їх тут зовсім мало, здебільшого явори та тополі. І чим менше було їх серед очерету, типчака і тамариску, тим величнішими вони здавалися на загаль-

ному тлі. Гулівери серед ліліпутів... Нікому ще не вдалося спростувати твердження про те, що все на світі відносно.

Вечір обіцяв тиху погоду і, здавалося, ясну ніч. У такі ночі легко робити обхід, все видно і все чути. Десь на заході, за синьою смугою води, за сагою, яка відділяла острови від великої землі, ще палав, блимав грандіозний сніп червоно-помаранчевого неба; сонце, видно, ще не зовсім занурилось у глибінь фіолетового покриття землі. Тільки з іншого краю моря, з півночі, сунула над землею попелясто-сіра запона, готова хоч зараз витрусити в море своє начиння — біле пір'я снігу.

Зима настала несподівано. Несподівано? Завжди ми кажемо про несподіванку, хоч наперед знаємо, чим воно скінчиться, оте настирливе завивання вітру, оті густі тумани, що линуть наче з-під землі, оте похмуре обличчя моря, коли в його рисах дедалі рідше грають променисті лінії сонячної усмішки. Чого таке сумне прощання і чому такі палкі зустрічі? От якби життя складалося тільки із зустрічей і зовсім не було розлук!

Казимир навіть засміявся — такими наївними здалися йому оці міркування. Хто його знає, як воно було б: можливо, розлуки і даються людині для того, щоб зустрічі були бажаніші і яскравіші. Мабуть, життя тому й прекрасне, що складається з тіней і світла. Чим одноманітніше життя, тим воно тяжче. Сонячний спектр існує, мабуть, для того, щоб поряд із білим та чорним складалися в гаму ще якісь кольори і відтінки, без яких збіднів би світ.

Молодість більше схильна до дії, ніж до моралізування, ось чому Казимир уже й забув про оті думки, що випадково зринули в його голову. Він оглянувся назад, як це робив щоразу, вирушаючи в обхід. Он там, за глухою стіною вечора, світилося вікно. Воно кликало до затишку, до тепла. Казимир сьогодні добре натопив грубу, почистив скло газової лампи, приніс із сарая оберемок хмизу — вранці так добре протопити, поки ще спить Фаїна... Цікаво, що вона зараз робить?

Коли він виходив, Фаїна, здається, мила голову чи причісувалась. Її волосся схоже на камку — морську траву. Коли вона розчісувалась, в кімнаті літали золоті павутинки, здавалося, що тут навіть повітря ставало золоте. Фаїна любила своє волосся, пишалася ним. Вона

знала чари своїх кіс, тому часто вдавалася до хитрощів: посвариться з Казимиром чи просто надме губки, відразу розпускає своє волосся, прикриває ним очі, обличчя — спробуй тоді апелювати до її сумління! Золота запона ставала між ними стіною, і годі було зазирнути через неї...

Коли він виходив, Фаїна якраз розпустила своє волосся і на його слова: «Ну, я в обхід», — відповіла звичне: «Авжеж!». Тиша і рожеві фарби заходу, фіолетові вали з півночі, самотність і таємниче життя островів спонукали до мрійності, до елегійності. Та Казимир розумів, що оте освітлене вікно може і погаснути, якщо він загається в обході, якщо він буде поглядати на всі чотири сторони світу, виглядати хмари і міркувати про пори року, про осінь і зиму... Скочив у човен, потяг на себе шнур стартера, мотор завівся. Казимир обігнув один острів, пересвідчився, що тут все тихо і спокійно, подався аж до першого — сюди часто заглядали браконьєри, адже тут повно дикої птиці. Перший острів правив ніби за перевалочний пункт — інколи перелітні птахи сідали так густо, що ніде було ступити людській нозі. Тоді тут зникала зелена трава, листя, у повітрі весь час вчувався свист і шум — то нові й нові партії чайок, бакланів, качок, гусей, пеліканів, жураців і лебедів падали з неба, знесилені й голодні. Зморену птицю можна бити десятками і сотнями — вона вже нічого й нікого не боїться, окрім голодної смерті в польоті.

На першому острові теж тихо. Казимир нишком пройшовся по сипучому черепашнику берега, прислухаючись до найменшого звуку. Та, окрім свисту крил, що розсікали повітря, нічого не вчув. Постоявши мить, повернувся до човна, помчав далі. На третьому острові лунало якесь плескання у воді. Казимир насторожився. Схоже було, що хтось забрався аж до озер і ганявся за птицею. Цього раніш не траплялося, браконьєр завжди ховався десь в кущах на березі, неподалік від свого човна, щоб у разі небезпеки чкурнути геть. Тепер те плескання засвідчувало, що ворог забрався в саме серце острова, до його озер, і господарює тут.

Казимир зарядив рушницю, тихо вислизнув із човна і, обминаючи високі кущі, пішов просто в центр острова. Плескання не припинялось — з кожним кроком

ставало голосніше. Здавалося, хтось купався чи бавився у воді. Таке плескання здійсмають в озері діти. Але острів був безлюдний, як і всі інші, та й купатись зараз ніхто не буде — вода колюча й зелена. Тоді що ж це означає?

Наблизившись до озера, Казимир побачив з десяток лебедів. Широко розпростерши крила, птахи били по воді, перебігаючи з місця на місце. Інколи вони ніби ставали у стрій і бігли понад берегом. Поруч лежало менше озеро, там було те ж саме. Зачудований і спантеличений єгер стояв за кущем, спостерігав. На якусь мить лебеді ніби завмирили. Відкинувши назад свої граціозні голови, вони відпочивали, потім знову зчиняли гелгіт, розкривали свої дужі крила і били ними по воді. Один лебідь, котрий особливо довго борсався в озері, раптом злякано скрикнув, вискочив на суходіл і почав безсило вимахувати крилами. Лише тепер Казимир побачив, що на птиці повисли бурульки криги.

— Ганг! — кричав лебідь на суходолі, намагаючись позбутися крижаного вантажу.

— Ганг! Ганг! Ганг! — вторили йому інші птиці, мотаючись по озеру.

Казимир догадався. Він глянув на небо, воно вже нависло над самою землею, вкрило все непроникливою запоною, ладне ось-ось поглинути і море, і береги, і самого Казимира. Ні, це не були дощові хмари. Олов'яне покривало, що висіло над землею, було виткане з іншого матеріалу. В тій вузькій щілині поміж небом і землею, в стиснутому повітрі вчувався ледь вловимий людським вухом тоненький голос незнаного дзвону. Мороз!

Казимир кинувся до озера. Під гумовими чобітьми тріснуло ілюзорне мереживо льодку, що брався у березі. Юнак почав танцювати, ламаючи той льодок. Птиці метнулися вбік, у їхніх маленьких серцях боровся інстинкт самозахисту і давній страх перед людиною. Цей давній страх теж був інстинктом, дужим і невігойним, та навіть птахи завжди вибирають менше зло. Це зло зараз не ганялося за ними, не палило з дробовика, навіть не звертало на них уваги. Те зло тупцювало на березі, обламуючи лід. І тоді сталося чудо: птиці заспокоїлись і, перечекавши, передихнувши, знову бралися за своє.

Переходячи від озера до озера, Казимир крушив льодок, підбирав знесилених і обмерзлих лебедів, змаху-

вав з пір'я крижинки і відпускав птахів на волю. Тримав у руках живого лебедя, юнак відчував, як гучно б'ється птиче серце, як туманиться у лебедя око, печальне й трагічне, адже лебеді, певне, чекали смерті від оцих дужих і рухливих рук людини. Та ось ті руки раптом випускали їх, навіть підштовхували, і птах тоді, не вірячи у свій несподіваний порятунок, пробував крила. Вони знову легкі й сильні, вони знову слухняні! Лебідь злітав у повітря, він може гайнути у море, але якийсь страх, чи обов'язок, чи інстинкт знову вертає його до озера, до своєї єдиної тепер оази життя. Замерзнуть оці маленькі озера, загине лебідь від голоду. Голод пересилює одвічний страх, змушує птаха марнувати сили, розбиваючи лід.

Скільки отак порпався в озерах, Казимир не знав. Коли на мить випростався і глянув на схід, то побачив, що вже ранок. Прорвало фіолетово-сіру запону, погнало рвучкий вітер, і він таки колихнув брилу, зрушив її з місця. Хлопець раптом відчув, що втрачає сили. Мокра ватянка важила зараз сто пудів, у гумових чоботях чавкала вода, а з халяв парувало. Ледь добрався до берега, штовхнув човна, сів на білу лавицю і закурив. Потім спробував завести мотор, він охолов за ніч, не заводився. Це нервувало Казимира, він смикав та й смікав за шнур, аж поки не почув рятівного тріскоту вихлопів.

Починався туман. Він клубочився при самій землі, але окремі стовпи вже здіймалися вгору, утворюючи химерні краплинчасті сталагміти. Пильно вдивлявся Казимир у далечінь, де в сивій імлі туману маячив його білий будинок. Світло у вікні давно погасло, не видно ніяких ознак життя... Певне, спить Фаїна, розметавши на подушках золоте волосся. Так і не дочекалась, погасила вогник...

Сходи поскрипують під ногами дзвінко і насторожено. Двері відчинено. Значить, Фаїна вже не спить? Завжди в нічну пору вона зачинялася зсередини на защіпку, хоч на острові не було жодної живої душі, крім них двох. Фаїна, як і всі жінки, завжди чогось боялася, вона так звабно, так по-дитячому просила Казимира не залишати її надовго саму в будинку... Єгер посміювався і казав, що вхідні двері може тут відчинити або вітер, або він, Казимир. Більше нікому. Казав так і зникав. Швидко об'їздив свої острови, переконувався, що матінка

природа в безпеці, і на повному ходу мчав назад. Майже кожного разу йому осміхалось освітлене вікно, Фаїна лежала, очікуючи Казимира, інколи вона вже бачила перший сон, а він тихенько стукав у двері, щоб не налякати її. Сьогодні він дуже забарився, сьогодні він не панував над собою, сьогодні він стояв на посту. Фаїна зрозуміє його, простить запізнення, не розсердиться.

Казимир впевненою ходою ступає в першу кімнату. Натоплено, затишно, на плиті парує чайник, поряд накрита миска з чимось смачним і пахучим...

— Фаїно! — гукає Казимир і починає стягати з себе важку, як земля, ватянку. Оdejина розбухла так, що перетворилась на панцир, ніяк її не скинеш з плечей. Фаїна не відповідає. Невже вона знову заснула? Не може бути... Лише тепер Казимир помічає, яке безладдя панує в кімнаті. На підлозі, на спинках стільців лежать якісь простирадла, сорочки, рушники. Казимир штовхає двері в суміжну кімнату, але там ще більший хаос. Чомусь терпнуть руки — це, мабуть, зашпори. В хаті тепло, навіть ручка від дверей тепла. Задубілі від морозу руки полюбляють прохолодне, ось хоча б одвірок при вхідних дверях. Казимир відступає до дверей, йому треба по-триматися за одвірок, неодмінно треба. Насторожено оглядає свою квартиру, не впізнає її. Куди він забрався? На першому острові є точно такий будиночок. Там табір рибальської артілі... Як він хотів зараз, щоб стала помилка! Ну, чому б людині не переплутати двох однакових будинків і не забратися хоч раз у житті в чужий? Та чудес не буває, нема чуда й зараз. Це — його будинок, він не помилився...

Здогад, як удар в серце, паморочить голову. Тарілки, стільці, рушники закружляли по хаті, прискорили обертання, все навколо закрутилося. І в цю хвилину почувся десь за пасмами вітрів і простору гудок. Казимир вискочив на ганок, глянув у далечінь, у море, і побачив, як «Геліодор», занурюючись по саму корму в спінені хвилі, прямував від берега.

Який вітер!

Такий вітер здатний зривати дахи, валити дерева, переміщати великі діони, рвати телеграфні проводи... Зараз він лютував над морем. Величезні, як бархани,

хвилі з грізним сичанням котились у бік суходолу, марнували свою велетенську силу на мілині і гасли, не докотившись до берега. Мілина — найлютіший ворог моря. І не тільки моря...

Казимир зараз всього того не бачив, він бачив перед собою тільки одне: кучерявий димок «Геліодора», потривожену спінену хвилю стежки, по якій він пройшов, витріпаний на вітрах кормовий вимпел. Завжди швидкохідний і такий верткий катер зараз пнувся з усіх сил, аби здолати опір, але вітер шарпав слабку посудину, і капітан, певне, проклинав той солоденький і досить-таки поблажливий тон синоптика, котрий обіцяв на сьогодні «помірний вітер»... Пірнаючи по самі вуха в провалля позеленілої води, катер вибирався на гребінь і з того гребеня котився назад, потім знову пірнав, відвоюючи метр за метром. Чи не заверне назад? Та не такий характер у «Геліодора»! Пнеться далі...

Тоді юнак біжить до свого човна, пробує заводити мотор, але він захолов, завмер. Ніяких ознак життя! Шарпонував за стартер, ще раз, ще, годі! Бере легкі весла з дюрала, відштовхується і жене човен у море. Дужі помаху срібних крил людини — вона так хоче злетіти! І не може... А конче треба, один раз у житті, щоб не втекла його жар-птиця. Жар-птиця обдала людину своїм сміхом, своїм жаром, звабою, поманила за собою. А сама віддаляється, а сама втікає, горить яскравим вбранням, туманить зір, заворожує. Сила проти сили, двобій з долею, поєдинок із стихією. І все проти людини — вітер, мотор, який не заводиться, відстань. Але людина не розмірковує, не міряє відстаней, не складає плюси й мінуси — людина летить! Як швидко летить! Удар, удар, кипить хвиля за бортом легкого човника, б'є в очі, сліпить, а людина навіть очей не захищає — перед зором жар-птиця і відстань.

Чому ж ти така дорога, жар-птице, коли відлітаєш, коли покидаєш мене, людину? Ще вчора, ще якусь там мить тому ти була поруч, ти викликала подив, захоплення, могла викликати і злість, якусь холоднечу, ти була вже буденна, інколи навіть набридлива, бо надто часто вдавалась до чарів свого золотого оперення, але все одно приваблива й бажана. Тепер ти була у сто крат бажаніша і в сто крат привабливіша! Увесь світ, здавалося, зійшовся клином — тільки в ній, в отій жар-птиці,

був порятунок від самоти, від тривоги нахмарених і гакких довгих ночей, днів, гнітючої тиші, від якої дзвеніло у вухах, від якої хотілося зануритись у шум мільйонів пневматичних молотків, щоб не збожеволіти, щоб відчути двигіння життя. Якщо деяких хворих лікують тишею, то чим лікувати тих, хто захворів од надмірної тиші?

Казимире, Казимире, вразливе дитя степів! Мрійнику, романтику мій! У твоїх допитливих чорних очах, у твоїх спокусах і вадах, у твоєму серці, відкритому людям, у твоїй біографії воєнного лихоліття, у твоїй вдачі, закоханості у світ, у людей, в далекі меридіани, фіорди і лагуни голубих просторів всесвіту, бачу і свою долю, свої пристрасті і свої жалі. Життя надто грізне і підступне, щоб іти в нього з надто тендітним щитом всезакоханості. Епоха вкритих порохом сандалій менестрелів минула, тепер на тих сандаліях пил міжзоряних маршрутів. І одна барикада у світі — по обидва її боки стоять батальйони. У всеозброєнні. В броньованих латах. З атомними гарматами.

І як ти можеш, мрійнику мій степовий, зараз кричати про зону одвічної тиші, про лебедів, про красу? Адже кожен об'єкт твоїх романтичних омріянь взято на мушку ядерних берт!

А ми йдемо з тобою, Казимире, обраною стежкою, твердо знаючи: не буде нам почестей... А ми йдемо, знаючи твердо: без солов'я важко буде наступним поколінням. І віримо, можливо, дуже можливо, що отой куточок землі, який ми відстояли з тобою у єдиноборстві з людською сліпотою, колись стане ласкавим лоном планети, на яку покладе натруджену і згорьовану голову людство...

Плескіт, та де там плескіт, одчайдушний удар за ударом веслами — людина женеться за своєю жар-птицею. Вона лише в сорочці, мокрій, бо град котиться з чола, вона підупадає на сили, але не зупиняється! Вітер збурює воду до дна, те дно зараз грає кучерями жовто-золотої камки, наче там, на дні, виграє і полощеться борода Чорномора... У зелених бурунах стріляють голубі іскри — то метається силява, вічний супутник лобаня. Лобань теж тут — он він аж захлинається від щастя, від триумфу: настав його час, час поживи. Збурунена вода сколихнула все живе, в шумовинні, в пароксизмі природи, коли все, здається, рушиться і розколюється навпіл,

так легко вхопити тільки тобі призначене. Лови мить, лови голубі, золоті, червоні і чорні блискавки удачі!

Крізь солону, гірку і пекучу запону спіненого, закипілого моря видно лише маленьку точку. «Геліодор» таки переборов стихію, набрав хід і ось-ось має зникнути за зеленими горбами води. Так і сталося — його вже не видно! Тільки море, тільки вода, зараз навіжена, сердита і нелагідна.

Весла брязкають об борти, весла завмирають. Жарптиця полетіла. Гай-гай полетіла... З ним тільки море, тільки вода. І — розпач. Оглянувся назад, побачив свій будиночок білий, берег — рукою подати. Та він не просунувся і на метр! І, може, вперше за ці хвилини майнула розсудлива думка: чи не так і в людському житті: женешся за долею, а коли оглянешся, — виявляється, що стоїш на місці?

17

Мабуть, так вже судилося, щоб небавом скуштувати ще одного удару долі. Не дурний, мабуть, сказав, що важко вийти з біди, як каменю з води.

Невідомо звідки Добровій дізнався, що останнім часом на островах пожвавішала діяльність бракон'єрів. З далекої півночі сюди прибували запізнілі зграї дичини. Хижаки з довгими руками добре знали пори року, знали вони й те, що стомлені перельотом птахи камінням сипались з неба і що взяти їх зараз — абищиця. На базарі з'явилась дичина в необмеженій кількості...

Добровій викликав Казимира в контору заповідника. Про що вони там удвох говорили дві години, ніхто не знав. Коли вийшов з кабінету Добровій і вихилив з графина підряд дві склянки води, Лис зрозумів: була завірюха. Та ось з'явився і Казимир: вуха червоні, губи пересохлі. Мовчазно вклонився старшому егерю і подався геть.

— Щоб знали всі: на островах зараз немає жодної сторонньої людини, — сказав директор заповідника, зайшовши в контору. Очевидно, він мав на увазі, що ота бурхлива вдачею секретарка і не менш експансивна бухгалтерка і касирка рознесуть тепер втішну для дирекції чутку по всьому місту. Буря стихла, шторм перекипів, блискавки промайнули стороною. Тепер знову все

стало в норму, егер на місці, на посту, ніхто не має права чіпляти йому те, що аж ніяк не чіпляється. Так, стався у хлопця промах, хто з нас не був молодим, але то — вбік, в запічок. Є підстави вірити, що подібне не повториться.

Казимир, наполоханий розмовою з Добровієм — всі інстанції в місті знають, що ринок набитий дичиною, — потверезішав. Смерч, що прокотився в його житті, дещо навчив. Хіба то не правда, що егер, обійшовши острови звечора, поспішав додому, бо там у теплі та за тишку літали у повітрі золоті павутини? Чого вже там крутитись — що було, то було. Його так затягло у вир, що він навіть листа з радгоспу не прочитав — поклав під матрац: хай полежить, так краще для власного сумління. По почерку бачив: писала Саня, але як ти доторкнешся до неї, коли поруч — вона, жар-птиця? Казимир не належав до циніків, він цього ніде не вчився і казав не раз сам собі: «То на краще, адже мене теж змусили довго чекати відповіді, хай почекають тепер і від мене!».

Навіть зараз, коли шторм зтих, коли блискавки і громи відійшли стороною, він, збираючись в обхід, потримав у руках конверт, покрутив його сюди-туди і поклав на місце. Ще не час читати. Ще свіжі рани, з них сочиться кров, а раз так — до діла! Втопити все, що було, в ділі. Запустити бороду, надіти і не скидати своєї важкої ватянки — чи не в цьому душевне здоров'я і довголіття усіх на світі скитників? Спробував навести в хаті такий-сякий лад, поскладав сорочки, поставив на місце стільці, вимив миски. Як він розкішно жив усі дні, коли тут була Фаїна! На підвіконнях, на полицках лежать обгортки з дорогих цукерок, в кутку стоять пляшки з-під вина, на мисничку велика коробка з печивом, пакет цукру-рафінаду. Навіть торт, тепер задубілий, як макуха. І пусті баночки від сиру «Янтар» — вона вміла готувати з нього такі смачні та рум'яні тартинки...

Тепер він не міг ні до чого доторкнутись, все йому було немиле і осоружне. Куди смачніший куліш у Пиліпівни, ніж оці цукерки. Його гризло сумління і передчуття якоїсь неясної грози.

.. Лихо моє, як погано заводиться мотор! Забирає з твого нутра всю силу, жили витягає, поки його заведеш... Лише подумав про це, як чорна пелена спогаду огорнула душу. Як він рвався тоді, коли жар-птиця відлітала

за море! Якби завівся мотор, він таки догнав би «Геліодор», догнав! Собі на скруту, на загибель? Та немає злого, щоб на добро не вийшло. Сама доля зглянулася на нього, не дала впасти лицем у багно. Досить того, що сталося... Отак міркуючи, Казимир спокійно продуває карбюратор, бере за шнур і смикає на себе. Мотор легко, ніби аж вдоволено, завівся. Подумати, тільки сіпнув — і ожив.

Острови лежали в прозорій синюватій імлі. Сіре небо навалилося бескидом, вітер змарнував силу і ніяк не міг вже роздмухати хмар, проникнути до землі. Сонця не видно багато днів.

Перший острів. Наближаючись до нього, Казимир вимкнув мотор, взявся за весла. Легко проскочив затоку, пристав до берега. Очерет стояв похнюплений, жовклий. На середині острова, на його озерця, падали з неба зграї качок. Які вони знесилені, які голодні! Трищать кущі, булькає вода, зникають зелень, трава, водорості. Якби не було оцього пізнього жнива, половина б дичини лишилась тут мертвими замерзлимими кістками.

Посидів годинку, аж промерзати почав — тихо, вечір розвішує навколо темні шати, попахує морозцем. День сьогодні робочий, можливо, ніхто й не поткнеться в такий час у ці далекі краї. Та сталося інакше, бо Казимир побачив кілька димків. Так, він не почув пострілів, а побачив лише димки: хтось господарював на острові!

Зарядив рушницю, пішов нишком понад берегом, пригинаючись. Димки тепер ближче, вже й постріли чути. О, та тут компанія! Мав рацію Добровій, коли кричав там, у кабінеті, на свого егеря! Почуваються вільно, навіть перемовляються, хоч і сидять у кущах, Казимир стає на повний зріст, гукає:

— Іменем закону, складай зброю!

Все раптом стихло. Чути тільки, як свистять у небі крила. Казимир повторив свій наказ, і в ту ж хвилину очерети озвалися пострілами. Били просто в нього, це він одразу збагнув, як тільки невидиме віяло дробу пороснуло біля самих ніг.

— Клади зброю! — крикнув ще раз.

Тепер вдарили з трьох сторін. Над головою просвітли дробини. Права рука чомусь затерпла, в тугому рукаві ватянки побігло щось гаряче, ніби туди забралась жарина. Казимир відповів пострілом і повторив свій

наказ. Він кинувся в кущі, та не ступив і кількох кроків, як раптом упав. Вогонь засліпив йому очі, перетяв віддих. Гарячі жарини пробігли по всьому тілу. А постріли лунали над його головою, змушували тулитись до землі, вогненний град сипався навколо в очеретах. Казимирові раптом захотілося спати. Чорний морок затуляв теплими долонями очі, накривав обличчя, очерети заколисували, наспівуючи тужливу пісню. Хтось потупцював біля нього, сказав: «Жвак, мотайте вудочки», і все стихло. Юнак упав в обійми чорної порожнечі.

Опритомнів, як почув над собою знайомі голоси. В якомусь мареві, за густою сіткою темряви маячило обличчя Чухліба. Бригадир рибальської артілі тримав відро з водою, щедро поливав з нього Казимирові розхристані груди.

— Ага, — сказав Чухліб, — таки очуняв!

Обернувся до своїх, закричав:

— Чого стоїте? Беріть і помаленьку несіть в човен! В місто повеземо, хіба не бачите, побито його дуже!

І до Казимира:

— Одужавш, клянусь тобі, чорту й матері їхній так!

— Спіймали? — поворушив Казимир язиком. Язик у нього був наче той брус, важкий, неслухняний.

— Еге, лови вітра в полі! — сказав Чухліб. — Та ти не про те говори, про себе думай. Вся ватянка он кров'ю підпливла. А він своє: «Спіймали?» Хіба на нашому дубі розженешся? Скажи спасибі, що тебе знайшли!

Його обережно взяли на руки, понесли до човна. Далі Казимир нічого не пам'ятав: він знову поринув у теплий і густий морок.

Першим, кого побачив Казимир біля себе, коли розплющив очі, була медична сестра. Білий халат, біла косинка, спущена на груди марлева маска. Од яскравого світла і всього білого аж скривився.

— От ми вже й дивимось, от ми вже й гніваємось, — проспівала лагідним голоском сестра. — А тепер можна вже й голос подавати, хоч одне слово. Як себе почуваєте?

— Де я? — мружив запалені очі Казимир.

— В лікарні ми, здоров'я латаємо та відпочиваємо, — співала сестра. — Вам світло заважає? Тоді ми його пригасимо, отак, опустимо фіранку. Тепер краще?

Оглядав палату, звикав до денного світла. Тепер було видніше. Високо над ним стояв штатив, на ньому велика банка. Повів очима, відчув якийсь неприємний щем на руці, на локтевому згині,— все зрозумів, все згадав і заплющив очі.

Його вже перевезли до іншої палати — тут було чимало хворих, ті лежали, ті ходили, розмови точилися про все на світі. Казимир вслухався в цю розмову, ловив кожне слово. І нарешті вловив те, що хотів. Ось як! Виявляється, він таки побував в операційній палаті, довгенько лікарі боролися за його життя! Переливання крові, штучне дихання... Лихо ти моє, в яку халепу вскочив!

Хворі помітили, що Казимир прокинувся, змовкли. Та ось обізвався один, сусід по койці, старий чоловік з жовтим брезклим обличчям:

— Ну що, браток, дихаєш? Дихай, дихай, у нас тут повітря чисте, курити нікому не даю.

— Дайте затягтись,— попросив Казимир.— Хоч один разок...

У палаті засміялись. Сусід заохкав:

— Ти бач, чого захотів, а вчора ще богові душу пропонував, та той не схотів забрати, бо надто ж молода та зелена. Курити захотів... Ви чуєте? Щоб тобі сто літ жити! Ну на, потягни раз, та дивись сестрі не кажи, бо вона мене в шию витурить з лікарні.

Він розтулив жменю, де в нього диміла цигарка.

— Годі, годі, браток, припав, як дитина до моні, досить на перший раз, а то кров спортиш. Кров у тебе чужа, так що дивись за нею, бо збунтується.

— Рибальська не збунтується, перший сорт, можна сказати,— прогук бас з кутка палати,— на вітрах та лобанях нагуляна.

— І доброю чаркою приправлена,— додав хтось тишенько.

Тепер уже всі хворі, навіть ті, післяопераційні, осміхалися. В палаті стало гамірно. Повернувся до життя ще один доходяга, жити йому тепер та жити.

— А хто ж це мені такої гарної крові підкинув?— спитав Казимир. Він лежав скутий, мов панциром,

бинтами, лежати було незручно, хотілося вирватись із шлеї, що міцно оповила груди.

— Чухліб зі своєю бригадою, — пояснив сусід. — Вчора привозили тобі гарної риби, та сестра заборонила приймати, а жаль. Така рибка... Казав сестрі — візьми, не пропадати ж добру, і ми б скуштували... Так ні, дурна, аж репана, не взяла!

Так поволі прояснювалась вся історія.

Казимир, послухавши такі оповіді, знову засинав.

18

Першим відвідувачем був працівник карного розшуку.

Казимир спочатку не добрав, чого це його вдруге везуть у перев'язочну, адже сьогодні вже зривали з його ребер дублені коржі. Тепер перед ним за маленьким столиком сидів суворий на вигляд чоловік у недбало накинutoму халаті, дивився у зошит, що лежав перед ним, питав:

— Казимир Сагайда?

— Так.

— Єгер заповідника?

— Так.

— Партійність?

— Комсомолець.

Усі належні запитання були поставлені, відповіді записано.

— Розкажіть, громадянине Сагайда, як все було, нічого не приховуйте, нічого не вигадуйте.

Казимир розказав.

— Ага, — прогук працівник розшуку, — значить, ви першим застосували зброю?

— Тричі попередив, потім вистрелив у повітря.

— Ви були на березі, а порушники на острові? Тобто ви були внизу, а вони вгорі? Якщо з такого положення стріляти в повітря, як ви кажете, то чи не допускаєте ви...

Казимир одвернувся. Не хотілося слухати запитань, не хотілося на них відповідати. Що все це значить? І спитав:

— Ви їх спіймали?

Працівник правосуддя спохмурнів.

— Давайте умовимось, громадянине Сагайда: моє діло ставити запитання, ваше — відповідати. Такий порядок.

— Такий порядок існує для порушників, для підсудних! — випалив Казимир. — Чи не вважаєте мене підсудним?

Той одразу збавив тон. Розправив зморшки на чолі, притлумив роздратування у голосі.

— Розумієте, коли тобі стає ясно, що службова особа навмисно заплущує очі, щоб не бачити злочинців...

Фраза була така довга, зміст її був такий невиразний, що Казимир навіть не зрозумів спочатку, до кого воно все те стосувалося.

— Сестра! Сестра!

Вбігла перелякана сестра.

— Сестричко, — винувато проказав Казимир, — дорога сестричко, вибачайте, але мені конче потрібне... судно. Тут товариш таких пілюль мені надавав, що черво аж гуде...

Представник правосуддя grimнув чобітьми об паркет і кулею вискочив з перев'язочної.

Добровія впустили в палату. Директор заповідника надсадно дихав — його гладку статуру тіснили натягнуті поворозки халата, розпитував про здоров'я, самопочуття, розповідав новини. Відкотив, наче парубійко, полу халата, показав новеньку форму.

— Випишешся, одержиш і ти, — казав директор.

— Як на островах?

— Та все добре, голубе, все добре! Живі твої острови, аби ти живий і здоровий був. Побили ж тебе сучі сини! Знаєш, скільки виколюпали з тебе свинцю?

— А хто там на островах?

— Не хвилюйся, порядок там. Тиша, спокій — наробив ти шелесту, тепер туди браконьери й носа бояться показати.

— Чудесно, — зрадів Казимир. — Можливо, тепер діждемось лебедят...

— Будуть у нас лебедята! Поправляйся швидше, відпустку тобі дам, заслужив! Адже ти — герой! Читав газету?

Добровій показав місцеву газету, де в короткій замітці під рубрикою «пригоди» повідомлялося про поєдинок на острові. В заключному абзаці було вжито слово «герой». Казимир заплющив очі:

— Герой! Скажуть же таке... Якби був героєм, то зловив би бандитів!

— Зловлять, цим займається слідство, — заспокоював Добровій.

— Було вже тут слідство, — спохмурнів Казимир. — Приходив такий собі комісар Дебре...

— Не Дебре, а Мегре... Ну і що він?

— Якщо такий буде вести слідство, то доведеться вам розпрощатися з своїм єгерем-героєм...

Добровій насторожився:

— В чому він тебе звинувачує?

— Що я перший застосував зброю. Натякав на ту мою історію з дівчиною. Аякже — сторонні особи вільно розгулюють на заповідній території... Подумати тільки!

Директор заповідника замислився. По його чолю пробігли хмаринки, видно, він хотів щось сказати, та передумав. Помацав бинти на ребрах юнака, похитав головою.

— Перепало тобі... Та лікарі кажуть, що до весілля заживе і сліду не лишиться. Хотілося б погуляти на твоєму весіллі!

Казимир мовчав. Добровій зачепив найболючішу рану, значно болючішу, ніж ті сорок, котрі зараз гоїлись під дубовим панциром перев'язок.

Прощаючись, Добровій порадив:

— Дивись, сваритися з слідчим не раджу... Їм видніше, ніж нам з тобою. Вони на цьому знаються... Та й історія з отією дівчиною. Раптово приїхала, раптово зникла...

Він більше нічого не сказав, постояв мовчки і виїшов.

На тумбочці лишив згорток — подарунок від начальства. А зверху аж чотири листи.

Лист перший.

«Дорогий дядьку Сагайда! Ми, піонери середньої школи села Підмурки, ознайомившись з вашим героїчним подвигом, поставили всім загonom взяти участь у збереженні нашої рідної річки Жовтої. Досі в нашій

річці ловилися карасі, щуки і окуні, але тепер перестали ловитися. А чому? Бо браконьєри запустили в річку свої павуки, ятері, сітки і перемети — геть-чисто все повитягали. А нам так скучно стало, бо на вудочку вже нічого не береться... Як видужаєте, то приїжджайте до нас у школу, ми будемо раді. Пришліть нам свій портрет».

Лист другий.

«Мене дуже схвилювала замітка під назвою «Поединок з браконьєрами». Все життя ненавидів цих нелюдів, розкрадачів народного багатства. Ви, товаришу Сагайда, знайте, що ми з вами... Якби у мене не хворі ноги, я б пішов до вас у лікарню і доземно вклонився вам за безстрашність і велику любов до рідної землі. Підпис: член партії з 1920 року».

Лист третій.

«Група інвалідів Вітчизняної війни висловлює вам, дорогий соратнику, гаряче співчуття і любов... Такі люди, як ви, вчать молодих стояти на своєму посту, як стояли ми, як продовжуєте нести свою вахту ви, охоронець природи. Честь і слава відважним синам Батьківщини!»

Лист четвертий.

«Синку мій, синку! Це тобі пише Цар, Іван Гаврилович! Так у мене заболіло серце, коли дізнався про твоє нещастя, що й сказати не можу. Двічі ходив у лікарню, та сказали, що не пустять ще довго. Усі мої доньки, Харитя, зяті і внуки кланяються тобі, передають привіт і найкращі побажання! А я все думаю: чого тебе немає, чого не заходиш? Аж воно он як повернулося! Гірка твоя фаза... Та ти не занепадай духом, одужуй! І заходь, я чекатиму! А як дозволять, то сам прийду!»

Казимир заплющив очі. І відразу відчув, як по щоках щось залоскотало давно не знане чи призабуте.

Щось на світі сталося, бо навіть працівник карного розшуку змінив гнів на ласку. Вже не гнав на лоба зморшки, не супив чола, голос довірливий, теплий. Сидів поруч з Казимиром на канапі в кабінеті головного лікаря, казав:

— Ми тоді і не познайомилися з вами як слід... Колісниченко я. Федір Федорович Колісниченко. Те наше перше знайомство... Знаєте — турбот повен рот! І всі

вимагають делікатності, навіть співчуття. А мене на все не вистачає. Особливо ці справи браконьєрські... Якби не спав, не їв, на сонце ні разу не глянув, то й тоді всього не переробив би... Ви ж знаєте, наклали заборону на вилов кефалі, силяви та іншої цінної риби, адже треба подбати про майбутнє... А свідомість людська завжди відстає від прогресу суспільства, це ви знаєте й без мене. От і лихоманить місто, люди звикли до того, щоб на столі завжди лобанчик красувався, а тут на тобі — не чіпай, хай спочатку виповниться комора. Поставили мене на це діло, вважай, що перестав дихати...

От як раптом заспівав Колісниченко!

Нічого не записував у свій зошит, хитрих запитань не ставив, тільки дуже ретельно з'ясовував, за яких обставин Казимир познайомився з Фаїною, чи знав її дружка Вадима, чи бував у неї вдома. На пряме запитання Казимира, яке має відношення вся ця його інтимна історія до браконьєрів, Колісниченко не відповів. Одвів погляд у куток, подумав, потім:

— Тут так... Є в мене деякі припущення. Та поживемо — побачимо. У вас є якісь підозри? Здогади?

— Є,— сказав Казимир.— Якось дивився футбол, там був Льонька, прізвища не знаю, так він часто вживав слово «жвак». Гадаю...

— Стривайте,— перебив Колісниченко,— де ви дивились футбол? Коли це було?

Казимир розповів.

— Розумієте, той Льонька за кожним словом вживав «жвак». І там, на острові, я почув оте «жвак». Чи немає тут ниточки? Адже той Льонька хвалився, що не боїться самого інспектора Сеня...

— Як прізвище тітки Насті?

— Не знаю, вона працює прибиральницею в готелі...

Колісниченко розгорнув свій зошит і почав швидко щось записувати. На його обличчі стрибали промінчики задоволення.

— От бачите, потроху воно й виясняється. Спасибі! Прийду до вас пізніше.

Та більше Колісниченко не приходив.

А лавину вже не зупиниш...

Листи приходили на лікарню, на управління заповідника, цілу пачку доставили з районної газети, а незабаром прибув кореспондент з області...

Казимир дивився на все це своїми великими чорними очима і ніяк не міг второпати, що ж саме сталося на світі. Кореспондентові обласної газети він сказав так:

— Знаєте, не спішіть... Йде слідство. Ви можете напсувати...

Кореспондент сплеснув у долоні:

— Про що мова! Тільки-но мені сказали в прокуратурі, що притягнуто до судової відповідальності чотири чоловіки! Тепер слово за судом. І за вами — розкажіть, як все було... Читачі нашої газети чекають вашого слова.

Сказані ненароком слова обпекли серце. Аж тепер Казимир зрозумів, що сталося на світі. Він міг би легко переконатись, що його здогад правильний, варто лише зняти трубку і поспитати у Добровія, чи є серед тих чотирьох дівчина по імені Фаїна. Навіть кореспондент, очевидно, знає про це, але навіщо питати? Все й так ясно. Фаїна — запона, вона так добре грала свою роль! Засліпила йому очі, приголубила, розпустила золоту віхолю, забила дух. А в цей час її дружки безборонно шастали по заповіднику, гребли з моря рибу, торгували на базарах. І після всього цього він герой? Пентюх, а не герой!

Одбився загальними словами од кореспондента, увійшов у свою палату, накрився ковдрою, застогнав.

Навіть песимістичне, скроплене щедро гризотою припущення єгеря ще не було всією правдою. Правда була куди жорстокіша і несподівана.

Добровій, дізнавшись у лікаря, що Казимир вже сам ходить, що здоров'я його кожного дня кращає, вирішив дещо повідати. Так, зграю браконьєрів спіймано. Тепла компанія! Мала свої автомашини, реалізація продукції відбувалась на багатьох ринках — рибу продавали і в Донбасі, і в Криму, навіть до Курська добирались. Риба в'ялена, копчена, солоня... І — бита птиця. Була своя коптильня, були свої довірені особи у великих містах. Діло поставлене на широку ногу. Скільки знайдено грошей, цінностей! «Фірма» процвітала... «Фірму» очолював злісний браконьєр Вадим Проскура, підручні — два рибалки, вигнані з артілі...

— А хто четвертий? — спитав Казимир, не дивлячись на Добровія.

Той мовчав. Видно, він зважував слова, шукав таке слово, котре не поранило б і без того пораненого. Казимир прийшов на допомогу:

— Фаїна?

— Так. Ота золотоволоса красуня...

Казимир заскреготів зубами.

— Дешево ж я купився...

— Не гарячкуй, — сказав Добровій.

Казимир скочив з ліжка, рвонув свою пов'язку.

— І чого я тут? Моє місце в тюрмі!

— Не гарячкуй, — повторив Добровій, невдоволено суплячи брови, і владною рукою зупинив хлопця. — Краще вислухай все. Не приховою — були у нас усякі думки... Зрозумій — не могло їх не бути. Новий співробітник, молодий егер бере на острів сторонню особу. Щоб ти подумав на моєму місці? — І очікувальний погляд, караючий допит самих очей. Мовляв, стань на моє місце і суди. Суди суворо, по закону, по совісті і по душі. Який присуд ухвалиш? — Ось ти кричиш: моє місце в тюрмі. Легко так сказати, коли від цих слів нічого не залежить, а як мені, директорові? Мій голос щось та важить... Легко отак проректи. А далі що? Тюрма... Вона вже не та, що була колись. Кожен, хто посилає людину в тюрму, несе за це відповідальність. Перед законом і перед собою. Той, хто покликаний виголошувати вирок, мусить бути обачний і не дуже скорий на остаточні рішення...

— Кажіть усе до кінця, — нетерпеливився Казимир. — І не виправдуйте тих, хто винен. Виправдати злочинця — теж злочин. Діалектика...

— Діалектика, голубе, діалектика, — проказав Добровій так, ніби міркував уголос. — Вона дужча за умовиводи і людські бажання. Вона знається з парадоксами, такими несподіваними, що інколи може загнати людину в глухий кут.

Казимир нічого не розумів. Та Добровій, певне, і не збирався, чи то передумав, викладати все, адже бачив, як корчиться молода душа, яка вона збуджена, яка оголена. Підкинь якесь необережне слівце — вона спалахне, і тоді ніхто не скаже, чим скінчиться пожежа. Краще отак, як досі, ходити навколо та притоптувати ногами.

— Про близьких людей не завжди треба думати, як про кару небесну...

Добровій, мабуть, зрозумів, що сказав зайве, глянув на хлопця, але той ніби не вловив у його словах якогось натяку, був заклопотаний своїми думками і не відповів. Директор з полегкістю зітхнув. Час кінчати розмову. Встав, поправив на собі тугі зав'язки халата.

— Побудь ще трохи в лікарні, видужуй... А там матимеш відпустку, з'їздиш додому, відпочинеш.

— Додому?— посміхнувся юнак.— Немає у мене ніякого дому! Один як палець.

— Тепер ти не один,— прогув невиразно Добровій.— Як знати... Життя! — Вказав на стос листів, які лежали на тумбочці.— Тепер ми не одні... За нами гора! Нікому її не зрушити.

І все ж Казимир, попрощавшись з директором, побіг до лікаря проситись на виписку.

19

Федір Колісниченко не лукавив, коли казав про безліч браконьєрських справ. Вони зараз були перед ним на столі. Поринула людина з головою в папери, помічені бог знає коли червоними, синіми і зеленими олівцями. За тими паперами стояли живі люди, вони чекали справедливості, кари для винуватця, свого виправдання. Їх було так багато, отих скарг, заяв, протоколів і актів, що інший давно б опустив руки і визнав себе переможеним. Та не такий був Федір Колісниченко. Він вперто довбав свою скелю, виловлював за нагромодженням слів-уламків суть справи, приймав якесь рішення.

Заклопотаний, зосереджений Колісниченко відразу навіть не втямив, хто стоїть перед ним і чого хоче. Казимир називав своє прізвище, щось питав, щось просив, а Колісниченко дивився на нього і нічого не розумів. Ні, не впізнав його слідчий! Це боляче було по самолюбству, адже відомо, що кожен із нас в якійсь мірі вважає себе центром, навколо якого крутиться світ. Хіба не так? Хіба його, Казимира, не назвали героєм? Хіба його не уславляли в газетах? Спробуй помиритися з тим, що ось тебе вже й забули, що тебе не впізнають в обличчя.

Колісниченко, здається, випірнув з глибини своєї зосередженості, покліпав очима і нарешті розтяг вуста у винуватій усмішці.

— А, це ви... Сідайте, товаришу Сагайда. Пробачте, відразу не впізнав. Бачив тільки в халаті... Виписались? Він потер скроні.

— Щось хочете сказати?

— Не сказати, поспитати прийшов.

— Питайте.

— Що з Фаїною? Ну, з отією дівчиною...

— А що з нею? Ось буде суд... Гадаю, що суд зважить на деякі обставини.

— Що ви маєте на увазі?

— Допомогла викрити зграю... Потім... Але про це вона скаже вам сама. Хочете її побачити? Гадаю...

— Що ви гадаєте?

— Гадаю, що вам треба зайти до неї. Вона чекає. У неї є що сказати вам.

Загадковість, очікування чогось незвичайного, яке не покидало його вже не один день, колихнуло серце. Казимир відчув, як у нього раптом похололи руки. Десь воно зачепилося, десь воно відклалося і лише тепер зринуло оте, сказане Добровієм про близьких людей... Що він хотів тоді сказати? І оцей Колісниченко щось не договорює, мимрить собі під ніс якісь слова, вдається до натяків. Чорт би вас побрав! Змовились? Водити навколо пальця?

— Кому-кому, а вам, товаришу слідчий, не варто гратися в піжмурки. Я не маленький!

Колісниченко посміхнувся.

— Маєте рацію: парубка, який незабаром стане батьком, важкувато назвати маленьким...

Він не йшов, а летів по зачовганих сходинках санітарного корпусу тюрми. В руках тримав перепустку, нетерпеливився, коли її довго розглядали та кудись дзвонили, та щось виясняли. Та ось все це скінчилося, перед ним стояла зблякла, маленька, не та Фаїна. Позолота злетіла з жар-птиці, бузкові очі вже не грали лукавими зблисками, на обличчі густо висіялись коричневі веснянки, губи набрякли. Дивилася на нього розгублено, як дитина. І мовчала. Він питав, а вона мовчала. Тільки дивилась на нього полинялими очима і мовчала.

Тоді він сказав:

— Я ось збігаю і куплю тобі плаття. Це пом'ялося, воно тобі не пасує...

Губи її скривилися...

У порту стояв сейнер. Величний, сповнений власної гідності, навіть набундючений — в його череві лежали сотні тонн виловленої риби. Переобтяжений добром, занурений у приглушену піну хвилі, він ніби дрімав після грозових штормів і далекого походу, кинувши якорі і пригасивши вогні. Команда розбрелася по домівках, а капітан щодня оббивав пороги різних організацій, благуючи забрати рибу. Та рибу ніхто не хотів брати. Вислухавши настійні прохання суднового начальства, організація казала:

— Чого тобі ще треба? План ти виконав? Рибу привіз? Гроші команда одержала? Преміальні — теж? Що ти хочеш? Не можу я забрати твою рибу до себе в кабінет...

І ось той сейнер, простоявши в порту кілька днів, виходить у море. На його палубі не грає музика, рибалки понуро дивляться в далечінь, де білими хмарами метаяться вічно голодні чайки. Очі уславлених рибалок звернені до моря — важко дивитись у вічі товариша, коли вони теж потьмарені важкими роздумами і бентегою. Відійшовши подалі, сейнер нишком одкриває люки, і в море безконечним потоком лється срібляста ріка...

Спорожнивши нутро, сейнер оживає. Засвічуються вогні, включається магнітофон. На стіні перед бригадою рибалок вивішують стратегічний план. Обмірковуються заходи, як вкlastися в строк, як виконати завдання. Сейнер знову розпочинає своє праведне діло...

Казимир відкладає газету, дивиться на старшого егеря, який вже розмотує свої згортки, розкладає на столі огірки, ставить пляшку горілки, ріже ножем шматок черствого хліба.

— Якове Степановичу, невже буває таке? У нас?

— Що буває? — перепитує Лис. Видно, думки його зараз далеко.

— Та ото з сейнером... Аж не віриться!

Лис бере в руки газету, швидко пробігає замітку, потім зневажливо кривить губи і махає рукою.

— Всяке на світі буває. Чого дивуєшся? Малувато у нас холодильників...

Він потирає руки, він знову клопочеться біля столу.

— Вип'ємо за твоє одужання, Казимире! За твоє повернення в стрій.

Вони тільки-но прибули на четвертий острів, Казимир пройшовся по території, по розгаслій весняній цілині, дивувався і захоплювався. Довгою кривою анфіладою тяглися вольєри, в них ще не було жодного фазана, але вольєри вже жили своїм життям, засвідчуючи не тільки своє призначення, а й добротність, солідність діла. Навіть кормушки стояли вздовж дротяних загорож, підсобне приміщення, баки для води. У сараї все допоміжне начиння було звалене в купу — треба усьому дати лад. Казимир оглядає своє господарство, не впізнає острова. Все йому здавалося новим і незвичайним, він навіть ревнував зараз острови до Лиса, Добровія, до всіх на світі.

— Я наче вдруге на світ народився, — сказав.

— Ти народився у сорочці, — відповів Лис, перехилиючи другу чарку. Його довгий ніс почервонів, надувся, вкрився краплинками поту. — Так, у сорочці. На твоєму боці був один шанс проти ста...

— Можливо, — зиркнув Казимир на сп'янілого Лиса. — Що звідси випливає?

Старший єгер не поспішав з відповіддю. Він випив ще одну чарку, настромив на ножа шматочок огірка, поклав його в рот, відкинувся на спинку стільця. В його близько поставлених очах спалахнув задержуватий вогник.

— Ось ти мені скажи по правді, Казимире, для чого ти затіяв усю оту катавасію? Для слави? Для шуму? Чи, може, у тебе є якась конкретніша мета?

Рвучкий весняний вітер хряпнув вікном там, на спостережному пункті, вгорі, Казимир вилаявся.

— Вікна треба зачиняти! Ви ж знаєте, що на острові нікому склити!

Він збігав нагору, повернувся заспокоєний — вікно не розбилася. Лис загадково посміхався, безуспішно націлюючись на огірок. Хоч виделка і була гострою, однак огірок вислизав.

— Так ось — для чого? Я хочу знати! — повторив Лис. — Якщо тільки це не секрет...

— Дивно мені чути це від вас, Якове Степановичу... — похилив голову Казимир. — Звідки ви взяли отаке?

— Аякже, поліз на рожен, один проти гурту... Що ти хотів цим довести?

Казимир мовчав. Гидко було дивитись на роздутий червоний ніс, на маленькі очі, глибоко сховані під острішками полинялих рудих брів. Хотілося встати, вийти на дужий, рвучкий вітер і поглянути навколо. Адже це його перша весна на островах. Та це зараз неможливо. Скаже, втік, побоювся дивитись у вічі.

— Давайте внесемо ясність,— сказав примирливо Казимир.— В чому ви мене підозрюєте? Скажіть чесно, покажіть приклад молодшому. Відвертість за відвертість. Говоріть!

Лис узяв пляшку, вицідив решту горілки в свою чарку, понюхав, заплющивши очі.

— Кажуть, цілишся на моє місце! Знаю, брат, все знаю!

Голосний регіт пролунав у кімнаті. Казимир схопив дебелу руку старшого егеря, стиснув її, ще раз засміявся полегшено і по-молодечому щиро.

— Щоб я проміняв острови на кабінет? О, це вже занадто наївно! — Казимирів голос аж до фальцету зірвався.— У мене, Якове Степановичу, є мета, але значно більша, вагоміша. Сказати яка? Скажу, якщо вже на те пішло. Я хочу написати дисертацію про лебедя... А для цього мені треба пожити на островах хоч років три, найменше. Я вже й виписки готую...

Маленькі очі враз почервоніли, по довгому носі потекли сльози. Лис не ховав тих сліз, навпаки, він показував їх, хоч і не повертався обличчям, а продовжував сидіти боком, длубаючись виделкою у тарілці.

— Дурник,— сказав він, витираючи кулаком набряклі очі,— дурник ти, Казимире. Та ти й року тут не проживеш...— Лис рвучко обернувся, вигляд у нього був жалюгідний.— Тебе ж уб'ють! Обов'язково вб'ють, це точно. Ти запальний, як усі новобранці, ти недосвідчений, не був у бувальцях. Мені тебе жалко, повір! Я хотів ще раніше сказати, до того випадку, але побоювся. Розумієш, побоювся. Ти ж міг не зрозуміти, поскаржитись, мовляв, старший егер вчить жити тихо і мирно, нікого пальцем не зачепити. А тепер я тобі скажу, бо жалію тебе і твою молоду голову. Не зносити тобі її...

— Чого маю остерігатись, кого? — строго спитав Казимир.

— Дружки Вадима Проскури не простять тобі...

— Не думаю, щоб вони ризикнули з'явитися тут ще раз...

Лис таки витер очі, тепер вони були у нього лагідні, навіть привітні.

— Теля...— сказав він з печаллю в голосі,— дурне теля. Не ображайся, голубе, за правду! Ти не знаєш це браконьєрське поріддя... Якщо не підеш до прокурора і не скажеш, що це ти сам спровокував стрілянину, якщо не помиришся з Проскурою, не носити тобі голови. Повір мені...

— Щоб я виручав підпільний рибозавод? Ну, знаєте...

— Теля,— похитав важкою головою Лис.— Знаєш, яку їм пришили статтю? Замах на життя службової особи... Тямиш, що це означає? Можуть і вишку дати! Та вирок буде стосуватись і Проскури і тебе! Проскуру пошле на той світ правосуддя, а тебе — його дружки! Просто, як двічі по два...

— Не так вже й просто,— процідив Казимир.— Ляканий, тепер нічого не боюсь.

— У нашому собачому ділі показна хоробрість не виручить. Живи і дай жити іншим.

— Щось схоже говорили і Анатолієві Задорожному!

— Не кричи, краще прислухайся до мого слова — в ньому є мудрість. Тобі ще дисертацію писати. Сам кажеш... А голова у людини одна.

— Мудрість? — вже Казимир кипів, вже не міг стриматись.— Мудрість обивателя! Ви тут давно, знаю, притерпілися, а я ніколи не притерплюсь! Ніколи, чуєте? Ось ви махнули зневажливо рукою, коли я ткнув вас носом у газету, ви вже й забули про той сейнер, що викинув рибу в море... А я не забув! Бо не мирюсь! Таке в мене серце...

— Моє діло дати пораду...

— Красно дякую, Якове Степановичу, за пораду! Та я не скористаюся з неї. Не можу. І не примирюсь з отим вашим «на світі всяк буває». На світі воно, може, й буває, а в нас — не повинно. Бо такий ми світ закріпили, що в ньому немає місця гнилій філософії...

Лис почав збиратись додому. Видно, що на серці у нього щось відлягло, хоч, мабуть, і не все. На прощання він сказав:

— Сподіваюсь, наша розмова лишиться між нами. Так?

— Не сумнівайтесь, — відповів Казимир.

Повіяло чимось похмурим. Наче він вчинив кривду чи образив когось брутально. Щоб якось загладити свою запальність і грубість у поведженні з цією людиною, Казимир сказав:

— Якщо у вас є щось про лебедів або ви знаєте, у кого можна дістати хоч якусь-там книжечку чи статтю, дайте знати мені. Обіцяєте?

Лис признався, що у нього нічого немає, але пообіцяв попитати у людей. Щось він знайде, неодмінно.

«Геліодор» вже стояв на пристані, скликав пасажирів своїм хрипким, ніби застудженим сигналом. Коли Лис пішов, Казимир витяг давній лист, але не розпечатав його, а розірвав на кілька частин і вкинув у грубку. Постояв у нерішучості, одкрив дверцята грубки, зібрав разом із попелом шматки густо списаного паперу, потер сірника. Він умів палити за собою мости!

Простоволосий, в сорочці вийшов надвір і глянув на пристань. «Геліодор» вже гріб гвинтом срібний пісок, плювався і кидав на берег спінену воду. На кормі стояв Лис, придавлений важкими думами і випитою горілкою. Здавалося, він спав. Та ось помітив Казимира, ворухнувся. Юнак помахав йому рукою.

Лис зажурено похитав головою і щось сказав. Казимир не почув того слова, але міг заприсягтись, що старший егер ще раз назвав його дурним телям...

У рибальській хатині його чекали. Припинили грати в «козла», коли увійшов, посадили за стіл, розглядали, наче засватану дівчину. Навіть завжди мовчазний і похмурий Чухліб-старший і той розворушився, помацав юнакові ребра, кивнув діловито головою:

— Цілий.

Рибалки засміялися, а коли Казимир витяг з чомоданчика дві пляшки горілки, аж у долоні сплеснули.

— Дотепний хлопець!

— Ти, брат, у саму точку!

— Сказано, вчений чоловік!

— Вари, Пилипівно, картоплю та затовчи її, гадюку, салом!

— Та підкинь до неї цибульки!

Що вже там казати — рибалки... Поглядають на пляшки, ногами притупують, долоні потирають, незлобиво кепкують з Пилипівни:

— Чи, може, в тебе плита погасла? Чи й на стіл нічого поставити? Чи, може, чарку розлюбила?

Та Пилипівну не вковирнеш, вона своє діло знає. Мовчки підходить до Казимира, оглядає його з усіх боків.

— Ану лишень покажись, як тебе почастували.

Вона сама закотила юнакові сорочку, глянула на його спину, всіяну синяками, вжахнулася.

— Як решето! Рідна мамка не впізнала б...

Рибалки відразу примовкли. Де й веселощі поділися, ніби й охота до чарки зникла. Та Казимир не хотів, щоб його повернення обернулося отак, він обвів усіх веселими чорними очима.

— Зажило, як на собаці!

Це сподобалось. Тут полюбляють крутеньке слово, не люблять скиглити. Оце просте і грубувате «зажило, як на собаці» ніби рукою зняло тінь журби, що легеньким крилом війнула було в хаті. Пилипівна вже гриміла посудом, діставала чарки, нарізала хліб. І вже солоненький лобанчик лежить на столі, і огірочки з перчиком, і нарізана кружалами цибуля з оцтом, і холодна варена камбала з рибальською приправою... Казимир налив усім по чарці, сказав:

— За наше родичання, яке тепер стало вже кровне. Правда ж?

— Правда,— сказав Чухліб.— Тепер уже кровне.

— Хотілося б знати, кому персонально зобов'язаний? — спитав Казимир.

Рибалки мовчали. Тоді озвався Чухліб:

— Пусті балачки...

— От-от,— втрутилась у розмову Пилипівна,— якщо вже казати, то Ванько найперший. Що, не так кажу? Прибігає якось до мене, шасть у духовку за пиріжком, а я його по руці, самі знаєте, яке воно шкідливе... «Еге,— каже,— це ви отому чорному дядькові, що з четвертого, приберігаєте». Так і сказав — чорному... Це він про тебе, значить, так. А я й питаю, може, він бачив того дядька, то чому не покликав. «Не бачив,— каже,— мабуть, захворів». І тут мене думка обпекла — а чи не

каже правди хлоп'я? Чому не з'являється? Може, його там у живих немає? Адже один як палець, молодий та дурний...

А тут бригада саме повернулася з моря, я їм і розповідаю, вони, правда, відразу ж і поїхали шукати. І добре, що поїхали, бо такі в кущах знайшли! Так що Ванько, можна сказати, найперший серед нас...

Вони так і не сказали, хто ж дав йому найдорожче — свою кров. У цьому було щось благородне і не зовсім ясне, та Казимир поважав людські почуття, про це вже не питав більше, а відразу ж кинувся шукати Ванька. Його привели з берега — вимазаний, кишені набиті черепашками, жуками, камінням... Блимав спідлоба, одвик од чорного дядька, унікав зустрічатися з його поглядом.

— Так ось ти який розумний хлопчик, — сказав Казимир, — не маю чим тебе пригостити, а чарки ж ти не п'єш... Ну що ж, давайте вип'ємо за мого рятівника! І за вас усіх, і за Пилипівну, щоб вона частіше пекла смачні пиріжки!

Як трохи втихомирились, Чухліб-старший сказав:

— Тепер жди підвищення... У начальство можуть поставити!

Казимир посміхнувся.

— Це мені не загрожує... Інші думки обсіли.

— У нежонатого — думки, — це знову Чухліб-старший. — Ось як оженишся...

— І я кажу, — прохопилася Пилипівна, — чого ото нудити світом? Бери дівчину за руку і — сюди. Удвох воно ж тепліше...

— Слухай старших, у них досвід є, — засміявся бригадир. — Правду каже Пилипівна, удвох тепліше...

— Воно то так, але... — розвів руками Казимир, — не всяка захоче в таке лігво піти. Що тут їй? Очерет та типчак... Поживе тиждень-два, а тоді в місто потягне. І поминай як звали.

— У місто всіх тягне, — кивнув Чухліб і подивився на свого сина. — Правда ж, Ваню?

— Мені й тут добре, — озвався хлопець.

— І не кажи, — Пилипівна знову, — і не кажи так про всіх. Ти бери таку, щоб на край світу за тобою пішла. Стерво не піде, стерва й не треба. Он є у мене на приміті дівчина, як сонце...

І вона почала розповідати про сонце, яке у неї було на приміті, а Казимир уже збирався йти. Дорогу заступила Пилипівна.

— Куди? Залишайся з нами, чого ти не бачив на своєму острові?

— Робота,— сказав Казимир,— робота, Пилипівно. Мені ще відпустки не дали.

— Робота не вовк, у ліс не побіжить,— наполягає жінка.— Он Лис не з дурних, береже свого носа... Скільки вже я тут, і разу не бачила, щоб він в обхід ходив. Нап'ється як чіп, замкнеться у хаті і спить. Такий сто год проживе, волосина з голови не впаде. Он ти як схуд, самі ребра та очі, а я на вечерю свинини насмажу.

Виручив Чухліб. Встав з-за столу, надів шапку.

— Не всім, Пилипівно, лисами бути. Йому, мабуть, і прізвисьце не випадково дали таке: лис він завжди лис...

Рибалки засміялись. Веселим гуртом проводжали свого кривого родича.

— Ти там дивись,— сказав на прощання Чухліб,— якщо чого, то дай знати. Ми ж тут, під боком. Мій дід любив приказувати: коли діє купа, не болить коло пупа.

Він тепло подивився у вічі юнакові й поплескав його по плечу.

Добровій приїхав у суботу.

Йшли вони берегом, директор весь час мовчав, щось його, певне, гризло. Казимир це добре бачив, але чекав, коли людина сама скаже. А скаже, не витримає! Дай тільки їй час обдумати та прикинути, зважити та посумніватись, порадитись з власним сумлінням. Ну що ж, мовчи, я теж помовчу, директоре, у мене немає нічого за душею, а в тебе є, значить, тобі й починати. Та Добровій мовчав. Острів пламенів у червоних фарбах — зацвів мак, здавалося — і повітря червоне, і вода, і небо. Червона китайка вкрила торішній сухий лист тамариску, навіть витіснила типчак — він тепер стирчав серед розквітлого моря, як стирчать сухі будяки на зеленому лузі. Лінива хвилька лизала й до того шліфовані морем камені, з яких на часі ставити б палаци, що могли прикрасити яке завгодно місто.

Юнак бере такий обточений самоцвіт, запускає його в море.

Він може дозволити собі й це — поки директор думає та зважує, підлеглий має право на дозвілля. Нарешті Добровій питає:

— Ну, як воно тут? Тихо було?

— Тихо, — відказує Казимир і твердо знає, що директор питає так, для годиться, його зовсім не цікавить зараз відповідь, та й питання він поставив, аби щось спитати, аби виграти час для роздуму.

Море вже не плеще тихою хвилею у берег, не шамотить галькою, а піниться, глухо гомонить десь високою хвилею, там, на глибині. Десь за виднокраєм виграють громи, гахкають, відлунюють, наче хтось забиває у землю важелезні залізні стовпи. Прудкі хмари, прозорі й ніби безтілесні, враз сипнули щедрою зливою. Казимир підставив під великі сонячні краплі непокриту голову. Він задрив цим не знаним досі меридіанам, де так часто випадали дощі, адже в його степовім краю вічно дув суховій і громи оминали його десятою дорогою. Просто чудо — оцей золотий дощ, названий народом сліпим. Тихо, погожа днина, сонячно, мирно, і на тобі — раптова злива, як несподіване щастя. Якись місцеві, якись безглузді дощі там, де плещеться море... Багатому й чорт дитину колише.

Від такого дощу не личить людині ховатись, але Добровій витяг з кишені пакуночок, видобув з нього прозору накидку, накрився з головою. Та дощ ущух швидко. Вмитий мак ще яскравіше засвітив свої червоні світильники, теплі випари і пахощі квітування паморчили голову.

Казимир дивився в море. На добрій відстані від них купалися лебеді.

— Щоб я вмер, вони цілуються! — вигукнув єгер.

Так, вони цілувалися, вкладаючи в поцілунок стільки почуття і чистоти, що мимоволі подумалося: люди, певне, вчилися мистецтва кохання у птиць. Море з його синьою водою і червоним повітрям скидалося зараз на велетенський акваріум, у якому плавала примарна флотилія.

Добровій припав до бінокля.

— Бачите, бачите? — спитав він потеплілим голо- сом. — Чим не балет? Придивіться, скільки витончених церемоній... Перед тим, як поцілувати свою кохану, лебідь довго танцює перед нею, показуючи своє вбрання,

вроду і силу. А подивився б ти, як він ходить біля самички, коли та сидить у гнізді! У нас тут не подивишся, на жаль, не подивишся... Він і годує, і оберігає її від небезпеки, а коли помітить, що у дружини ноги затерпнуть від довгого сидіння, що вона вже починає кам'яніти, тоді він запрошує її погуляти, задирає голову і співом манить у простір, у небо... Якщо й це не допомагає, а таке трапляється часто, адже мати вона, а матері, звісно, неохоче покидають гніздо, тоді голос у нього стає трубним, нетерпеливим. Крилом підштовхує, сердиться — мовляв, вставай, не сиди! Самичка неохоче ворухиться, озирається, сполоханими і сумними очима оглядає все навколишнє, поволі встає, дбайливо вкриває яйця пухом — насмикує з власних грудей! — розганяється і з стогоном та болем злітає, нарешті, в повітря.

— Ти бач, — дивується Казимир, — який уважний та турботливий! А чому б самому не посидіти у гнізді, якщо вже така ніжність і така любов?

Директор поблажливо посміхається.

— Ще ніхто не вияснив до кінця, що важливіше — сидіти у гнізді чи берегти його від ворогів. Та ще й так — добувати той харч... Мужчина ж! А любов у них справжня, це перевірено наукою: побрались, — і на все життя, до скону. Не так, як у деяких людей...

Може, Добровій і не мав наміру прозорим натяком уколоти юнака, але Казимир той укол відчув. Чи не почне зараз директор допикати його за не обачність, за легковажність та інші молодечі гріхи? Досі він був делікатний, цієї теми не торкався, покладаючись на душевне здоров'я і цноту свого вихованця. Та всьому, певне, буває кінець, урвавсь він і у Добровія. Ось розкриє рота, одведе погляд од лебедів, скаже! І Добровій сказав:

— Маємо сумну новину... Я увільнив Лиса.

— Чим це викликано?

— Пропаща людина... Зжився з бракон'єрами, уклав з ними неписану угоду — провадити політику невтручання. Мовляв, моя хата скраю, я нічого не знаю...

Добровій важко зітхнув, на серці в нього було не добре.

Він гостро переживав свою сліпоту, він виливав на боліле, скаржився на собачу роботу, на малий штат, на все на світі. Казимир мовчав. Що мав казати? Одне не-

обережне слово, і він порушить обіцянку мовчати. Та й що це могло змінити? Адже він новачок, тільки недавно почув оту печальну сповідь старшого егеря, вона якось випадково прорвалася, можливо, Лис випив тоді зайвину або його просто спонукали людські почуття, адже справді могло бути так, як казав він, — дружки не забудуть свого ватажка, який попав у біду, відплатять. Може, Лис просто жалів його, Казимира? В усякому разі, не його діло втручатися у цю делікатну і заплутану справу. Докинь хоч слівце, мовляв, так і так, я про це теж щось знаю, здогадався, помітив чи щось таке — і вже можна судити сяк і так — рветься молодий егер вгору, радий, що старого й досвідченого працівника настигла кара...

Та директор і не чекав од юнака співчуття чи розради. Він думав про інше. Ясно, що цей парубійко хоче від нього найголовнішого — відпустки. Заслужив, це всім відомо. Але як ти йому скажеш, що зараз це неможливо? Наче вже й підвів хлопця до цього висновку, бачить, що безвихідь, але ж треба щось сказати, мовчанкою тут не зарадиш справи. І він каже неохоче і боляче:

— Ось тепер і підписуй документ про законну відпустку своєму егерю...

— Ах, ви ось про що, — прийшов на виручку Казимир. — Відкладемо до кращих часів. Не горить.

— Подумав? Чи так, щоб утішити?

— Та тут і думати нема чого! Поїду, як заповните штат. Що ж тут думати?

— Йдеш на жертву? Май на увазі: поки там підберуть людину, затвердять, доведеться удвох тягти. Важенько буде!

— Так, як і було. Ні важче, ні легше.

— Тобі, звичайно, воно так. А мені? Клопіт, клопіт і ніякої тобі сатисфакції.

— А он! Подивіться, вони ж цілуються!

— Що з того?

— Коли лебеді цілуються, у них лебедята будуть...

Добровій усміхнувся. Це була його перша посмішка сьогодні.

— Рано ще сподіватися. Лебедям потрібна додаткова гарантія. І час.

— Що ви маєте на увазі?

— Потрібна додаткова гарантія — окрім державної, ще й всенародна.

— Мені здається, що ми вже близько біля мети, на підступах до неї.

— Життя людське коротке. Знаєш?

— Знаю, — кивнув Казимир. — Знаю. Але життя народу — безконечне.

— Так, так, — сказав Добровій і подивився на свого вихованця уважними очима.

— У нас із вами будуть онуки, — пообіцяв єгер.

— Так, так, — з подякою в голосі приймав щедроти директор. — Ми з тобою ненароком помінялись ролями — я сумнівався, ти стверджував. Чудесно! Коли підлеглі почнуть думати так, як керівники, тоді настане справжнє Ельдорадо.

Добровій круто повернувся спиною до моря, пішов просто через острів, по червоному килиму прерій. Біля пристані зупинився, почекав, поки його наздожене єгер.

— Поїду я, залишайся. Щось треба?

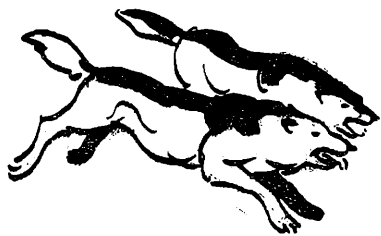
— Треба, — сказав Казимир. — Пришліть мені саджанців! Цар залишив трохи після себе, ми повинні залишити більше.

Добровій мить подумав, потім глухо прогук:

— Забув сказати: помер Цар, учора поховали...

«Геліодор» уже пирхав, кричав, скликав пасажирів...

Оповідання

Журавлиня

Мабуть, ніхто не помітив, як біленький пароплав з застарілими колесами-плицями зупинився на зламі ріки, як з нього зійшла на голий піщаний берег жінка з двома рюкзаками—один на плечах, другий в руках. Мешканці села Берегового цього не бачили, зате вони якось вранці помітили, що в кущах шелюги, на протилежному березі, затріпотів голубими крилами невеличкий намет. Літо було холодне, часто випадали дощі, над головою ходило набурмосене небо, але та жінка, що поселилась у наметі, бігала у легенькому спортивному костюмі. Незабаром вона з'явилася в селі.

Ніна якраз поралася у своєму палісаднику, коли раптом стукнула хвіртка і у двір ступила жінка в спортивному костюмі. Була вона вже не з молодих, обличчя обвітрене, почорніле. Одначе постать, рухи, вираз очей виказували неабияку міцність,

— Я з того берега,— сказала жінка,— хочу десь купити молока.

Ніна запросила прибулу до хати, принесла з пюргреба глечик молока, почастивала гостю млинцями. Батьки вранці пішли на роботу, на господарстві тепер Ніна. Жінку звали Лідією Петрівною, жила вона у місті, а щоліта відпочивала на Дніпрі у своєму голубому наметі. Раніш полюбляла відпочивати на Гайдамацькому острові, та коли там зникли дерева, перебралась сюди, до Берегового.

— Незручно вам без човна,— сказала Ніна.— На чому ви переправились?

— Рибалки прихопили,— відповіла Лідія Петрівна.— На ріці чимало човнів, хтось та одвезе назад...

— Я вас одвезу! У нас аж два човни.

Так сказала Ніна. Щось їй сподобалось у цій самотній жінці, у її мужньому, обвітреному обличчі. За отією засмаглістю і суворістю крилася глибока душа, великий життєвий досвід. Це якраз було те, чого не вистачало Ніні — вона тільки-но скінчила десятий клас.

Коли вони переправились на протилежний берег, Ніна не впізнала з дитинства знаного місця. В непрохідних колись кущах шелюги, повитих пагінням шипшини

та сальвії, були тепер протоптані стежки, всипані білим піском. Біля голубого намету розчищено майданчик для гри в бадмінтон, збоку маленька клумба з яскравими гладіолусами. Ніна аж в долоні сплеснула.

— Як тут гарно! Ніколи б не подумала... Де ви ді-стали гладіолуси?

— Привезла з міста, викопала чорної землі у березі, поливаюю...— не без гордощів заявила Лідія Петрівна.

В голубому наметі затишно, чисто — тут жила жінка. Рушник, книжки, транзистор, дзеркало, пузирьок з антикомарином... У куточку портрет солдата з трьома орденами Слави. Молоденький такий, задерикуватий.

— Лідіє Петрівно,— сказала Ніна,— відразу скажеш, що це ваш син. Правда?

— Хіба я така стара? — звела проникливі очі жінка.— А потім, хіба не знаєш, де такі ордени видають?

Лідія Петрівна посміхнулась, але Ніна вловила у тій посмішці ноту печалі чи задуми. І відразу стало ясно дівчині, що вона ненароком, через дурний свій язик, зачепила щось потаємне, щось болюче, може, приглушене, але живе й невигойне. Їй стало так прикро, що вона аж спалахнула вся. На Лідію Петрівну війнуло густим рум'янцем дівочих щік.

— Ви ще дитина,— сказала і глянула в далечінь. На синьому небі реактивні літаки писали свої білі автографи. Низько над Дніпром ішов вертоліт, несучи на бортах розпізнавальні знаки стража живої природи. В улоговині, повитій фіолетовим серпанком, бродили лелеки.

— Тут ми ранньої весни рвемо клюкву,— сказала тихо Ніна, щоб якось загладити нетактовність і помиритись з цією милою жінкою.

— Журавлину,— відказала Лідія Петрівна.— Є така чудова ягода... Пожива для журавлів.

— Значить, клюква — це журавлина?— здивувалася Ніна.— Навіть не чула... Журавлина... Як у пісні.

— Як у пісні,— погодилась жінка.— Такими словами можна дітей називати. Чим погано — Журавлина Іванівна?

Вони засміялися, стали друзями...

Відтоді Ніна регулярно привозила своїй новій знайомій молоко, хліб. Взаємини ставали дедалі тіснішими,

появилась довіра. Якось Лідія Петрівна поспитала у дівчини, куди вона збирається вступати вчитись.

— Не люблю вчитись, — призналась дівчина. — Ну дота... Піду на ферму.

— Відвертість — ознака чесності, — сказала жінка. — І все ж таки...

— Та чого там! — перебила Ніна. — Он наші дівчата на фермі виганяють по двісті карбованців на місяць. А Пилип на тракторі по сто двадцять... А Володька, інженер, по сто...

— Цікава діалектика... — посміхнулась Лідія Петрівна.

— Дуже цікава, — просторікувала дівчина. — Всі наші доярки в шовках ходять...

Лідія Петрівна заходила чистити рибу — у неї біля намету дві вудочки і спінінг — дивилась на дівчину, донитувалась:

— А може, якась інша причина є, що не хочеш вчитись? Може, принц заявився у ваші краї?

Ніна спалахнула.

— Щоб я глянула на якого? Не діждеться!

— А все ж таки... Є хлопець на оці?

— В печінках він у мене, а не на оці, — відрубала рішуче дівчина. Її зелені очі горіли. — Причепився, не одв'яжешся.

— Значить, є хлопець? Я так і думала.

— І не думайте, я його бачити не хочу. Загадав якось, щоб вийшла увечері на вулицю, посидіти на лавочці, заманулося. А я не вийшла! Знаєте, до чого додумався Пилип? Із землі висмикнув ту лавочку і на дорогу кинув...

— Це той, що на тракторі?

— На тракторі... Корм скотині возить. Та я не про те. Ну, вирвав спересердя лавочку, прийди і постав нишком вранці. Не прийшов! Довелося самій, бо батько дуже сердиться...

— А який він із себе, той Пилип? Гарний?

— А то якось запросив у кіно, — не відповіла дівчина, — а я з дівчатами на річку купатися. Так знаєте, що він вдіяв? Заїхав трактором і щент розтрощив ворота.

— Це вже некультурно, — сказала жінка, — це хуліганство. За таке по голівці не гладять.

— І я кажу — навіжений! Дурість так і свистить із голови. Батько хотів у міліцію заявити, так він нові во-

рота поставив. Каже — трухлявка одна була, а тепер ворота так ворота! Хіба не дурний?

Лідія Петрівна покругила головою

— Не такий дурний, як здається...— Жінка ледь посміхнулася.— Боюсь, що він і хату твою розвалить, а потім поведе у свою, нову... Хата ж у вас теж трухлява.

— Не знаю, що й думати,— зітхнула Ніна і встала.— Піду я, бо ще ж роботи скільки!..

Одного разу Ніна прибула до своєї подруги чимось стурбована. Лідія Петрівна відразу догадалась, що причиною смутку дівчини знову Пилип. Вона навіть не пробувала розпитувати про все, що сталося, бо Ніна почала сама:

— Встаємо вранці, а хвіртка і ворота дротом прикручені. Ні зайти, ні вийти... Як ви гадаєте, що тепер йому буде?

— Пилипові?—спитала жінка.—Можуть постригти...

— Хіба в міліції стрижуть?

— Пострижуть, а тоді мітлу в руки і гайда майдан чистити...

— Ой! — скрикнула Ніна.

— А тобі що, жаль Пилипових кучерів?

Ніна схаменулась.

— Мені жаль? Та щоб я його жаліла? Не діждеться!

Вона, мабуть, і далі б викрикувала свої слова, та раптом змовкла і глянула на ріку. По широкому рукаву Дніпра летів моторний човен. Він ішов на такій швидкості, що збурунена вода горою біла в берег, брала все, що було на ньому, і горнула на дно. Нінин човен перевернувся, потім його далеко викинуло на пісок. За кермом сидів плечистий юнак з білою шевелюрою, він на берег не дивився, але можна було битись об заклад, що він усе бачив на ньому.

— Пилип...— сплеснула Ніна в долоні, як це вміла робити тільки вона.— Ось-ось перекинеться...

Човен на ходу розвернувся, ще раз кинув брилу зеленої води, потім ще раз.

— Втопиться,— сказала Ніна.

— Не бійся, такі не топляться, такі згоряють,— сказала Лідія Петрівна.

— Згоряють?

— Як отой, що ти його помилково назвала моїм

сином. Був і в мене колись отакий Пилип. Під Варшавою точилися криваві бої. В отій круговерті і покохали... Та я була зайнята, як і ти оце. Він якраз одержав третій орден, сфотографувався, приніс мені карточку і схотів поцілувати... «Не дурій, — сказала я строго, — нам ще Берлін брати!» Він журно похитав головою і пішов. Вночі добровільно майнув за «язиком». Група потрапила в засаду, треба було відступити, але не такий він був... Затіяв бій, згорів у ньому. Мені все здається, що я у всьому винна...

Човен ще раз прогримів над самим берегом, обдав його лютою водою і зник за поворотом. Ніна стояла і сторожко дослухалась до гуркоту, аж поки все стихло.

Уже перед самим від'їздом Лідії Петрівни Ніна запросила її до себе на обід.

— Батько заради вас гусака забив... — сказала дівчина.

— Якщо таке діло, доведеться йти, — засміялась жінка.

Обід затягся аж до вечора, грав прихоплений Лідією Петрівною транзистор, Нінин батько, колгоспний пасічник, пригощав гостю гусаком і медом, розповідав усяку всячину. Вже клалися легкі сутінки, коли Лідія Петрівна з Ніною підійшли до голубого намету — Ніна проводжала гостю. Наблизилися і ахнули від подиву: кущі шелюги було чисто зметено гострою сокирою.

— Хто ж це так вдіяв? — жахнулася Ніна.

— Думаю, що Пилип, — спокійно відповіла Лідія Петрівна і журно похитала головою. — На цей раз йому доведеться відповідати...

Наступного дня Ніна проводжала свою подругу на пристань. Прямуючи до трапу, Лідія Петрівна сказала:

— Видно по всьому, що Пилип вирішив узяти фортецю облогою. Бач, до чого дійшло? Навіть до мене приревнував...

— Не минути йому лиха, я сама на нього заявлю! — сказала рішуче дівчина. — Сама заявлю в міліцію...

— Мабуть, не до міліції вам треба заявляти, — посміхнулась жінка і ступила на трап. — А Пилипові скажи, щоб восени посадив те, що вирубав. Чуєш? Я приїду на той рік, обов'язково приїду! І ми втрьох будемо збирати журавлину. Повесні ягоди журавлини такі червоні та соковиті...

Сонце у вікна

Бригадир Рябошапка не належав до красних риторів, слова його були пласкі й холодні, мов брус:

— Так що ось у такому розрізі... Будеш у бригаді, опоряджувальною зветься. Щоб людям — як собі. Ясно? І щоб ніяких...

Богдана стояла перед бригадиром маленька, зняковіла, сумирна. Вона потирала свої червоні пальці — вітер дме проклятущо! — і машинально повторювала:

— Людям — як собі. І щоб ніяких...

Рябошапка наморщив лоба.

— Оте друге для годиться сказано, тямкуй!

Він стояв високий, мов гора, підставляв свою широку спину під удари вітру, сердився і кричав, щоб його могли почути:

— Головне, знать, дисципліна, порядок? Без цього ж не буває! А бригада у нас така: заходиш у готову квартиру, дивишся на неї — наче це тобі жити тут... У такому розрізі! І вже тоді ні плямочки, ні порошинки не пропустиш, усе впорядкуеш. Ясно тепер?

Він підняв руку, вказав на дев'ятий поверх нового будинку, що мерехтів у ранковій імлі, гукнув:

— Онде дівчата! Піднімайся до них, я скоро навідаюсь! Починайте без мене!

Богдана пурхнула в під'їзд і піднялась на дев'ятий поверх. Тут її чекали. Обступили з усіх боків, роздивлялись, розпитували. Богдана? Лихо, хто ж це тобі причепив таке імення! Та це нечувано і небачено... А ми так: одна Маруся, одна Марина, решта — Світлани! Двадцять дев'ять Світлан! Як тобі подобається? От бригада підбралась... А співати вмієш? Ми всі співаємо, така професія... Нас називають бригадою весняного настрою! Девіз — роби все так, наче робиш для себе! Казав Рябошапка?

У неї аж у голові запаморочилось — і від запитань, і від висоти, на якій була, і від мерехтіння облич. Добре, що від неї не чекали відповідей! Подумати тільки — двадцять дев'ять Світлан! Якщо навіть по одному запитанню на Світлану...

— Почнемо! — гукнула одна з них, ясноока, і першою взяла з кутка щітку. Там було ще кілька таких щіток, білило, крейда, обої... Розчинилися двері всіх квартир. Під'їзд залунав людськими голосами, загув, мов орган.

Цвіте терен, цвіте терен.
Листя опадає...
Хто з любов'ю не знається,
Той горя не знає.

Та, що крикнула «почнемо!», дала Богдані віника.
— Підмітай! — сказала і засміялась. — Ми всі починали з цього. А кінчаємо на сцені столичного театру! Три наші Світлани вже заслужені...

Ніби вихором чогось незнаного і лоскотного підхопило Богдану, понесло в потік. Тут у всіх невлотимий і чіткий темп праці, тут була на обліку кожна секунда.

— Синхронність!

Коли Богдана вперше почула це слово, вона навіть посміхнулася: ти бач, як у майстрів фігурного катання на льоду!

Та найпримітніше сталося на другий день її роботи, коли дівчина підмітала квартиру на шостому поверсі. Отакий собі червонощокый парубічко, отакий собі крилатий красень з чубом-пустуном, з голосом, як у Козловського, у червоному светрі під синім комбінезонам — одним словом, не парубок, а тайфун, смерч, землетрус. Гойдається собі на дощаному помості в синьому повітрі, картинно посміхається і наспівує тільки для тебе однієї:

Ти служила в нашім
батальйоні...

Богдана стояла біля розчиненого вікна, в руках у неї був віник, той віник вже втратив вагу, він був зайвий, навіть прикрий, бо зараз Богдана служила в батальйоні, була не якоюсь там прибиральницею, а золотоокою мрією воїна, його зіркою, його надією... Як не кажи, а воно гарно побути хоч мить зіркою, метою, мрією... Та ще коли той, хто про це тобі розповідає словами пісні, має такий незалежний вигляд і пурхає на такій завидній висоті...

— Як же ми називаємося з маминої чи татової ласки? — запитує верхолаз і припинає свій дощаний

човник до балкона. Богдана за іншого випадку могла б і не відповісти, адже не любить іронії і якоїсь зверхності у поведженні хлопців, але зараз чомусь називає своє ім'я і чекає присуду долі. Присуд був на диво ласкавий:

— Богдана? Хвилинку, є і для цього випадку. Так, так, чотирнадцятий вік... Слухайте.

Парубійко став у позу, гойднувся у своєму хисткому човнику і заспівав:

Кругом Мариноньки ходили дівоньки,
Стороною дощик іде...

Він співав тихо, наче колихав дитину, наче хотів прихилити до неї, до цього балкона всю синяву задніпровської даліни. Розповідав про Івана Купала, про барвінок і роженьку червону, на яку не падає краплини вологи, бо дощик чомусь стороною йде... Це була народна пісня, повита давниною, смутком і радістю простого людського існування.

— Отак? — запитала зачудована дівчина.

— Отак і не інакше, — відповів парубійко. — Чотирнадцятий вік. А може, й дванадцятий, хіба я знаю? Отака ви древня...

— Ова!

— Згадаєте моє пророцтво: у той день, коли підете до загсу, змініте не тільки прізвище, а й ім'я... Хіба можна зараз жити з таким ім'ям? У вік космосу...

— Спробую.

— Не вийде!

Не знати, скільки б точилася ця пречудова розмова, якби в кімнату не влетіла ота ясноока, що мала особливі погляди на віник. Побачила романтичну картину біля розчиненого вікна, скам'яніла.

— Добрий початок... — прорекла і виметнулась геть. І лише згодом, коли дощаний поміст полетів угору, коли Богдана встигла все підмести і все полагодити з бригадою, ясноока підійшла і сказала спокійніше:

— Гарний у нього голос... Кузя такий!

Богдана мовчала.

— Кожній Світлані співав, мені теж, хоча я Марина. Одна Марина на всю бригаду. Що він тобі співав?

— Про дощик...

— Сподобалося?

— Дуже...

— Мені теж... Що ж ти йому сказала?

— Не встигла...

— А збиралася що сказати?

Аж тепер Богдана зрозуміла: який бентежний вогонь палахкотів у ясных очах! Можна згоріти. І тоді Богдана засміялася. Їй стало так смішно, що вона аж руками сплеснула.

— Який обмежений репертуар! Він сам собі відповів: «Стороною дощик іде». Мій дощик десь за горами, за синіми долами, за морями-океанами!

— А мій тут... Так сталося, Богдано, пізно ховатися вже... І ти мені не ставай на стежці — тісно!

Богдана кивнула.

— А тепер про інше. Не підводь дівчат, вони гарні подруги. І не думай, що ти така маленька, непомітна... Людина не гвинтик, не коліщатко. Цілий світ — ось що... Десь оступишся — і всі відчують однаково.

Марина взяла подругу під руку, повела вниз, де вже юрмилися дівчата, збиралися на перерву.

— Будеш при мені, — сказала Марина. — Я тебе навчу все на будові помічати, все бачити. Адже ми покликані створювати весняний настрій! Гадаєш, це так просто? То тільки в кіно просто... Сльози викликати легко, а усмішку радості... Ще ніхто в світі не ставив перед собою такої мети!

Вона ще щось хотіла сказати, та раптом зупинилася, прислухалась. Десь на самій висоті, під нахмареним безрезневим небом, аж біля дев'ятого поверху ледь вчувалася приглушена нота чи то смутку, чи надії, чи зневіри:

Кругом Мариноньки ходили дівоньки,
Стороною дощик іде...

— Чуєш, Богдано? Це він про мене співає!

Вона ще послухала, потім додала:

— Кузя, Кузя...

Богдана посміхнулась:

— Мое ім'я висміював, а в самого — Кузя! Господи... Куди дивилися батьки?

Марина приклала пальці до своїх рум'яних вуст.

— Мовчи... Кращого імені не зустрічала. Ніколи!

Вони взялися за руки і пішли до гурту, де на них чекали. У вікна, через балкони, через засклені простінки під'їздів сяяв фіолетовий станіоль березня.

Березовий сік

Коли ти гойдаєшся на голубих хвилях своїх неповторних вісімнадцяти літ, коли повітря, небо і земля здаються тобі п'янкими, а причиною твого дивного настрою, неспокоїного і незбагненного, є передчуття чогось великого і призначеного тільки для тебе, тоді слова, звичайні за інших обставин, набувають вирішального і глибокого змісту. Так було і того вечора, коли Маринка почула:

— Ходімо пити березовий сік.

Це — Генка, уславлений в цеху мудрослов, чарівник-електрик і витівник. Генка ніколи не говорив прямолінійно, особливо унікав говорити серйозно з дівчатами, від його слів паморочилась голова і в душу прокрадалась якась неясна збентеженість. «Бог любові світом бродить», — казав Генка, дивлячись на закоханих. «Кожен промінь сонця, не вловлений нами, повертається в космос і зникає безслідно», — казав Генка і в такий спосіб запрошував усіх на пляж. Усі звикли, що Генка завжди мудрословить. І коли він промовляв навіть звичайні, прості слова, все одно слухачі ловили в них якийсь інший, прихований зміст. «Ходімо пити березовий сік». Що ж тут такого незвичайного? Ну пити березовий сік... Той сік, певне, пили й при Ярославі Мудрому, — міркувала про себе Маринка, — і до нього пили, і після нього питимуть: солоденьке пійло, така собі водичка, ніби теплий квас... А ось Маринка аж тремтить, аж міниться на виду — чи не криється за цими словами щось особливе, незвичайне і чарівне?

Насіння впало на благодатний ґрунт. Дівчина з нетерпінням чекала кінця зміни, на пересохлих губах вона вже відчувала солоденький присмак земної вологи, названої людьми снагою життя, бачила сліпучі спалахи березової долини...

Та вже так повелося, що вслід за приємністю і солодкою несподіванкою ходить прикрість, після сонячної днини насуває хмарне небо. Те хмарне небо зараз мало блідий сумовитий вигляд, проникливі очі і звалось воно поза очі Лекцією. Та ось та Лекція, або Валентин Ковтун, профорг і масовик, підходить до Маринки.

— Сьогодні будемо садити дерева... Приходь, всі будуть...

Всі? Хм, як сказати... Ти бач, всі. А може, дехто цього вечора буде зовсім в іншому місці? Чудний отой Ковтун, завжди він з своїми «заходами». То він запрошує на недільник (треба ж прибрати у дворах молодіжного висілка), то колективно відвідати театр.

Маринка мовчки кивнула, а про себе сказала: «Обійдетесь сьогодні без мене». Та Валентин щось вловив у її очах і в мовчанні тривожне. Він уявив, що зараз мусить сказати якісь значущі слова, щоб оця дівчина таки прийшла увечері і посадила своє дерево. Юнак постояв біля неї, спостерігаючи, як Маринка вправно перевіряє якість виробів, потім переступив з ноги на ногу, ледь чутно промовив:

— Ми повинні цю роботу виконати зразково...

Тепер Маринка відчула, як у неї закипіла злість. Лекція! Сухар, довічний сухар і зануда. Виконати зразково! Це треба вміти, щоб кількома словами засушити гарну справу! Що там гарну, просто чарівну, поетичну і казкову! В цю мить дівчині пригадалися слова, казані гострими на язик подружками, котрі запевняли, що бідна буде та дівчина, котра вийде заміж за Лекцію.

Було в цих далекоглядних припущеннях чимало зайвини, Маринка це розуміла, але зараз, почувши оті сухі слова, спаленіла:

— Знову «заходи»? То вже як собі хочете!

І цього вечора Маринка пішла з Генкою пити березовий сік.

Білий, мінливий світ білокорої далини манив до себе, кликав і чарував. Скисне вечірнє проміння, мов золоті нитки, прошивало синій простір, з дерев капав сік. З одчакнутої гілки однієї берези сік не капав, а лився на мокру вже навкіл землю. Генка піставляв під струмочок жменю, ловив краплини і припадав до них спраглими вустами. Маринка не могла так спритно ловити краплини, сік капотів на її плащ, вона той плащ берегла — і втікала від краплин. Тоді Генка зробив з паперу кульок, наловив краплин і подав дівчині.

— Солодко, — сказала Маринка.

— Гірко, — відповів Генка.

Вона зрозуміла натяк і заплющила очі. Вони цілувалися, пили сік і цілувалися. Береза щедро лила снагу.

— Ось як зайде сонце, пити сік прийдуть олені,— сказав Генка. Він був простоволосий, у картатій сорочці, білявий і надто красивий у цю хвилину.— Вони приходять тільки увечері, як стемніє.

— Тоді ми їх не побачимо,— сказала Маринка.

— Берези — це свічки в лісі, вони гарно світять.

— Світять тільки світлячки, але їх зараз немає.

— Раціо,— сказав Генка.— Проза. Варто забажати— і світлячки з'являться. Глянь!

Хлопець затис у кулаці шматочок кори, почакував над ним, подув кілька разів, ніби роздмухуючи жаринку, потім підняв один палець.

— Зазирни і ти побачиш...— сказав таємниче Генка.

Дівчина зазирнула в отвір і побачила іскру.

— Диво,— прошепотіла вона.

— Згодом будуть дива, як прийдуть русалки,— сказав Генка.— Уявляєш, вони миють коси у вечірню пору, розчісують їх при місяці...

— Ні оленів, ні русалок тут не буває,— сказала Маринка і засміялась.— Поряд місто і дими заводів...

— Це не твої слова,— посерйознішав Генка.

— То чий ж?

— Ти сама не помічаєш, як мимоволі переходиш на стиль Лекції...

— О! — Маринка ніби накололась на щось гостре. Усмішка злетіла з її уст. Щось неприємне прокотилося поряд і дихнуло холодком. Ще ніколи Генка не дозволяв собі випадку проти того, другого, котрий завжди чомусь був присутній. Тепер, видно, хлопець хотів разом рубати всі вузли. І щоб запобігти розв'язці, зараз недоречній і дуже ризикованій, дівчина додала: — Це не чесно... Я б не хотіла... Раціо, прямолінійність! Сам казав.

Може, вперше зрадив себе Генка, коли вдався до прозорого натяку. Він це відчув одразу, як тільки глянув на її спохмурнілий вид. Зрозумів і пожалкував. Ніколи не зраджує себе, ніколи не йде проти своїх принципів. Ти ніби сам вибиваєш з-під своїх ніг ґрунт, на якому стоїш. Ці слова варто було згадати перед тим, як вдаватися до того недоречного натяку. Та тепер уже пізно. Тепер треба йти навпростець.

— Два роки,— видихнув Генка і прихилився до стовбура дерева,— два роки я чекав того натяку з твого

боку... І не дочекався! Так дозволь хоч мені. Далі не можна так! Сьогодні ти зі мною, завтра з Лекцією... Що у тебе спільного з тим сухарем? З ким ти? Пора вибрати...

Маринка зіщулилась, їй стало холодно. Наче подув вітер. Наче той вітер вдерся в твою душу і погасив вогник, який мав палати довго, ціле життя. Який же він був слабкий, той вогник, коли так раптово, так легко погас. А може, його й не було зовсім? Так, жаринка, як ота, що блиснула скісним променем на білій корі берези в затиснутому кулаці.

— Тепер уже олені ніколи не прийдуть,— сказала Маринка. — Нам можна йти додому.

І вона, не очікуючи відповіді, поволі пішла до узлісся, де вгадувалась найдальша в місті трамвайна зупинка.

Поки вони дійшли, поки дочекались трамвая, поки той трамвай ходив по колу, виплутуючись з гущавини дерев та стовпів електропередач, місто запалило вогні. Як хотілося Маринці швидше добутися до свого двору! Там, певно, в розпалі праця, там сумний з лица Лекція докінчує свій захід... Їй щось казав Генка, її в чомусь переконував мудрослов, але вона нічого того не чула. Стрибнула з приступки і побігла.

Те, що вона побачила, дуже її вразило. Увесь двір, де стояв її будинок, був обсаджений! Не лишилося жодної ямки, всюди стриміло дерево, дбайливо засипане землею і полите. Отакої... Вони обійшлися без неї! Без неї і без того другого, котрий уславився своїми мудрими словами і такими чарівними витівками...

Сумний щем обпік серце дівчини. Вони нічого не лишили для неї, жодного саджанця і жодної ямки. І Валентин... Навіть Валентин не подумав про неї. А ще казав: сад той буде символом щирої дружби, символом юності, їхньої юності. Щоб потім, колись, кожен згадував про далекі і шумливі дні свої... Валентин, здається, казав трохи інакше, не тими словами, але зміст був такий. І що ж? Обійшлися без неї! Погано, коли друзі можуть обійтись без тебе... Це — жорстоко. Це все одно, що покинути одну в полі. Йшли, йшли весь час поряд, долаючи шлях, потім усі завернули вбік, а тебе лишили на роздоріжжі... А може, навпаки, вона їх лишила на шляху?

Обличчя дівчини паленіло від жалю і образи. Щось їй пекло біля серця, щось не давало рівно і вільно дихати.

Вибралась на ліфті на дев'ятий, увійшла в квартиру, буркнула щось нерозбірливе матері, потім кинулась на балкон. Тільки-но посаджений сад грав живими барвами під тьмяним електричним світлом. Щось він її тривожив, отой сад, щось надто приковував зір. Вона стояла довго, пильно вдивляючись в обшир двору. Та надій не було — вони таки обійшлись без неї...

На висоті бавився вітерець. Він дихав у саме обличчя, але обличчя не прочахало, не гасло.

Маринка облизала сухі губи, відчула присмак березового соку. Він був гіркий.

Стомлене море

Це був шедевр природи: нерукотворний пірс, два стрімкі і далекосяжні хвилелами, такі кам'яні нагромадження, де б сидіти богам, м'який клімат і сталий повітряний тиск. За гострими зубцями кам'яної підкови могли лютувати вітри, здіймати високі хвилі, а тут, на березі, лагідно плюскалось море, дихали запашні трамонтани. Ведмеже лігво — так назвали це місце у давні часи, і я не можу більше нічого додати.

У Ведмеже лігво мене занесло бурхливою течією «дикого» автомобілізму, цим різновидом «хвороби доби». По дорозі в це благословенне місце я чимало разів міняв скати, розпалював новітній туристський примус, збирав і продував жиклери карбюратора, які чомусь вискакували зі своїх місць, натягав тент на гострі кілки, варив на спеченій сонцем кам'янистій землі Кримської западини «суворовське рагу»... Це була шалена гонитва за літом, сонцем, враженнями.

І коли я раптом відчув, що липнече сонце вже не так пече, що його скісне, навіть прямовисне, проміння стало ласкавішим і якимось домашнім, що оцеї вітерець з гір нічим не схожий на отой придорожній, я зрозумів: оце і є Ведмеже лігво, обжита земля ста тисяч автомобілістів, край запашних трамонтанів і кам'яного форуму, де сидіти богам. І коли я це відчув, побачив і збагнув, мені стало чомусь жарно: як не кажіть, а шлях до мети інколи буває чарівнішим за саму мету...

Вже я з усіх боків придивлявся і до цих чисто вимитих берегів моря, і до синявих глибин берегових закрутів, і до позолочених зубців далекого обрїю, і до вибагливих лозяних кошиків з найкращими у світі трояндами, що продавалися на вулицях, а все ж не міг зрозуміти, яка сила тягла мене сюди, змушувала долати відстань і дорожні труднощі.

Невдовзі я збагнув, що оце невеличке, по суті, провінціальне містечко, де найбільшим знаком гордості місцевих мешканців є малесенька площа, прозвана «п'ятачком», живе якимось неприродним, сезонним життям. Власники старих і нових будинків на все літо переселяються під дерева, під паркани, під сумнівної міцності

брезенти, бо карбованець щось та важить. У містечку стає тісно, щодня, щогодини сюди прибувають на літаках, поїздах, автомашинах і морем. Води мало, харчу мало, пошта завалена листами, телеграмами, листівками. Усі їдальні й кафе відразу стають фортецями, які беруться приступом. Підскакують ціни на ринку.

Мені пощастило (карбованець за добу на веранді) влаштуватися недалеко від моря у мовчазної, ще досить молодій господині Люди. Був у Люди син Кирилко. Кирпатенький, веснянкуватий, з непокірним чубчиком на лобі, очі розумні, лукаві. Люда щодня йшла на роботу, залишаючи сина на господарстві.

— Буду, як завжди, — казала Люда синові, — пообідаєш, погуляєш, а тут уже і я прийду. Дивись за хатою.

Кирило — восьмирічний хлопчик — за хатою не дивився, бо майже не було за чим: одна велика кімната та веранда. У кімнаті — сім'я автотуристів з чотирьох душ, на веранді — я. Автотуристи без угаву жували, кричали, довго збиралися на пляж, а я вранці виходив із двору і повертався десь опівночі. Кирило звик бачити різних людей у своєму дворі, цікавості до них не виявляв. Прокинеться вранці, дістане з мисника біля паркана шмат хліба, намаже його тушкованою свининою і поволі жує, аж поки не оговтається після сну. А тоді враз покладе недоїдений шматок і скаже всім, хто тут є:

— Ну, я пішов!

І він іде кудись, а повертається тільки ввечері, коли мати прийде і зготує йому гарячої страви. Якось я спитав у Кирила:

— Де ти пропадаєш цілими днями?

— Таємниця, — відказав серйозно хлопчик.

— Тоді не кажи. А чому в тебе немає друзів? Чому ти завжди сам?

— З друзями тільки зв'яжися! Чули, як каже Люда?..

— Гаразд, а де ж твій тато?

— У «Супутнику».

— Що він там робить?

— Працює.

— А чому вдома не живе?

— Він розійшовся з Людою.

Я змовк. Розпитувати далі незручно, та й хлопчик вже позирає кудись на вулицю, певне, у нього вже вривається терпець і він не хоче більше розмовляти. Кажу:

— Щось сьогодні не тягне до моря. Пішов би кудись, та немає з ким. Зовсім не знаю вашого міста.

— Ось, — Кирило показав п'ятірню і ледь-ледь усміхнувся, — як свої п'ять пальців, знаю наше містечко.

— То ходімо, щось покажеш цікаве.

— Але я йду до тата!

— В цьому твоя таємниця? Таємниця від мами?

Кирило з осудом глянув на мене.

— Ні. Люда знає, що я ходжу до батька.

— А чому ти не помириш батька з матір'ю?

— Так вони ж і не сварились!

І — усмішка, на цей раз лукава, торжествуюча. А я нічого не можу збагнути. Здивування моє було ще більшим, коли одного разу Люда прийшла з роботи разом із своїм чоловіком. Він був високий, стрункий, білявий, зосереджений і трохи ніби смутний, як і Люда. Вони повсідалися на вузлах біля паркана, про щось погомоніли, потім він дістав гроші, поклав на стілець, підвівся. Вона його провела до воріт, він нахилився і поцілував її руку. Кирило весь час стежив за ними, але вдавав, що нічого не бачить і нічим не цікавиться. Та ось повернулася мама, сказала голосно:

— Ось що, Кирюшо, завтра ти не підеш у «Супутник».

— Чому? — звів бровенята Кирило.

— Бо ти там пустуєш, а це не дозволено. Чому ти втручаєшся у таткові справи?

— Так він не встигає! Батько один, а їх аж тисяча. Тому весло треба, тому рятувальний круг, тому гамак. А я ж усе знаю! Кричать: «Де тут комендант?», а я їй кажу: «Я тут комендант. Чого треба?» Вони спочатку дивуються, а потім вірять.

Мати погладила сина по голові, наказала спати і з жалем додала:

— Маленький мій комендант...

Вранці Люда пішла, як завжди, на роботу, а малий Кирило довго нудьгував, никав на подвір'ї, не знаючи, куди прикласти руки, неохоче перебирав висушені краби, що лежали у нього в коробці, неохоче бавився з сусідським собакою. Нарешті його погляд зустрівся з моїм. Поволі, пересуваючись якимось боком, він підійшов до веранди і сказав:

— Ну, я пішов.

— Куди? В «Супутник»?

— Ні, в печери.

— Це твоя справжня таємниця?

Кирило, трохи помовчавши, сказав:

— Я вам відкриюся, але щоб Люди ні слова. Можете?

— Можу.

Кирило зійшов на веранду, сів поряд, тяжко зітхнув.

— Якщо важко відкриватися — мовчи. Якийсь, мабуть, дохлий краб?..

— Кра-а-а-б? — протяг Кирило, ніби глузував з мого припущення. — Там дохлі німці лежать, а один ще й зараз тримає в зубах сигарету...

— Невже?..

— Не вірите? — Кирило передихнув, захват уже не давав йому спокою, махнув рукою, сказав: — Тоді ходімо!

І ми пішли. Кирило поспішав, наче боявся, що не встигне показати свою таємницю. Ми дійшли до бухти, оточеної кам'яним парапетом. Парапет цей клали люди, вони ошадили матеріал, брила лежала на брилі так, що утворювалися глибокі і довгі кам'яні мішки, прохолодні й затягнуті зеленим мохом, вода тут ледь хлюпотіла. Кирило взяв мене за руку, увів у затемнену печеру, наказав сидіти тихо, а сам кудись подався. Через якийсь час виніс пачку сигарет, дав мені одну і собі поклав в зуби, потім добув сірники, витер вогонь.

— Запалюйте!

— А це навіщо?

— Щоб не було страшно.

Ми запалили. Кирило знову пішов у куток, приніс якийсь згорток, поклав на камінь.

— Зараз ми як бабахнемо з «катюші», отоді побачите!

Він розгорнув газету з кількома патронами, з'єднавими дротом, насипав у них сірки, запалив. Тріск оглушив, покотився по кам'яному мішку, озвався луною десь унизу. Сірчаний дим засліпив очі.

— А тепер дивіться! — закричав Кирило. — Он вони лежать!

Я дивився крізь пелену диму, але нічого не бачив, крім облизаних водою і зелених від плісняви каменів.

— Он вони лежать! Як прийшли наші, вони — в печери, поздыхали всі, як кошенята, — пояснював Кирило.

— Не мороч мені голову,— сказав я сердито і кинув вогку сигарету.— Нічого тут дивитись. Одне каміння та вода.

— Ех, ви,— похитав головою Кирило,— як Павлик, як Степан, як Вовка... Привів їх сюди, показав, а вони сміються.

На Кириловому обличчі промайнула така тінь образи і розчарування, що мені стало моторошно.

— Розумієш, Кирюшо, твої сигарети такі вогкі, зовсім не горять. Ось я запалю свою. О, це зовсім інше діло... Ага, ага, ось вони, голубчики! Страху на них нагнали тоді великого! В землю б позалазили, та земля не прийняла.

— Як то не прийняла?

— А так. Якщо людина натворить багато зла, її земля не приймає... Так і валятиметься, аж поки зогніє.

— Їх і море не приймає!— авторитетно заявив Кирило.— Недавно винесло одного з автоматом...

— І море їх не прийняло. Давай вийдемо на повітря, бо дихати нічим. Цікаво, де ти береш патрони і сірку?

Кирило прискалив око.

— Ого! Та їх повно тут! Тут же такі бої були! Хіба ви не знаєте? А сірку виколупуємо з каміння...

Коли ми вийшли, він показав мені те каміння. Давне кладовище, все уставлене гранітними та базальтовими плитами, хрестами, пам'ятниками. У тих місцях, де з'єднувались плити, шкірились тепер великі щілини.

Увечері я побачив, як Люда поверталася з роботи разом із своїм чоловіком. Ось вони зупинились перед хвірткою, мить постояли, потім він нахилився, поцілував їй руку і пішов. Люда постояла трохи, штовхнула хвіртку, увійшла у двір. Швиденько зготувала їжу, нагодувала сина, вклала спати. Тоді я підійшов до неї.

— Пробачте мені, Людо, але мене бентежить доля Кирила. Хлопчик вразливий, а ви... Чому ви розлучились із чоловіком?

Це моє питання збентежило й розсердило жінку. Вона аж рукою повела, ніби хотіла вказати мені на веранду, де моє місце оплачене за тиждень наперед. Та я перебив її.

— Мені здається, що у вас із ним лише якесь непорозуміння.

— Всяке буває,— стиха проказала вона.

— У житті всяке буває, все має сенс, за винятком непорозуміння.

— Уявіть собі, може, навіть непорозуміння не було,— сказала спокійно Люда.— Була пляшка вина в ресторані, музика і прощальні слова. За спільною згодою,— сумно, як і Кирилко, всміхнулась вона.

— А що було до цього?.. Ну, яка причина?.. Інша жінка?..

— Ні!

— Так що ж сталося? Хіба не бачу, як ви всі троє страждаєте?

Люда випросталась.

— Нічого такого не сталося... Все має свій початок і кінець...

-- Ага!— спалахнув я.— Охололо кохання! Так? Поминки з вином і музикою? Це ж, правда, романтично: бути на похороні власної любові. А потім — ходити разом з роботи, грати в півжмурки. Поцілуночок у ручку! Благородно, модно! А про Кирилка думаєте?

— Яке ваше діло!— зблідла Люда.

Розмова наша увірвалась.

Вранці Люда пішла на роботу. Кирилко взяв шмат хліба з тушкованою свининою і став біля веранди. Мати галасливого сімейства сердито пробурчала:

— Що, Кирюшо, ти знову сухий хліб їси?

Кирюша гребе сухий пісок, проковтує шматок хліба, каже з викликом:

— А ось і не так! Люда залишила і ковбаси, і масла, і молока, компоту, навіть киселю повну миску! А сьогодні увечері поведе в кіно. А завтра ми з нею будемо пляжитись і їсти морозиво!

Я знав, що Кирило фантазує. Ніякого киселю в нього не було. Сьогодні Люда прийде з роботи стомлена і не поведе сина в кіно. А завтра вона не піде з сином на пляж, бо он скільки білизни під парканом.

Увечері, коли прийшла Люда, Кирило вигукнув:

— А ми з Людою в лазню йдемо! Люда каже: я схожий на негра.

— Давно час,— озвався хтось із родини автотуриста. Я привітно помахав хлопчикові рукою.

Незабаром біля хвіртки з'явився Людин чоловік. Він оглянув подвір'я, трохи постояв, потім зайшов і привітався.

— Її немає, пішла до моря,— сказав я.— А може, в кіно... Тут приходив один красень, запросив Люду й Кирилка погуляти...

Чоловік подивився на мене підозріло й допитливо.

— Не сидіти ж їм під парканом цілими днями і чекати на вас.

Він, як здавалось мені, ще володів собою, він ще спокійно міг витягти сигарету, запалити сірника, і рука його не тремтіла. Та самолюбство його було ущемлене.

Господиня сімейства автотуристів, жуючи кукурудзяний качан, виметнувшись з кімнати, сказала:

— Там такий гарний молодий чоловік! Красень! Я першою порадила: Людо, йди погуляй! Тобі ж тільки двадцять сім! Якби мені отакі літа! А ви її мучите! Хіба не видно? А вона, дурна, три роки просиділа, аж почорніла... Шукайте тепер вітра в полі!

— Природа порожнечі не терпить,— прогук із кімнати густий бас автотуриста.

І стало у нас на подвір'ї тихо, тільки чутно, як ворухиться неподалік вечірнє море. Чоловік Люди жбурнув недопалок на пісок і швидко вийшов з двору. Та незабаром повернувся, підійшов до веранди, тихо, щоб не почули в кімнаті, спитав хриплим голосом:

— Так вони в кіно чи до моря?

— О, це ви! — сказав я.— Не знаю точно, але бачив їх біля моря...

Чоловік розтанув у вечірній імлі.

Перед моїм зором хлюпотіло стомлене море, кидало на берег голубі хвилі. Уявлялось, як Люда щасливо дивилась у далечінь. Кирилко підскакував і заливався радісним сміхом, а батько тримав їх обох за руки, як тримають щастя.

Та ось незабаром повернулися Люда, її чоловік і Кирилко. Чоловік пішов, пішов, як завше. Люда, вклавши сина, з'явилася біля веранди.

— Даремно все це ви... — почувся її голос.— Ні йому, ні мені це не потрібно. Зрозумійте: тут не так... Невже ви хочете, щоб ми були дволикими? Один бік лица для людей, інший — для себе? Чи не мерзенно у наш час? Отак — все життя? Без кохання?..

Молода жінка не побажала мені навіть на добраніч, пішла під свій паркан, де спав під голубим кримським небом її маленький мрійник Кирилко.

Білий кінь

Розумієш, милий, мені важко йти по цьому просторому і лункому коридору, устеленому світлими квадратами пластика, дослухаючись до цокоту своїх обмерзлих чоботят. Я не можу повірити, що ось зараз маю постукати у ці масивні двері і проказати своє найвніше і старе як світ «здрастуйте». Як він гляне на мене? Що скаже? Певне, довго наставлятиме до дверей, де зупинюсь, свої блискучі скельця, потім змахне рукою, прокаже: «Ви до мене? Слухаю вас...» І почне пригадувати, де вперше бачив моє обличчя. Пригадати так і не зможе, бо перед його очима промайнуло стільки звичайних облич... Тоді я не витримаю, кліпну повіками і признаюсь: «Я з Мотузівки, є таке на світі село... Я, товаришу академік, не на білому коні прибула, як обіцяла, а на тряскому газику...» Скажу так і покладу на стіл свій гостинець, отой білий вузлик з моїми колосками.

Уявляєш? Ні, тобі важко зрозуміти мій стан. Якби я колись не натякнула про отого білого коня! Звідки беруться такі лунки, такі голосні слова? Білий кінь... Начиталась про Александра Македонського, про славнозвісних полководців минулого, диявол сіпнув за язик, наговорила... Мовляв, не мине й двох років, як повернусь у столицю на білому коні удачі. А він слухав мою лобку промову і тер крутого, помережаного зморшками лоба... Мені тоді було невтямки, що, можливо, саме так гамують люди ніяковість за інших. Та я тоді нічого не бачила, крім залитого сонцем поля, по якому гуляє хвилями моя удача.

Які широкі, які безкраї береги юності!

Мені зараз, милий, важко ще й тому, що відчула: за цих п'ять років я постаріла. Смієшся? Не смійся, а краще послухай, як сторожко, як невпевнено стукають оце по лункому коридору академії мої обмерзлі чоботята. Я вже їх обмітала на ганку, я вже їх чепурила біля теплих калориферів, а вони все одно гримотять. Як кам'яні, женуть поперед себе страшну хвилю гарматної конади і завмирають тільки перед масивними дверима.

Лихо моє, які важкі, які неймовірно важкі оці двері! Мені здалося, що вони важать сто пудів... Мабуть, такі

двері ведуть до раю... Таки пододала, а тут нова прикрість: шлагбаум у вигляді рішучої статури і суворих голубих очей. Секретарка! Як глянула на мої чоботята, так і хлюпнула з своїх голубих очей того холоду: «Академік зайнятий, академік поспішає на засідання вченої ради». Побачила, що мну й без того червоні руки, додала: «Приходьте завтра». Коли я вчилась у цьому просторому будинку, такої секретарки не було, це вже пініше, певне, посадили перед дверима, щоб не бігали студенти кожної миті і не витрачали того, що й так вкоротилось, — часу. Треба берегти час вченого! Так я і витлумачила суворість голубих очей, похнюпилась. Раптом самі ті важкі двері відчиняються...

Якби ти знав, як забилося серце! І не від того, що боялась признатись у своїй поразці, а зовсім-зовсім з іншої причини. Все особисте відлетіло, мов полова. Перед очима була хмара, біла хмара на голові у людини, яка дивилась на мене і усміхалась. Я кажу хмара, щоб не сказати — ореол... Ореол буває у святих, а цей академік до них не належав. Він носив із собою кострубатуго ціпка, як і завжди, стукав ним по підлозі, по меблях, грюкав дверима, голосно лаявся і все приказував: «Не тягніть бика на хату». Спочатку ми не розуміли, що означають оці його кумедні слова, згодом стало ясно: академік не любив пишних слів, у всьому шукав ясності й логічності. Коли ж бачив, що якийсь молодик, відповідаючи на екзаменах, починав вигадувати казашо, пристукував палицею, проказував свої слова про бика, якого не варто тягти на хату, і ставив тому студентові двійку.

Був час, коли проти академіка ополчились ті, котрі поклялися догмі: або повний успіх сьогодні, або завтра вас уже тут не буде. Ця словосполука означала одне: або ти виростиш новий сорт пшениці зараз, тієї миті, або йди під три чорти... Яюсь, вислухавши такі слова, академік стукнув ціпком і сказав: «Колего, не тягніть бика на хату!». А сам вийшов з кабінету. Довго не приходив в академію, кажуть, в горшках висівав свої пшениці, аж доки десь не повернулось якесь важливе коліщатко, доки десь не спрацював пристрій, який знову відчинив для цього впертого старого масивні двері академії. Отакий був мій академік, таким він і лишився. Тільки... Отут я мушу признатись тобі, милий, що мені

важко було повірити у те, що я побачила. Як постаріла людина! П'ять років — не так уже й багато, але коли тобі за сьомий десяток... Певне, він теж придивлявся до мене, щось зважував, щось порівнював і усміхався. Я усміхатись не могла, не до того.

— Я до вас, — вирвалося у мене дитяче і безпорадне, — та коли у вас засідання вченої ради...

Він тільки сказав, зиркнувши в бік секретарки:

— Не тягніть бика на хату! Не бачите хіба — людина з дороги?

Він пропустив мене у кабінет, увесь заставлений снопами і горшками, клуночками і діаграмами, взяв з моїх рук білого вузлика з гостинцем, розгорнув його, підніс до блискучих скелець.

— Так, так, не густо, не густо, — проказав, придивляючись та приножуючись до моїх колосків, до корінців, до всього отого нещастя... — Так-с... Розкажіть, я слухаю.

— Нічого розказувати...

— А все ж...

— Самі бачите. Деформація листка. Або зовсім вимерзає, або... й насіння не повертає.

— Ну і що ж? Як начальство?

— Голова колгоспу каже: і без тебе, Уляно, клопоту повен рот.

— Клятий?

— Дуже...

— Про великий хліб пояснювали йому?

— Казала не раз... А він своє: хіба у мене малий хліб? За малий орденів не дають... Навіщо мені майбутній хліб, коли від мене ждуть сьогоднішнього?

— А ви йому?

— Ех! — вирвалося. Хотіла було розказати академікові, скільки ночей недоспала, доглядаючи свої ділянки, скільки нишком від людей сліз виплакала. Та він тільки-но почув про це, змахнув своїми довгими руками, навіть головою мотнув:

— Не про це питаю. Про головне.

— Сію, кожного року сію...

Він знову замахав руками, як на екзамені, коли студент не туди повів.

— Про інше. Заміж вийшла?

У мене аж дух забило. Не сподівалася на таке запитання, не те в голові було. Сказала так, як сказала:

— Та все, знаєте, ніколи...

— Треба, дочко, корінь пускати, — сказав він ласкаво, — міцно братись за ґрунт. Адже ви не уповноважена якась, не у відрядженні. Тому й голова ваш вередує. Хіба не набридли йому метелики? Те з області, те з району... Пурх сюди, пурх туди... Спробуйте хоч день побути на його місці. Так, так. Усім варто б спробувати... Справжній господар не любить кульбаб, як природа пустоцвіту. Думали над цим?

— Багато чого передумала, уже й думок не стає...

Мелю дурним своїм язиком отаке, а сама думаю: чого ото затіяла, Уляно, чудасію? Чого злякалася правду сказати? Та повертати назад нікуди. Ти вже пробач, милий, за отакеє, пишу тобі про все, як було, адже слів із пісні не викинеш... Академік люто зиркнув на мене, наче й була на екзамені і зовсім-зовсім не знала матеріалу.

— Так-с...

Помовчав, погамував лихість настрою, проказав, як на лекції:

— Древні казали: контра спем сперо!

Я зважилась на посмішку:

— Без надії сподіватись? То не наша філософія...

— Людська! — випалив академік... — А ми теж люди. Ви тільки вдумайтесь: яка сила духу у цих словах! Яка чіпкість! Ніби тобі вже й надії забракло, ніби ти вже й справу програєш, а ти все одно — вір! І — борись! І так усе життя. До кінця.

— Все життя?

— А ви ж як думали? У нашій ділі навіть одного життя замало. Два, три! Скільки віків людству треба було, щоб винайти колесо? Ага!

— Тепер не ті часи. Он наші комбайнери ходять у героях, ордени одержують за врожаї. Проїжджають мимо моїх дослідних ділянок, усміхаються...

Я, здається, сказала зайве, бо академік враз спохмурнів, кинув на стіл мій вузлик, забігав по кабінету. Зупинився, стукнув палицею.

— Ми — сівачі! Ми — першопрохідники! Селекція! Що таке селекція, дівчино? Забули? А я ж казав... Латинь перекладається на нашу мову просто — одержимість... Терпіння!

Він ніби захлинався від образи, від надмірних почувань, які переполоняли його.

— Немає нічого ганебнішого за бігуна, який сходить з дистанції. Біжи! Так, так, у тебе щось не склалося, тебе обігнали, а ти біжи! У нашій справі, дівчино, лише один із ста приходить до фінішу... Але це не значить, що решті не варто долати дистанцію. Варто! Без них і він не добіжить. Солодка булочка і при комунізмі не перестане прикрашати людський стіл. А ми думаємо не тільки про булочку... Он скільки ще голодних людей на світі!

Довго він так говорив, наче лаявся з кимось. А потім змінив гнів на милість, сказав лагідніше:

— Я оце тут пихочу, як самовар, а ви з дороги... Побудьте у нас, подивіться, з новинками ознайомтесь... Дорогу в гуртожиток знаєте? Не перший раз тут... А потім повертайтеся додому. І — за корінь! Людина без кореня — то не людина... — Він посміхнувся, примружив лукаві мудрі очі. — З головою колгоспу полагодите, якщо на той рік покажете йому свою Оленку, а ще через рік — Іванка чи Василька... Полагодите! Обкладіть його з усіх боків корінцями життя! Хай розбудовує ясла, хай вам хату ставить. Наука рушила з лабораторій та з дослідних полів у шир землі, в глиб життя. І хай не чекає ваш вредний господарник пишного урожаю з дослідних ділянок на той рік. Плануємо діло на десять, п'ятдесят, сто літ! Так і скажіть — живи, людино, сто літ! Там зустрінемося...

Він пішов хутко, постукуючи своєю кострубатою палицею по лункому коридору. Я дивилась йому вслід і думала: ось уже скільки літ ходить оця людина пішки по землі, а дивись ти — дійшла до звання академіка, до високої слави. І далі отак ходить — стук та стук палицею, стук та стук... Отакий він, мій хлібодар, мій учитель. Якби ти знав, скільки він виростив хліба для людей! Він належить до тих, котрі не раз перетинали фінішну стрічку, котрих називають одним із ста... Йому б уже, здавалося, й спочити не гріх, а він усе стук та стук своєю похідною паличкою...

А тепер, милий, термінове завдання тобі: я ще тут побуду, поблукаю стежками своєї юності, подивлюся навколо... Коли ще потраплю в столицю?! Так ти ху-тенько пришли мені нашу сімейну фотографію, хай він

подивиться на нашого Максимка! Я побоялась признатись, що давно вийшла заміж. Адаже він міг подумати, що я з тих, котрі сходять з дистанції... Шли негайно, краще авіапоштою. Хай подивиться. Хай знає, що та як. Бо немає нічого ганебнішого за бігуна, котрий сходить з дистанції... Солодка булочка і при комунізмі не перестане прикрашати людський стіл. Чи не так? А на той рік, дорогенький мій голова колгоспу, плануйте ще одну ділянку під дослідди! Та не якусь там яругу чи вибалок, а добрий клин. І щоб на правлінні не крутили, не тягли бика на хату! Бо я вам не уповноважена якась, не у відрядженні. Плануйте мудро, на десять, п'ятдесят, сто літ! Треба думати не тільки про сьогоднішню булочку. Не забувайте про великий хліб. Бо он ще скільки голодних людей на світі...

Вінок

По рукаву Дніпра біжать два моторні «дуби». На передньому — Іван Сагайдак, кремезний, засмаглий, зосереджений. Однією рукою тримає кермо мотора «Москва», другою витягає з коробки сигарету. Гостро вдивляється в далечінь — обминає мілини та перекасти, правує туди, де за піщаними горбами та ровами видніється зелений айсберг Дніпра — просеред.

Просеред — це вінок, кинутий щедрою рукою природи на синю від марева далину дніпровської заплави. Це та вибаганка, чудо-примха, яку інколи дозволяє собі Дажбог. У всякому разі, так думає Іван Сагайдак, дещо хитруватий, як усі степовики, наполегливий і кмітливий господар артілі «Славутич». Просеред, на його думку, це та «надбавка на надбавку», яку одержує лише той, хто не спить. А щоб було все ясно, скажемо, що просеред — це острів, якого повесні не знайдеш навіть із свічкою, але влітку він з'являється з-під води, мов нова копійка, — трава по пояс. Ніким не врахована, не міряна, ніким не планована благодать — ось що таке просеред.

Якщо мати на увазі, що «Славутич» за три роки викохав аж дві молочні ферми по двісті п'ятдесят голів, тоді стане зрозуміло, що оте дармове сінце — чистий плюс, або, як каже Сагайдак, «надбавка на надбавку».

Передній «дуб» притьмом завертає вбік, стишує хід і йде вже не по чистій воді, а сунеться по квітучому килимку — дівчата нагинаються, рвуть латаття і завітчують коси. За переднім повертає і другий «дуб». Замілина тягнеться довго, аж до самого острова. Десант з гамором і сміхом висаджується на піщану косу і відразу ж, як це й належить десанту, йде в наступ. Трава тут соковита, важка, косити її нелегко, але Іван Сагайдак і не чекає легкої перемоги — одібрав найкращих косарів. Чого вартий хоча б один Євтихій! У нього плечі атланта, руки — як залізні штаби, ноги мов у штангіста. Атлет! Хоч і старший за всіх, але жилавий, рухливий і міцний, мов дуб.

— Не налягай на п'ятку! — гукає Євтихій до хлопців, які вже встигли позаганяти без звички свої коси в пісок. — Це тобі не на лузі!

Сонце лютує немилосердно — сорочки у косарів відразу вкрилися білими солоними латками. В небі жодної хмаринки, в небі гуляє сонце — навіть споконвічну синяву випалило, навіть птиць вигнало з високості. Ті птиці зараз випурхують з-під ніг косарів... Дзьоби роззявлені, крила прив'язані якись, не летять птиці, а ніби перекидаються... Як пройшли хлопці першу загінку, обернулися проти сонця, гукнули до голови:

— Де ж той Данило? Язики поприлипали до піднебіння!

Сагайдак уже й сам не раз поглядав у далечінь, шукаючи на водній рівнині чорну цяточку: Данило, артільний водовоз, мав вирушити вслід за десантом.

А косарі вже пройшли другу і третю загінку, дівчата вже згрібають першу валку — змокрили всі, розпашілися, а Данила все нема й нема. Стонадцять чортів би йому на хвіст! І сонце ніби навмисне розгулялося, ніби воно найнялося. Ех, оце б перехилити прохолодний дерев'яний жбанчик, якого завжди возить Данило, підставити під нього своє розпалене, як черінь, обличчя і заросити джерельною водою! Що може бути звабливішого для косаря? Наташа, ота, що полюбляє пісні, рухлива і завжди весела на вдачу, щось примовкла, навіть її завжди усміхнені очі вкрилися зажурою чи печаллю. Бере дівчина пригорщами воду з калюжі і обливається.

— Гляди, не пий цієї води, не можна! — гукають...

— А яку ж можна? — в'їжливо запитує Наташа.

Та натяк настільки прозорий і ясний, що Іван Сагайдак аж потилицю чуває. Ну, гаразд же, Даниле! Ось заявився, дивись людям в очі і відповідай за все! Сагайдак бере косу, нагострює і стає поряд з хлопцями. Коли воїни притомлюються, коли у них там якась перешкода або надто круглий момент, командир мусить бути поряд, на передній лінії. Так, на передній, а не десь там збоку чи ззаду. Хоч і мляють од незвички руки, але Сагайдак не відстає. Ось він навіть трохи попереду вже! І притихло відразу в лавах десанту — кожен своїм ділом зайнятий, кожен тільки прислухається до ритмічного шереху кіс. Голова ще трохи посунувся вперед, очі йому заливає піт, та він навіть очей своїх не жаліє — піт не роса, для хлібороба найліпша краса...

Притомились усі добряче, сіли спочити. Ні тобі холодочку тут, ні схованки якоїсь. Голий, як долоня,

зелений вінок і сонце. Хоча б вітерець подув! Та ніби на зло, як у тій пісні, ні вітру, ні хвилі... І змовкли голоси дівочі, і змовкли балачки хлоп'ячі...

І раптом хтось із дівочого гурту:

— Дядьку Євтихію, чого ж ви мовчали? Дайте хоч краплиночку!

Тут усі ворухнулися, побачили, як Євтихій витягає з-під куща тамариску плетену сулію з водою. Ось він її витяг, вибив дерев'яну затичку, скинув над головою і почав пити. Лихо моє, як тільки може людина отак солодко пити воду! Здавалося, це великий артист став у вигідну позу і демонструє перед усім світом модель майбутнього пам'ятника на тему: «Косарі», або «Крапля води», або «Спека». Заросле чорною вовною горло Євтихія пружилось, адамове яблуко ритмічно погойдувалось. Людина пила не поспішаючи, повільно і зосереджено, як і годиться скульптурі. І поки Євтихій отак собі пив воду, всі на нього мовчки дивилися і тільки одна емоційна Наташа не втрималась і своїм жалібним голосочком повторила:

— Крап-ли-ноч-ку!

Повторила і внесла розлад в ритміку й динаміку майбутнього монумента. Почувши оте ніжне квиління про краплиночку, Євтихій на мить завмер, ніби його стьобнули батогом, потім оговтався, спокійно допив, решту води поколотив, подивився на сонце, заткнув сулію і поставив під кущик.

— Еге, а чого не взяла з дому? Думати треба!

Рипучий, глухий голос Євтихія пролунав, як похоронний дзвін. Отак сказала людина, підійшла до гурту косарів, сіла на копичку, почала майструвати козячу ніжку. Покурює, милується білим світом, ніби нічого й не сталося, ніби вона зараз не витягла з якогось потаємного закапелка своєї душі давне і вже призабуте, яке віками проростало цупким корінням на ґрунті одвічної селянської бідності, скупості, темряви і дикунства. Вийшло ж, як з тим вірусом... Все ніби гаразд з людиною, вона живе, радіє, сумує, сміється, а вірус той вичікує слухну хвилину, щоб зненацька спалахнути, охопити все тіло своїм згубним полум'ям...

Так думав Сагайдак, так, певне, думала й Наташа, бо погляньте, як вона насторожено і навіть злякано зиркає на Євтихія, ніби не вірить у те, що побачила. А решта?

Сагайдак оглядає своїх косарів, а ті ховають очі, наче це вони завинили в чомусь перед життям. Сором! Ось що написано на їхніх обличчях.

Це відкриття вразило Сагайдака. Він зараз не був готовий до глибшого моралізування, але те, що він прочитав на збентежених лицях людей, багато чого йому сказало. Вірус... Хто б міг подумати? І, щоб перевірити свій висновок, своє відкриття, голова встав і недбало, навіть тихо кинув: — Джентльмен...

Спочатку ніхто не втямив у цьому слові прихованого сарказму і зневаги. Та ось минула якась секунда, молоденький косар з чубом як хмара чмихнув у кулак:

— Джентльмен... юхтовий!

Дівчата стріпнули своїми яскравими крильцями-кофтинами, пурхнули з місця, мов ті метелики, розсипаючи по траві кришталеві бризки колючого сміху. Косарі взяли до рук свої блискучі коси, не змовляючись, без команди почали діло. Один тільки Євтихій продовжував сидіти на копичці не рухаючись. Він смоктав свою цигарку, пускав у небо кружальця диму, мов той паровоз з натуги. Та ось і він раптом скочив на ноги, змахнув руками і крикнув: — Данило! Он він...

На якусь мить люди розігнули спину, глянули на Дніпро, побачили там моторний човен з бочкою води і знову нахилились, мовчки продовжували працювати. Може, вони в роботі топили свій сором? У всякому разі, ніхто, навіть емоційна Наташа, не виказали ні своєї радості, ні свого приємного здивування, що Данилів човен уже поряд, що він летить до них так, як можуть літати тільки білі лайнери з підводними крилами.

Євтихій хапнув ротом розжареного повітря, глипнув на сонце, змахнув косою. Коса чомусь влетіла в мул, копірснула мокрий ґрунт, бризнула косареві в обличчя. Євтихій витер рукавом грязюку, вилаявся і потер дебілою рукою по чолу: людина ніяк не могла зрозуміти, чому косарі не кидають кіс, не біжать до Данила, не радіють. Адже вони помирають від спраги! Чому?

І від того, що він ніяк не міг втямити, що означає в устах голови слово «джентльмен» і чому косарі не радіють, Євтихій косив з люттю, з якоюсь похмурою люттю і відчаєм, адже бачив, що його, такого вправного косаря, усі обігнали і тепер їх треба доганяти за всяку ціну.

Явір

Глибина і неосяжність тихої ночі була така несподівана, що Македон зупинився. Древа, мов темні привиди, високо здіймалися в небо, давили своєю величавістю і спокоєм. Македон скинув шапку, витер нею чоло, ще раз глянув у небо, нарешті таки упізнав у ньому свої рідні явори, свою споконвічну небесну глибіню і з полегкістю зітхнув. Перекуруив і лише після того легенько постукав у вікно землянки, що горнулася до самої землі.

Усі його четверо онуків скочили на ноги і стали поряд — босоногі, розхристані, стрижені. Жінка, Олена, запалила сліпачка, божкала та ахкала, не ймучи віри у те, що бачила. Македон сів на низеньку лаву, почав скидати солдатські чоботи. Ось він таки скинув їх, позапихав онучі у кирзові халяви, поставив у куток. Потім порився у мішку, спроквола, як це він завжди робив, витяг чорну хлібину, пару підметок, вузлик із цукром, пачку голок. Мовчки нарізав по шматку хліба, потрусив їх цукром і дав дітям. Пачку голок подав дружині.

— Не густо у мене з гостинцями, — винувато посміхнувся і погладив онуків по стрижених головах. — Та нічого, будемо жити.

Він щось згадав, хутенько витяг із кишені трофейну запальничку і віддав її меншенькому. Хлопці одразу ожили, почали виривати ту запальничку із рук меншенького, зашуміли. Тоді Македон прикрикнув:

— Дивіться мені, щоб порядок був!

Олена стрепенулася. Аж оці слова переконали її в реальності того, що сталося, аж тепер вона повірила у своє щастя. Кинулася до чоловіка, простягла руки. Простягла, доторкнулася до нього і зупинилась вражена. З її очей полилися сльози.

— Весь у рубцях, весь побитий...

— Пусте, — сказав розважливо Македон, — то вже загоїлося... А як тут? Древа такі високі стали...

— Так вони ж вирости! — хлипала Олена, невміло, відвикло голублячи побите чоловікове тіло. — Ти ж так довго не повертався! А тут же й хат не стало, от вони й здаються такими високими...

Вона обмивала його червоні та сині рубці, аж поки й сонце зійшло. Повидному в хату прийшли сусіди. Допитувались про ту Європу.

— Тепер нічого,— сказав Македон,— житиме... Гітлера нема.

Він розповідав про Відень і Прагу, Будапешт і Берлін. Отак із своєю «сорокап'яткою» пройшов чоловік півсвіта, викурюючи із нір фашистську чуму. Викурив, одрапортував рідній землі про виконаний обов'язок, здав свою «сорокап'ятку» старшині і хутенько додому.

Наступного дня Македон вигострив лопату, набив новий держак, послинив руки і вдарив по купі згарища. Фронтовик ставив нову хату, заново відбудовував світ, поруйнований війною.

...Машина пружно погойдується по нерівній дорозі, шлях лежить у поле. Македон сидить біля відкритого вікна дверцят, показує рукою в далечінь.

— Ось і наша пшеничка,— каже він.— Зверху трохи підсмалила примхлива весна, але коріння виручило.

І він розповідає про те, як затримували взимку сніг, де у нього тут стояли щити... На видноколі, здіймаючи пил, летів весільний поїзд. Сім автомашин, повитих вінками із польових квітів. На останній, вантажній, духовий оркестр.

— Наші,— каже Македон і вдоволено посміхається.— Життя йде...

Він, як і раніш, неговіркий, але точний і мудрий у висловах. Ніби закликаючи у свідки увесь оцей запашний простір поля, увесь світ, він розповідає про той незабутній день, коли дочекався сина.

— Уявляєте, тримаю на руках немовля, а сусіди у вікна заглядають, допитуються, чи немає, бува, у дитини хвоста чи ратиць... Повірити важко! А було ж! Я, знаєте, першим не побажав у своєму селі вінчатись у попа, от і вигадали. Куркульня, шептухи...

Заснував ТОЗ — нечисте діло, казали, затіяв. Потім класовим ворогам цього вже було мало — стріляли вони в комуніста з обріза. Це вже в тридцятому... Ще одна рана на Хасані, три у Вітчизняну. Ще дві у саме серце — з фронту не повернулися обидва сини. Чи не забагато для однієї людини? А він усе зніс. Колишеться на передньому сидінні, здоровий, оградний.

— Доведеться нам сьогодні і чарку пити, і гопачка танцювати, — озирається він до мене і підморгує. — У нас коли весілля, то все село гуляє...

З поля газик повертає в село, обнесене з усіх боків високими яворами. Македон показує мені колгоспні хати, розповідає, хто в них живе, хвалиться заробітками доярок, трактористів. Він тут усіх знає, з багатьма вже породичався, покумувався, вріс коренем. Все життя тут, серед оцього шуму яворів, шуму життя. Зупиняється проти сільського медпункту, розмовляє з лікарем. Вже немолода жінка тримає в руках велосипед, через плече — сумка з червоним хрестом. Вона вже було занесла ногу на педаль, як тут — голова колгоспу.

— Здрастуйте, а я на виклик. Вам що, крапель?

— Краплі у мене є, — відповідає голова колгоспу. — Артем не повернувся?

— Мабуть, завтра буде, — відказує лікарка і легко штовхає велосипед. — Ну, я поспішаю... Знаєте, хто жентиться, а хто народжується.

— Життя йде, — задумливо каже Македон Іванович і сідає в машину. Та газик не встиг від'їхати, як раптом зупинився: шлях перетнув весільний поїзд. Молодий і молода не можуть сісти до столу без посаженого батька. Його шукали всюди, і оце таки знайшли.

Дівчата в шовках співали величальних пісень, жінки носили макітри з закусками, чоловіки проголошували тости, а Македон на когось чекав. Я це зрозумів, коли побачив, як пильно вдивляється в натовп голова, як нервово совається на лаві. Та ось з'явився комірник, Македон підвівся, проголосив тост за здоров'я молодих і підніс їм подарунок — радіоприймач. Останні слова Македона були зустрінуті гучними оплесками. Македон танцював традиційного гопака...

З весілля повернулися пізно, полягали в просторій світлиці, встеленій зеленим рогозом. Македонові не спалося, він все дзвонив у медпункт, допитувався про стан породіллі, чергова санітарка сонним голосом заспокоювала голову колгоспу, що все там, певне, добре, інакше б лікарка вже дала б знати. Потім Македон пив якісь краплі, пив нишком, наче ховався від мене, наче соромився. Та краплі, мабуть, допомагали мало, бо він все кректав, щось буркотів собі під ніс, вставав, ниш-

ком виходив у двір. Нарешті подзвонили з медпункту, сказали, що народився хлопчик і що все гаразд. Македон ліг і ніби заснув. Та спав він недовго, бо, коли я прокинувся раненько, його вже в хаті не було.

У дворі стояв новенький малогабаритний автобус, Македон оглядав його з усіх боків і казав Артемові, бригадирові механізаторів:

— Щоб усе було як слід: прожектор, сирена, розпізнавальні знаки. Все — як годиться.

Тільки тепер я дізнався, що цей автобус колгосп придбав для медпункту. Македон пишався: буде тепер у нього своя швидка допомога... Він сів у той автобус, проїхався, похвалив, був надто вдоволений. Показував ферми, пасіку, пташині вольєри... Я записував у свій блокнот цифри, які напам'ять знав голова. Потім ми побували в ремонтних майстернях, що на околиці села. Прямуючи до подвір'я майстерень, я побачив старе дерево, утяте з усіх боків вогнем. Чи то грім його так поскуб, чи артилерійський наліт, але дерево було дуже понівечене, посічене і обпалене. На тому місці, де були колись рани, дерево наклало брунатні пластирі, затягло рубці, відростило свіжі руки-гілки. Цей старий явір нагадував воїна, котрому несолодко жилося на світі.

— А, помітили, — озвався Македон, підходяючи до мене. — Це дерево всі помічають. Хотіли хлопці зрубати, та я не велів. Хай стоїть, хай нагадує...

І він пішов у двір, твердо ступаючи своїми міцними ногами. Я перевів погляд на дерево: воно гордо стояло на тому місці, де народилося, гоїло свої рани, ніби ховаючи їх від стороннього ока. Густе зелене віття на утятому долею стовбурі було схоже на велику долоню атланта, котрий підтримує вагу світу.

На станцію мене одвозив Македон. Сидів за рулем, правував газиком по степовій курній дорозі і неквапливо, ніби сам до себе, говорив:

— Всього довелося бачити мені на своєму віку. Люди траплялися різні. Але таких, як у нас — дужих серцем і душею, мужніх, наполегливих в усьому, — рідко де стрінеш... Їхня мудрість, віра у день прийдешній, завзяття в праці — то наш безцінний скарб, наше буття...

Газик зупинився біля станції. На прощання я потиснув Македонові руку — вона у нього була тверда, гаряча.

Хлопчик

Мороз ходив по лісових галявинах у нових чоботях на рипах. Біла габа землі, нерухомі великі зірки неба, гострі шоломи дерев — все, що було перед очима, все, що лежало в площині виміру, здавалося сьогодні твоїм, створеним для тебе. Не так воно вже й багато лежало в полі зору, але й цього було досить, бо коли у твоїх струнких і трепетних ногах пульсує кров юності, все належить тобі, а того, що навколо, вистачає цілком, щоб у ньому вмістився всесвіт.

Блаженство живе там, де уміють вдовольнитися малим. Хлопчик належав до тих істот, котрі це добре усвідомили. Він стояв під голубою чашею неба, дивився своїми брунатними очима на зимовий ліс, дослухався до найменшого шереху життя і був певен, що зараз він у центрі всесвіту — така була на світі тиша, такий простір і така зваба. Він гордо підніс свої великі розгалужені роги, прикрашені срібними зірками, потяг гарячими ніздрями морозного повітря, ніби перевіряв його на смак і на звук, лишився вдоволений, бо миттю скочив на моріжок і завмер у трепетній нестямі.

Десь поблизу, можливо навіть, що он за тим синім пасмом молодих ялинок, а може, трохи далі, за отим стовпом заповідної зони, стоїть засніжений стіжок сїна, пахучого і теплого, як спомин про дитинство. Хлопчик носив у собі той спомин, був він надто тьмяний і нетривкий, але був, бо ще ніколи не вдавалося витравити з пам'яті образ тепла. Цей образ жив у пам'яті Хлопчика у вигляді дитячих рук, котрі його гладили й поплескували по сторожкій, тремтливій шиї. Як це було давно! А може, й не було цього зовсім? Хлопчик не належав до тих істот, котрі полюбляють багато моралізувати, він жив інстинктом, яким його нагородила природа, ось чому він зараз думав про стіжок сїна і вже не міг думати про щось стороннє. Ступив раз, другий, та раптом струснув рогами і завмер.

Повітря, яким була напоєна морозна ніч, здалось йому грізним і небезпечним, як тоненька крига на озері. Ах, як жаль, що зараз притих вітер! Тоді Хлопчик відразу б збагнув, звідки на нього насувається небез-

пека, а тепер він тільки нечутно вбирав у себе холодне повітря, пробував його на смак, стояв, вдивляючись у засніжену габу лісу своїми брунатними блискучими очима. І скоріше нюх, інстинкт, ніж очі, відчули, що все це значить. Загроза встигла, поки він тут милувався собою і світом, обкидати його з усіх чотирьох сторін невеличкими сірими горбочками, які наближались. Страх скував розум і волю. Залізними лещатами здавив серце. Та це було тільки на мить, гостра цівочка страху, що пронизала тіло, відразу покликкала за собою таку люту волю до життя, таку любов і жаль до себе, що Хлопчик тієї ж миті, керований інстинктом, низько пригнув роги і пішов на таран.

Іншого виходу у нього не було — так підказав інстинкт. Прорватися з кільця, яким його вже оточено, можна тільки прожогом, тільки навальністю і несподіваністю. І він вирвався. Вирвався і побіг чимдуж, вибираючи місця, глибоко занесені снігом — вовки мають коротші ноги за його власні, їм буде важче переслідувати жертву. Та вовки й не думали бігти слідом, вони теж мали мудрого порадника — інстинкт, ось чому вони кинулись ніби врзнобіч, а насправді на ті невидимі нікому стежини, які завжди трапляються в лісі. Один із них навіть промайнув зовсім поряд із Хлопчиком, але не напав на нього, навіть не глянув у його бік, ніби змагався у швидкості. І Хлопчик ще більше злякався — його хочуть знову оточити кільцем, йому хочуть перетяти шлях...

Зброї у Хлопчика замало, це знали і переслідувачі, адже ноги і ота кам'яна корона, прикрашена зірками, — хіба то для бою? Ліс створив оленя за своєю подобою — дав багато краси і зовсім не дав грізних засобів оборони. Коли глибокий сніг, то ноги вже не твої, а належать ніби комусь іншому, лінькуватому і сонному, а отією короною хіба багато заживеш у такій гушавині? Такою короною добре чарувати світ, можна навіть іти на дуель з супротивником, отим братом своїм чи батьком, коли покличе до цього Кохання, але щоб боронитися від зграї... Хлопчик продовжував бігти, хоч уже бачив, що біжить назустріч власній загибелі: сірі горбочки вже були попереду і з усіх боків.

Тоді він зупинився. Нестримний дроз прокотився по спині, зняв з тіла холод, зробив його гнучким і

гарячим, як червоне лезо, кожен м'яз напружився, кожен нерв перетворився в слух і в біль. Серце билось гучно і лунко, кров струменіла, кров пахтіла різко і п'яно. Вовки підступили ближче, сіли, підняли морди і завили, віщуючи перемогу. Це вже був отой тріумф, викликаний не тільки відчуттям запаху крові, а й насолодою від такої бажаної, такої вимріяної картини: олень був обложений, він ось-ось здасться, а раз так — можна й вити.

Це була класична картина кінця, після якого ставлять крапку, опускають завісу, понурюють чи підводять голову, вмикають чи вимикають світло — залежно від обставин. Та на цей раз класична картина матінки природи, яка знає таємницю зникнення одного життя заради іншого життя, зазнала змін. У найскрутнішу хвилину, коли доля лежить на терезах з позначками бути чи не бути, кожна істота стає на одну секунду генієм. Так сталося й зараз. Хлопчик раптом пригадав: є на світі істота з теплими й ніжними руками. Він ніби й зараз почув їхні голоси — дзвінки, мелодійні, мов дзвіночки. То — чудо-голоси. Колись Хлопчик жив у дитячому інтернаті... Це було давно, так давно, що майже все вивітрилось, та ось виринуло в пам'яті. І як тільки сплигло, то роги самі пригнулися до землі, бризнуло віяло зцементованого снігу, тіло вигнулося тугою цівкою тятиви, зробило довгий і блискавичний кидок, занурилось у пелену розцвіченого місяцем снігового завихрення, метнулося вбік і загуло по узліссю.

Один із переслідувачів, поборовши подив і гнів, таки доп'яв утікача, впився голодними зубами в ногу, але був відкинутий з такою силою, що покотився сірим морозним клубком. Хлопчик знав, куди йому бігти, він і раніш чув звабліві голоси, сповнені тепла і спогадів, але не наважувався так далеко заходити, бо там, де лунали голоси, гавкав собака. Цього голосу Хлопчик чомусь не зносив, він, наслухавшись здаля тих дзвіночків, повертав і гнав своє тіло назад, у лісові нетрі. Тепер він пожадливо ковтав повітря, пробуючи його на смак, — він гнав себе до тих голосів, навіть до голосу собаки, якого він раніше не терпів.

Блиснув вогник оселі, загавкав пес, але Хлопчик не зупинився, як раніш, а шаснув через високий дощаний паркан, підбіг до освітленого вікна і зупинився.

За святково вкритим столом сиділи люди, були серед них і ті, у котрих такі теплі й ласкаві руки. У кутку стояла вбрана ялинка, а ще в одному кутку блимав голубими очима телевізор. Хлопчик так наблизився до вікна, його так тягло до цих людей, що він ненароком стукнув рогами об шибку.

— Матінко рідна, — сказав хтось із людей, — глянь-те-но... у вікно!

Люди глянули на темне, засніжене вікно. Обізвався ще один голос:

— Мара...

А третій, видно, з більшою уявою, додав:

— Казка...

Четвертий, хрипкий голос, наче простуджений, наче з бочки, проревів на всю хату:

— Шашлик! Йй-бо, Свириде, шашлик прийшов із лісу...

— Ти бач, справді олень, — сплеснула в долоні жінка.

Тепер у хаті зчинився галас — побачили діти. Вони відразу ж виметнулися надвір, простоволосі, деякі босоніж, обхопили оленя за шию і потягли в хату. Хлопчик покірно йшов за ними, він навіть свою пишну корону ставив боком, щоб не зачепитись за одвірок. Увійшов, глянув на телевізор і прикипів поглядом до голубого мерехтіння. Його брунатні очі зволожилися від яскравого світла, але він дивився на екран непорушно, наче тямив, що там відбувалося.

— Ти бач, він, виявляється, прийшов на телепередачу, — сказав перший голос. — Може, він і чарку вип'є? Га, Свириде?

Свирид, вусатий лісник, підійшов до оленя, нагнувся і сказав поквапливо:

— Ага, таки пробрались звідкись сіроманці... Бач, яке діло. Давай, Маріє, пластир.

Він мовчки заклеїв рану, а коли почув ще раз про шашлик, вуса його настобурчились, він підвівся, сказав сухо:

— Не мели, Харитоне, дурниць. Це ж Хлопчик! Забув, як випускали два роки тому? Ось він і навідався... Попередив. Доведеться лаштувати облогу. Так що я піду, а ви вже тут обходьтесь без мене.

Свирид узяв рушницю, вийшов, а дітлахи все крутились біля оленя, підсовували йому то яблуко, то цукерку,

але Хлопчик нічого не їв, його примружені брунатні очі були вкриті зажурую, наче він дрімав або про щось згадував. І тут розчинились двері, в хату влетіла русо-коса дівчина, вона кинулась до оленя і сказала:

— Хлопчику мій! Прийшов-таки...

І — диво дивнее! — Хлопчик враз ожив, нахилився й поцілував дівчині руку. Це так усіх здивувало й розвеселило, що в хаті стало гамірно до нестями. Дівчина взяла зі столу шматок хліба, подала оленеві і запишалась. Хлопчик з'їв хліб і знову поцілував руку дівчині.

— Та він що — вчений у тебе, чи як? — спитали присутні.

— Так це ж Хлопчик, — відказала дівчина. — Я ж його вигодувала... Привезли з міста маленького, то я його у вольєр. А тоді випустили в ліс. Чого ж ти так довго не приходив?

Повернувся Свирид, повісив у кутку рушницю, потер долоні.

— Ну що, Ньюсько, таки прийшов твій Хлопчик? А ти казала, що забув дорогу. Добро не забувають навіть отакі... Можеш виводити його, згряя подалася геть. А рана загоїться, не глибока... А як треба буде — прийде.

Хлопчика вивели у двір, він ще постояв, дослухаючись до гомону лісу, пробуючи на смак повітря. Потім високо підніс роги і подався в засніжену долину білої габи лісу.

Люди поверталися до накритого столу, свято тривало. Наливаючи чарку, Свирид сказав:

— Наче трохи мороз пересівся.

Цього вечора таки справді потеплішало на світі.

Комісар

Він штурмував місто — велике і прекрасне. Воно ще куріло, ніби кололось навпів, горіло і ужкало, як жива, але тяжко поранена людина, та з усього було видно, що місто житиме й далі, сміятиметься і любитиме. І коли все навколо стихло, рвучко, несподівано, адже здавалось, що млин війни крутитиметься вічно, воїн обхопив гарячими руками прохолодну і таку жадану зараз металеву ринву колонки, підставив під кран своє заросле обличчя і заплющив очі. Кран ударив цівкою води, брудної і теплої, потім зашипів, ніби казав, що, коли місто поранене, по його чавунних жилах уже не струменить, не може струменіти життєдайна волога.

Однак і того, що було в жилах міста, вистачило воїну Іванові Комісару. Він обтерся широкою долонею, підвівся з битого каміння бруку, озирнувся і, гойдаючись, ніби п'яний, пішов до штабу свого підрозділу.

А незабаром поранене, але живе місто, вирване з пазурів війни, гукало з усіх репродукторів:

— Всім, всім, всім! Оголошується День Подяки. Подяки і шани воїнам, котрі принесли свободу! Слухайте всі! Хто любить Батьківщину, нехай запросить у свою родину бодай одного радянського воїна і за святковим столом розділить з ним хліб і сіль...

Місто мало свої традиції, воно було великодушним і одностайним. На воїнів армії-визволительки тепер полювали на вулицях — кожному хотілось мати за гостя того, хто приніс свободу. До Івана Комісара підійшов високий худорлявий чоловік у сірому костюмі, привітно посміхнувся, скинув капелюха:

— Братушко, запрошуємо вас на вечерю. Я, моя дружина, двоє дітей... Не відмовляйте!

Він вийняв з нагрудної кишеньки піджака візитну картку і подав її Комісарові.

— О сьомій вечора, ми чекаємо... Це недалеко.

Помахав привітно рукою і пішов. А Комісар тримав у руках візитну картку, розглядав золотом тиснуті рядки запрошення, номер телефону, адресу, прізвище господаря. У картці значилось, що пан Салєв, генеральний директор фабрики «Сукно й килими», та його родина

чекають на шанованого гостя у своїй літній резиденції і що, на вимогу по телефону, гість може в разі потреби викликати особистий автомобіль Салева.

«Важна птиця!» — подумав Комісар і показав візитну картку старшині.

— Що робити? — спитав він. — Це ж капіталіст...

— Н-да, — буркнув старшина і потер за вухом. — Тут таке діло... Йди до ротного.

Ротний командир, ознайомившись із візитною картою, коротко заявив:

— Треба йти, якщо запрошують. Тільки... будь на висоті! Зрозумів? Автомат залиш у старшини.

І от Іван Комісар тре своїми кирзовими чобітьми біля входу до біленького двоповерхового котеджу. Розчинились двері на балкон, господар радісно замахав руками, щось гукнув і побіг сходами вниз.

На порозі дому гостя зустрічали дружина господаря з двома доньками. Всі троє в білих сукнях, причепурені, збуджені. Найменша донька тримала в руках хліб-сіль. Комісар узяв хлібину, глянув на найменшу доньку. Попелясті коси, сірі очі. Щось ворухнулось під серцем у Івана: десь за морями, за долами, у далекій домівці, у нього теж є донька, трирічна Наталочка, якої він ніколи не бачив... Тільки й того, що оте фото, яке він носить біля серця. Одначе спогад, що підкрався до душі, не встиг заповонити уяву воїна, бо його вже вели на другий поверх, під його чобітьми скрипіли свіжо-фарбовані сходинокки, миготіли картини на стінах, оленячі роги й квіти у маленьких голубих чашечках, підвішених до стелі.

— Ми русофіли, братушка, — казав господар, показуючи книжкові шафи. — Бачите? Тургенєв, Толстой, Достоевський... Тут уся російська класика. Всі ми вільно розмовляємо по-російськи... «Я помню чудное мгновенье, передо мной явилась ты...» Так? Це, братушка, не вірші, а музика, це щось небесне, незрівнянне... Чи не так?

Та от ввійшли до вітальні, встеленої килимами. Одна з доньок підійшла до піаніно, взяла акорд.

— Це ваш Глінка, — сказав пан Салев. — Пригадуєте оперу «Життя за царя»? Моя Цеца виконає цю річ на вашу честь...

Цеца спалахнула дитячим рум'янцем, виконала партію, потім встала і вклонилась.

— Тепер ця опера називається «Іван Сусанін», правда? — спитав Салев. — Кажуть, так захотіли комісари...

Іван промовчав. Він достеменно не знав, хто і коли змінив назву опери, але десь читав, ніби сам композитор протестував проти присвяти твору цареві. Хотів уже було сказати щось, та господар розчинив двері їдальні, широко повів рукою і голосно засміявся:

— А тепер повечеряємо! Просимо.

За великим накритим столом порядкувала господиня. Виявляється, у неї куди чистіша вимова, ніж у господаря, голос має оксамитовий і теплий.

— Просимо, — сказала вона, — не знаю тільки, як величати...

— Комісар, — коротко відповів гість.

За одну мить обличчя господарів і їх доньок змінились. Здавалось, чорна хмара пробігла у чистій і білій їдальні, вийнула ненароком своїми темними крайками, потьмарила зір, забила подих. Так буває, коли людина зненацька вхопить гіркого, так міняється земний ландшафт, коли настає затемнення сонця. У пана Салева навіть щелепа одвисла, він намагався посмішкою підібрати ту свою нижню щелепу, але вона тільки тремтіла і не хотіла слухатись. Першою оговталась пані Салева, вона підсунула гостеві тарілку, вказала на стіл:

— Вечеря на вашу честь приготовлена за творами Льва Толстого. Пам'ятаєте, що їли у Волконських? Ось курка під білим соусом, ось грибки в маринаді, ось спаржа... Прошу!

Коли випили, всі трохи освоїлись. Пан Салев вийшов до бічної кімнати і повернувся з пакунком у руках.

— Подивіться, пане комісар, — сказав він стиха, не наче повіряв гостеві якусь таємницю, — оце сукно виробляється на нашій фабриці. Можете переконались — непогане сукно... Майте на увазі, воно з успіхом, конкурує на європейському ринку. Як ви гадаєте, що тепер буде з нашою фабрикою? Націоналізація?

— Добрий товар, — сказав Комісар і замислився. — А от щодо фабрики... Ви ж знаєте, пане, що у внутрішні справи ми не втручаємось.

— Так, так, — швидко погодився господар. — Не будемо про це говорити, краще... беріть цей пакет як презент від мене на згадку.

Слова «презент» Іван не знав, але зрозумів, що воно означає. Зрозумів і вклонився на знак подяки. От як одчубучить собі до Дня Перемоги фасонний гвардійський кітель, як навішає на нього медалей — розступись, земле! І тоді прийде додому, до своєї Марусі, стане посеред хати і питає: «А де моя жінка і моя дочка? Давайте почоломкаємось!» З дружиною — річ відома, а от з Наталочкою... Вона ж його не бачила! Адже народилась, коли він уже бив ворожі танки під Смоленськом. «Хто цей дядя?» — питає Наталочка і не здогадається, як боляче вдарить батька у серце. «Це твій тато», — скаже Маруся і заллється слізьми. «Я — твій тато», — підтвердить Комісар і захоче взяти дитя на руки. Але Наталочка відсахнеться від нього, вона навіть цукерок не схоче, які він привезе їй, вона буде довго придивлятися до нього, адже їй у живого тата важко повірити...

Уявна картина, яка мучила Комісара не один день і не один рік, так вплинула на нього, що Іван аж зубами заскреготів. Пан Салев сполохався.

— Щось не так, пане комісар? Чим ви невдоволені?

— Цього вам не зрозуміти, — відказав байдуже Іван і поклав собі на тарілку золоту перчину. Хотів було вже хрумкнути її, як раптом почув десь внизу, у підвалі, гуркіт. Здавалось, хтось перегортав каміння. За фронтовою звичкою, весь настовбурчився, зиркнув на господаря.

— То наш Стоян! — сказав пан Салев. — Він там гріє казана... Дівчаткам на ванну.

— Зараз перевіримо, — суворо обвів очима присутніх Комісар і подався східцями униз. Він знав, що розбитий німецький гарнізон здався, але окремі есесівські засідки ще лишались по горищах та в кам'яних мішках. Перевірив парабелум, на мить пожалкував, що лишив у старшини свій незрадливий автомат, підійшов до дверей льоху і з силою штовхнув їх ногою.

Внизу, ледь освітлений тьмяною лампочкою-каганцем, стояв весь чорний, аж лискучий від вугілля юнак. Його обличчям котились патьоки брудного поту, вся його голова, груди й спина були вкриті пилом. Лиш очі — світлі й спокійні — засвідчували молодість і вроду.

— Чим тут займаєшся, братушко? — спитав по хвилі Комісар.

— Вугілля, — вказав Стоян на лопату. — Розпалюю казан... Я служу у пана Салева, я Стоян, у мене ні матері, ні брата, ні батька...

— Сирота, значить, — кивнув головою Комісар, — знаю, що це таке. Але чуєш, Стояне, що ж виходить: День Подяки, день свободи, усі гуляють, а ти тут, у підземеллі?.. Поясни!

— Я вечеряю тут, тут і сплю...

Комісар глянув у куток, побачив тапчан, маленький столик і на ньому тарілку з хлібом, огірком і перчиною. Поряд стояла чарка з вином.

— Пані Салева була такою ласкавою, що принесла навіть вина, — сказав Стоян. — У пані Салевої добре серце.

— А пан Салев? Знаєш, коли у людини очі бігають...

— А бігають, бігають! — пожвавішав Стоян. — Якщо ти поставляв сукно есесівським дивізіям...

— Ти бач? — знизав плечима Комісар. — Круглий горішок... Та й пані твоя — закуски пожалкувала!

Комісар розлютився. Щось його вхопило обценьками за нерви, не давало вивернутись. Та він і не пручався.

— Бачив би ти їх стіл... Там, брат, такого наварганили! Нам з тобою і не снилося... Нашого Тфлстого спом'янули!

Він крутнувся на носках, мить постояв у нерішучості, потім кинув у льох: «Почекай хвилинку» — і скочив по східцях нагору. Ввійшов до їдальні, взяв тарілку з куркою, засунув у кишеню пляшку вина, згріб п'ятірнею кілька яблук і швидко подався вниз. Виклав усе на столик, поплескав Стояна по лискучому плечу:

— Ти закуси там, а я попораюсь біля твого казана. Ну, давай лопату.

— Братушко, — почав благодіти Стоян. — Я вже сам, адже такий день...

— Я, здається, сказав ясно, — буркнув Комісар, взяв лопату і почав кидати вугілля. Він набирав повну лопату, ухкав, як ухкають молотобійці, спльовував на долоні, як це роблять вантажники, кречкав і лаявся: — Чортова пелька, а не казан! В піт тебе, чортяка, заганяє, на, подавись, опиряка...

Він кидав і кидав вугілля у чорну пашу казана, не помічаючи, як у дверях льоху стояв спантеличений пан

Салев, як він пересмикував плечима і опускав ті плечі все нижче й нижче, ніби їх давила до землі якась невидима сила. Прикра думка чи якийсь нагле здивування перед несподіваним відкриттям відбивались на його обличчі розгубленістю і ніяковістю. Він не міг збагнути, що воїн-переможець, воїн-комісар, воїн великої ратної слави, гідної подиву і шани, міг забратись до нього у темний льох, стати на місце його наймита, а того наймита частувати печеною із столу самого графа Волконського... Пан Салев не належав до обмежених людей, він дещо гямив у житті, але зрозуміти отаке не міг. Він любив Росію, але ту, котра була у нього в хаті, — в золотом тиснутих томах, в оперних партитурах, у давніх і таких неземних асоціаціях. Тепер перед ним була інша Росія, нерозгадана і несподівана, загадкова й бентежна. І саме тому пан Салев, постоявши так кілька хвилин, мовчки поплентався вгору. Він ніс свої обважнені плечі, як носять непосильний тягар, і ноги його підгинались.

— Досить! — сказав Комісар і пошпурив лопату в куток. — Вмивайся, та й підемо на вулицю. — Там — народу! Адже сьогодні свято... Твоє свято, Стояне!

Коли вони виходили з двору, захмелілі від вечері, від роботи й передчуття свята, пан Салев гукнув з балкона:

— Пане комісар, пане комісар, ваш пакет...

Комісар на мить зупинився, потер чоло, махнув рукою і рішуче ступив до воріт.

— Іншим разом, пане Салев, іншим разом! Довіждане!

Пан Салев тримав перед собою пакет, і руки його чомусь тремтіли.

Голуба ластівка

Чи бувають ластівки голубі? Гриць Семенюта стверджує, що бувають. Якщо у Галі сині очі і білі коси, а сама вона рухлива і прудка, мов та блискавка, то хіба інакше її назвеш? Так і прилипло до дівчини оце прізвисько, не дошкульне, а навіть дещо сентиментальне, вишукане, бо ліпив його не хтось там з хлопців-вигнівників, а сам Гриць Семенюта, редактор шкільної стіннівки. І якщо інших дівчат і хлопців дражнили Цвіркунами, Голóмозими, то Галю незмінно називали Голубою Ластівкою. Галина подруга, красива і горда Варя, якось сказала:

— Отака несправедливість! Ну, назвали б Вороною чи Согою, а то — Ластівка, та ще й Голуба! Несправедливо!

Галя не без сарказму зауважила:

— Яскраве свідчення щирої дружби... Чули, дівчата?

Зграйка дівчаток, учениць дев'ятого класу, йшла засніженим лугом, повертаючись з школи, весело і незлобиво перегукуючись. Усі знали, що красиву Варю дражнили холодним словом Айсберг, що мало означати надто підкреслену погорду дівчини, її самозакоханість. Галя любила свою подругу, ніколи не називала її Айсбергом і зараз вирішила втішити дівчину:

— Лишилося небагато, а там розійдемося, все забудеться — і Голуба Ластівка, і Айсберг.

Варя блиснула своїми чорними оченятами:

— Подумаєш, краля! Ще й обзиває!

Круто повернула вбік, широко ступнула просто в замет, пішла геть. Дівчата здивовано Perezирнулися, а Галя тільки тяжко зітхнула подрузі вслід — слів їй забракло. Це була перша суперечка, що дала тріщину в дружбі. Варя після цього не помічала своєї подруги, дивилася на неї зверху, хоч і була нижчою за Галю, зіплювала зуби, коли чула голос Голубої Ластівки... Ніхто не розумів причин цієї ворожнечі, не розуміла і Галя. А через два роки, коли вони прийшли на випускний бал, злопам'ятна Варя вирішила завдати подрузі останнього удару: вона весь вечір танцювала тільки з Грицем Семенютою. Блискала своїми чорними оченятами,

переможно дивилася на всіх, ніби хотіла сказати: «От так, голубоньки, Семенюта зі мною, Айсбергом, а не з вами, ластів'ятами!» Галя удавала, що все це їй не обходить, але... Нелегко приховати свої почуття, коли тобі всього вісімнадцять літ!

Не добула до кінця вечора, побігла додому і проплакала всю ніч. От яка дружба... Варя, Гриць... Що вона їм заподіяла? Ну, Варя, звісно, Айсберг. А Гриць? Скільки було з його боку уваги, симпатії, дружби! А на прощальному вечорі взяв і розтоптав усе, що так повільно і трудно народжувалося в галасливому шкільному житті. Після цього хіба можна жити на світі? Не варто! Кінець прекрасним сподіванням, кінець казці, яка називалася так прекрасно — «Голуба Ластівка»... Але ранок прийшов разом з теплим і яскравим сонцем, з запашними вітрами степу, гудінням комах біля кожного квітучого деревця і кущика, разом з чистими і ясними думками. В молодості горе найдошкульніше, але скоро минує, як дощ. Образа раптом вщухла, горе перестало бути горем. Зяснів виднокруг, розширилися межі, повіяло запахами простору і мандрювань у світ п'янок несподіванок і таємниць життя.

Галя пішла працювати у бригаду, доглядала за колгоспними парниками. Робота була цікава, мила серцю. Ходи собі під скляним дахом з лійкою в руках, кропи щедро масну землю, поглядай, як чіпляються за ґрунт цупкі корінці огурини, як пнуться до світла пагони огірків, помідорів, редиски. А потім якогось ранку увійдеш в теплицю, ахнеш — скільки тут щастя! Збираєш його в кошик, аж серце мліє. Смагляві тугі помідори, волохаті, мов джмелі, огірочки, вкриті туманом і теплою росю. Але скоро Галі набридли теплиці — тягло до труднішого. Так і сказала голові колгоспу, заклопотаному Маркові Мацягиреві:

— Ви ж казали нам, Марку Івановичу, що буде боротьба, романтика... Де ж вона? Ходити з лійкою чи з кошиком всяк зуміє...

Мацягир пошкріб собі за вухом, пожував вус.

— Пісна пісня, заспіваєш опісля.

Він часто одбивався цим каламбуром, коли на нього навідали. Одбивався й летів собі геть, бо в нього було тих термінових діл повні жмені. Галя засміялася і пішла в куток, де стояла лійка. І раптом побачила Варю. Вбра-

на в новеньке плаття, чепурне і модне, дівчина роздивлялася навколо так, ніби прийшла не в теплицю, а в театр. Невже вона буде працювати в теплиці? От ще чого не вистачало! Галя аж скривилася, коли побачила, що бригадирша, тітка Мотря, показує Варі, як треба доглядати за розсадою. Ні, краще вже на край світу, ніж поряд з Айсбергом.

— Надумали щось путне? — спитала Галя у Мацягира другого дня. — Тільки не повторюйте про пісню пісню, чули вже.

Мацягир примружив око, вхопив вуса кінчиком язика і залився соловейком:

— Це таке гарне озеро, що дух перехоплює. А звати його — Ревун. Навколо, скільки не дивися, луг і луг, без кінця, без краю. І той луг вкритий, мов рядом, цвітом та травою по пояс тобі, Галю. Курінь затишний, надійний, а в ньому — патефон, бібліотечка, щоб з культурою, значить... А вас — четверо! Вибирай собі подруг, порадьтєся, і скажеш мені. Правління чекає.

— А що там робити? — з щасливим острахом спитала Галя.

— Гусей пасти! Вивеземо десять машин, а через два місяці заберемо удвічі більше. Га? Вільні корми, Галю, здатні робити чудо!

Галя скривилася:

— Гусей пасти? І довго ви думали в правлінні?

Мацягир, певно, раніше заготував, чим одбиватися:

— Так романтика ж, Галю! Подумай: луг, озеро, квіти, темні ночі, курінь, таганок на березі Ревуна...

— Комарі, жаби, ні кіно, ні гармошки, — продовжила Галя.

— Е ні, цур не так! — замахав руками Мацягир. — Якщо продовжувати, то у такий спосіб: восени мільйон карбованців прибутку, премії, вечір у клубі на вашу честь, промови і не якась там гармошка, а цілий оркестр! Романтика, дівчино, мусить за наших часів базуватися на таблиці множення. Такий вік.

Галя останніх слів не дочула. Думки, що не мали ніякого відношення до таблиці множення, купчилися в її голові, сині очі вже щось бачили, чомусь посміхалися і раділи. Тиха вода Ревуна вкривається темним простирадлом, хмари подалися за обрій, і на небі повно зірок. Надходить вечір. Галя стоїть біля куреня, вдивляється

в потемнілий луг, бачить, відчуває, як по майже невидимій стежці швидко мчить велосипед. Хто ж то прямує до них безмежним лугом, орієнтуючись, мов той зорехід, по срібних небесних гвоздиках? Та то ж сама любов, у якої за плечима крила і широкий розліт чорних брів, таких точнісінько, як у Гриця Семенюти...

— Якщо буде промова і оркестр восени,— сказала Галя,— тоді згода! Можете голосувати на правлінні.

Мацягир пояснишав на виду.

— Гаразд, за цим діло не стане. Подруг вибирай до душі, адже тобі з ними працювати, а не мені. Але Дуньку вклучи, бо вона закінчила зоотехнічні курси, без неї не обійдеся. Подумай, зваж, завтра повідом, хто поїде з тобою.

Мацягир пішов, а Галя ще довго стояла непорушно на місці, дивлячись йому вслід. Що вона наговорила! Дала згоду їхати на край світу кудись, до того Ревуна, а Варя лишиться тут, поряд з Семенютою, кожного дня мелькатиме у нього перед очима у своїх модних платтях, поки голову не закрутить хлопцеві, тоді вже не потрібні будуть їй, Галі, ні промови, ні оркестри. Дівчина до того злякалася цієї думки, що мало не побігла навздогін, щоб забрати слово назад. Мацягир — людина літня, він не зрозуміє складностей дівочого серця, напевно, розсердиться, буде докоряти. Нехай докоряє! Але ще є час наздогнати його і забрати назад своє слово. Однак Галя не рушила з місця, вона тільки дивилася туди, де тільки-но пройшов Мацягир, прямуючи до правління.

Наступного дня Галя побачила Семенюту. Юнак вів однією рукою свого велосипеда, а в другій тримав важкий жмут білого проводу. Колгоспний електрик був одягнений у темну куртку з великими нашивними кишенями, холоші широких штанів були схоплені внизу мідним дротиком. Хлопчина зупинився, помахав Галі рукою.

— А що я чув, Галю? Це правда?

Що ж він чув? Невже всі вже знають про її згоду їхати чортяці на роги, щоб заслужити шану у Мацягира, щоб восени послухати його промову і потанцювати під оркестр? А Семенюта вже стояв поряд, посміхався, мружив свої припухлі очі так, ніби боявся сонця.

— Якщо казати чесно, то ти — молодець! — сказав юнак.

Ой, за віщо ж він її хвалить? Невже за те, що вирішила не заважати йому вести вечірні розмови з Варєю біля береста в леваді? Мабуть, розмови довгенькі, бо видно, що не спав ніченьку, а може, й не одну. Серце у дівчини стислося, очі поїнялися журом. Ой, чого ж ти так мружишся, а не дивишся мені у вічі, Грицю? А він її не розуміє, веде своєї:

— Там матимеш час готуватися на заочний в інститут. Гуска не свиня, берега не зриє.

Видихнула так, наче боролась з кимось:

— Однак не ходитимеш за гускою в модному, чорне треба брати з собою.

В очах благання, відчай.

А він:

— Добра господиня завжди в чорному, коли порається по господарству. Чула? Так сказала Марія Савченко, коли до неї неждано-негадано завітали гості з Демократичної Німеччини. Розумієш, увійшли у двір, а вона якраз свиню порала...

— Ти ось при велосипеді та в новій куртці.

Засміявся:

— А ти? Туніка, а не плаття...

Зашарілася Галя, зраділа неймовірно: він помічає, в чому вона ходить, він таки запримітив оце плаття, голубе в крапку, вперше надіване, вийняте з скрині. Не для нього надівала — для Варі. У кожній дівчині живе жінка, вічна суперниця.

— А ти оце готувався до вступу в інститут, що очі такі заспані маєш?

— Готувався, Галю...

Він потер очі, наче вони йому боліли, додав:

— Часу в обріз, але я, Галю, — він знову зиркнув кудись убік, наче засватана дівка, — але я привезу вам до озера приймача, батарейного, надійного. Обов'язково привезу!

— Коли?

Лихо, вона зважилася на це запитання, виказала нетерпіння і жагу свого серця. Оце та мить, коли хлопець, викупаний у власному самолюбстві і гордоцях, починає щось мимрити у відповідь і хапатися за годинника. Коли все ясно, коли дурне дівча саме натякає на дружбу, тоді — кінець, тоді — біда. Галя аж зіщулилася, наче чекала, що ось-ось він шмагоне її по очах відповіддю.

сміхом, наче батогом: «Як скучиш — так і приїду». Або: «Моргнеш через луг — дибки прискачу». Але Семенюта відказав інше:

— Мацягир нахвалявся патефоном, але я подумав, що патефон скоро набридне, бо його голка кружляє по замкнутому колу, а от приймач...

Він подумав! Він думав про неї, про дівчат з її бригади, про замкнуте коло патефона, він все обміркував, все до дрібниць. Яке ж то щастя, люди добрі, коли про тебе думає той, хто тобі любий! Може, і не подумав би, коли б не вирішила майнути в глушину до Ревуна. Він уміє вгадувати думки, бо каже:

— Я б теж попросився в бригаду — в Ревуні стільки риби, але от горе: гуси ваші нічого не розуміють в електротехніці...

Галя раптом скипіла:

— Ну, знаєш, не дуже ти своєю електротехнікою бався, адже сам, певне, полюбляєш гусятину...

Крутнулася і пішла геть. Он як — вона вже ревниво ставиться до гусей! Дівчина відчула себе бригадиром, і це не сховалося від зору Семенюти. Він вдоволено подивився їй услід, гукнув:

— Увечері кіно! Прийдеш?

Галя не відповіла. Вона ще нікому не натякала про дружбу, вона ніколи не бігала за хлопцями, хай вони бігають за нею. Вона не буде на перший поклик Семенюти хапатися і гукати: «Обов'язково!» Хай він помудрує, чи прийде вона сьогодні до клубу, чи не прийде. Коли помучиться день у розгадках, радіший буде увечері.

Гомінка далина, барвистий луг, тепле небо над головою — стій собі на землі, усміхайся сонцю. І Галя усміхається. Притоптує босими ногами свіжий пісок біля землянки, — вчора тільки лавочку вмурували біля входу, — поглядає вдалину і посміхається. І чого воно так весело? Мабуть, тому, що далеко видно, аж до самого шляху, що сонячно навкруги, що ясно і лоскотно в грудях, і просто тому, що тобі вісімнадцять літ.

Всього другий день, як вона зі своїми подругами Дунею, Санею і Настунею покинула село й поселилася просто неба на землі, біля Ревуна, обрамленого березняком. Встають раненько, до схід сонця, підсипають з

клунків трохи виточки для птиці, потім, глянувши на сонечко, що лине з-за землі, вмиваються, розчісують коси, пересміюються.

— Чотири русалки вийшли до озера чесати коси, — каже бистроока Саня, тоненька дівчина з ангельським личком і гострим, мов бритва, язиком.

— Русалки розчісували коси з однією метою: причарувати парубка, затягти його на дно озера, — сміється Дуня, повнотіла дівчина з білими руками. — Ми ж не маємо кого чарувати, хіба що он того гривача.

Дуня показала на протилежний берег озера, де сидів волохатий дикий голуб. Гривач хлюпав на себе воду, розчісував своє пір'я темним дзьобом.

— О, він теж чепуриться! Вранці всі живі істоти мусять займатися туалетом, — це знову Галя.

Мовчала тільки одна Настуня. Миловидна дівчина з напрочуд мрійливими очима, висока і ставна, вона страждала від недуги — заїкалася. Злякана ще в дитинстві, Настуня рано зазнала гіркот своєї фізичної неповноцінності, ночами лила сльози, в думках розмовляючи з людьми. Галя знала, що з Настунею буде важко, але охоче взяла її в свою бригаду, бо вона була роботяшою і чесною дівчиною. Щоб розважити її, Галя хлюпнула на неї водою, ахнула:

— Яка чиста та холодна! Вмивайтеся, русалоньки, росою та джерельною водою Ревуна, будете красивими і коханими все життя!

Настуня вдячно глянула на бригадиршу, хотіла щось сказати. Обличчя її стало потворним, натужним. Дівчина, спіткнувшись на першому звукові, змовкла, почервоніла і нахилася до води. Стало ніяково. Галя стрімко вискочила на берег, погукала дівчат до землянки — пора снідати.

Посеред землянки стояв вузенький столик. По його боках — дві плетені лавки з лози, в глибині — піл з високими подушками. У конусі даху, над головами, — широка дошка, на якій лежали торбинки з продуктами. Дівчата дістали торбинки, повсідалися круг столика. Кожна виймала з своєї сало, цибулю, хліб, мовчки їли. Галя мало не вдавилася вчора, як обідали отак. І сьогодні — те ж саме. Ні, немає сил терпіти. Вона зиркає на Дуню, на Саню, чомусь підморгує Настуні і раптом заливається сміхом.

— Ой, не можу...

Вона давилася сміхом, аж витирала сльози, так їй було смішно. Закашлялась, вискочила з куреня і припала до кухля з водою. Коли вгамувалася трохи, повернулася на своє місце.

— Згадала одну історію. Розказував покійний батько про свої студентські роки. Був серед них студент Баранчук, похмурий, мовчазний, мов тхір. Про нього навіть пісню склали: «Гоп, чук, Баранчук, а на боці дудка...»

Вона знову засміялася. А подруги дивилися на свою бригадиршу, чекали: що буде далі?

— Одного разу той Баранчук одержав з дому посылку. Вночі, коли всі спали, встромив голову в мішок з коржиками та салом і почав хрумтати тихенько, щоб ніхто не почув. Мов та коняка в шаньці...

— Не знаю, чого тут сміятися, — зауважила Саня.

— Не знаєш? — Очі Галині стали серйозними. Їсти вона вже не могла. — А ви, дівчата?

Настуня і Дуня мовчали. Вони зрозуміли, куди веде бригадирша, але не вистачило сил признатися у тому, що кожна з них де в чому нагадує отого Баранчука. Цієї паузи було досить для того, щоб і Саня раптом почервоніла мов рак. Що їй казати — бригадирша, здається, потрапила, в саму точку. Живуть кривні подруги поряд, діляться найпотаємнішими мріями і секретами, сплять на одному полу, разом працюють, а коли сідають снідати, між ними пролягає межа. Кожна порпається у своїй торбі, сопе над нею, щипаючи по крихті, ніби краде чуже...

— Батько казали, що майже в кожній людині живе частка Баранчука. Топити слід би баранчуків. Кожному свого.

Дуня перша звела на бригадиршу очі.

— Топити так топити! Казала б відразу, прямо у вічі, а то заспівала весільної на похороні!

Вона взяла свою торбу за гузирики, потрусила нею над столом. Посипалися згортки, крайці, цибуля, часник... Галя витрусила й свою торбину, злякано крикнула:

— Бачите? Поки я розповідала про Баранчука, мої пиріжки посняділи. Вони ж із сиром! Беріть, дівчата, треба покінчити з ними сьогодні.

Тепер на столі була вже ціла гора різного харчу. Саня підклала кожній подрузі по яечку, проказувала:

— Це мати варила, в мішечку, беріть, подружки.

Тільки одна Настуня мовчала. Вона виклала м'ясо, смажене з цибулею, понюхала його і скрушно похитала головою.

— Ану, дай його сюди, — наказала Галя. Вона теж понюхала, скривилася. — Не їжте його, дівчата, бо воно вже трохи той... Лікаря у нас немає, до села далеко. Хворіти нам категорично заборонено. Чули? Так що давайте його викинемо ракам. Дозволяєш, Настуню?

— Я с-сама д-думала, — видавила Настуня.

Галя розмахнулася і кинула м'ясо у воду. Ціла згряя маленьких рибок відразу накинулася на запашну поживу, потягла м'ясо на середину озера.

— Он Мацягир скільки нам пшона дав, сала, так що є що їсти. Гарячий куліш куди кращий, ніж оте м'ясо в спеку.

Так сказала бригадирша, а про себе подумала: не затіяла б оце розмови про Баранчука, мали б халепу з Настунею.

Тепер вони снідали як одна сім'я. І апетит де взявся, і розмова потекла жвава і дружня. Всі ніби зіткнули з полегшенням, як ті люди, що здолали крутий перевал.

Після сніданку решту продуктів поклали в одну торбу.

— До суботи вистачить, а там привезуть свіженького, — сказала своїм подругам бригадирша і подарувала кожній по сонячній посмішці.

Як вона чекала тієї суботи! Кожна з дівчат розуміла, що бригадирша думала не про продукти — субота означала для неї щось більше. В суботу мала прийти машина, а в ній — Семенюта, інші хлопці і дівчата, рідні і близькі, без яких не обійтись живій людині. Та хіба тільки Галя мріяла про це? У кожної були свої сподівання, трепетні й смутні, бентежні і хвилюючі. Всього два дні пожили отут на безлюдді, а вже здавалося, що минули цілі місяці.

Нарешті — субота. Зранку дівчата попробирали, підмели біля землянки, посипали всюди білим пісочком. Потім, впоравшись з птицею, почали чепуритись самі. Скупалися в озері, заплели коси, одяглися в нові плаття і стали чекати машину. Вийшли аж до шляху — так

не терпілося побачити куряву на дорозі. Прождали до самого вечора, але машини не було. Сумні повернулися до землянки, по дорозі мовчки нарвали квіток, і кожна сплела собі по віночку...

Аж уночі, коли вже дрімалося, нарешті почули гуркіт мотора. Скочили ніби по команді і помітили, що кожна лягла не роздягаючись. Купчились біля землянки, мружили очі на яскраве світло фар, що різало на шмаття темну ніч. Машина зупинилася, дівчата обступили її. Але зойку радості не почулося. В кабіні сидів один шофер, чорний закурений Терешко, літній чоловік, який зовсім недавно переселився з сусіднього села. Терешко подав Галі мішок з харчами, сказав сонним голосом:

— Передавали всі привіт. На ту суботу приїдуть.

— А чому сьогодні не приїхали? — не втерпіла Саня. Хоч було тепло, однак зуби у неї цокотіли чи то від тремтіння, чи від холоду. — Ми так ждали...

— Люди в полі, полоття наступило. Як у вас тут?

Галя ворухнулася.

— Все гаразд, але от скучно. Скоро завиємо. Так і передайте.

Терешко мовчки завів мотор, розвернувся і рушив лугом до шляху. Дівчата стояли приголомшені, ображені, пригнічені. Дочекалися машини... Краще б вона зовсім не приїздила.

Дні тепер здавалися ще довшими, ніж спершу. Дуня, як і раніше, читала подругам короткий курс зоотехніки, дівчата куняли, показуючи, що процес інкубаторного вирощування каченят не дуже їх хвилює. Тоді Галя придумала розвагу. Побачивши, що дівчата, зібравшись у землянці, починають сумно наспівувати, вона ввійшла до них, присіла на порозі, спитала:

— Хочете вступити до клубу всезнайок?

Дівчата мовчали. Вони не хотіли вступати до вигаданого клубу, їх тягло в сільський, справжній, де щотижня кіно і гармошка з бубном.

— Ясно, — спокійно констатувала бригадирша. — Ясно, що всі хочете. Одначе, щоб вступити до клубу всезнайок, треба скласти екзамен. Почнемо з Сані. Саня, як відомо, полюбляла математику, отож хай вона скаже, який народ вперше склав таблицю множення.

— Греки, — без ентузіазму відповіла Саня і зітхну-

ла. Їй зараз не до таблиці множення, але вона співчутливо глянула на юну бригадиршу, не хотілося її образити. — Якщо не греки, то індійці або китайці.

— Китайці! — зраділо підхопила Галя. — Хоч твоя відповідь досить дипломатична, нечітка, однак беремо тебе до клубу. Тепер кажи, Насте, коли це було?

— Що с-саме? — не розуміє Настуня.

— Ну, коли китайці винайшли таблицю множення?

— Д-давно.

— А точніше?

Настуня відмахується від бригадирші.

— Ч-чого ти взялася за ту таблицю? Інших п-питань бракує?

— Гаразд, ось тобі інше питання: на яку висоту може піднятися орел? А Дуня хай поміркує над тим: що воно таке — голотурія?

Дівчата засміялася. «Голотурія»! Звідки знати Настуні чи Дуняші про ту «голотурію»? Таке вигадує бригадирша... Хай би краще сказала, коли приїде сюди кінопересувка, яку обіцяв Мацягир. Та й газет не привіз Терешко, а обіцяв голова колгоспу, що газети і журнали будуть надходити регулярно. Дівчата висловили це різко, ніби намагалися грімкими словами вгамувати жаль і розпуку у своїх серцях.

Галя ослаблим голосом проказала:

— Таблицю множення китайці склали у вигляді пісеньки три тисячі років тому. Ходили по вулиці і наспівували: якщо п'ять помножити на п'ять, то обов'язково буде двадцять п'ять. Орел може забиратися на висоту в шість, а то й сім тисяч метрів. Голотурія... А про голотурію не скажу, бо ви нічого не хочете знати. Нічого!

У Галі затремтів голос, вона кинулася геть з землянки, відбігла на луг, лягла на траву. Хотілося плакати. Але вона не вміла гамувати сум сльозами. Не те що була дуже тверда на вдачу, а просто не любила сліз, вважаючи їх ознакою слабості. Лежала в траві, дослухалася, як бринить бур'янина на вітрі. Нарешті почула, як одна з подруг примостилася поряд, обняла її за шию.

— Галю, не побивайся... — Це Саня, мила, хороша Саня. — Не побивайся за нас, ми ж не діти... І про орлів та таблицю множення не розповідай нам, бо знову ж таки ми не діти.

— Знаю, що не діти, — огризнулася Галя, — а ти хочеш, щоб я спокійно дивилася, як ви зітхаєте, поглядаючи на шлях? Я бригадир і мушу відповідати за всіх вас.

Саня тепло посміхнулася, ще міцніше обняла свою подругу гарячою рукою.

Так вони прожили й цей тиждень, діждалися суботи. Знову одяглися по-святковому, повсідалися на лавочці біля землянки, заспівали. Десь у широкому степу мчить машина з друзями, мчить сюди, до них, чотирьох дівчат, які співають не вдумуючись у слова, бо в голові у них тільки одна думка: хто приїде? Але дівчата проспівали чимало пісень, вже з луку потягло холодком і небо взялося темними крайками хмаровиння, а машини не було. Галя встала і пішла до шляху. Серце рвалося од жалю. Витурили в степ, а самі преспокійно дивляться кінофільми, слухають радіо, читають газети і танцюють під гармошку... І Семенюта... Такий красний на слово, а коли дійшло до того, щоб сісти на грузовика і приїхати сюди, зразу забув обіцянку. Варя... Ось вона кладе свої руки на плечі Семенюті, так само, як на тому випускному балі, зазирає йому в очі, сліпить його посмішкою, облудним слівцем, підступним блиском чорних очей. Ех, люди!

Галя стає навшпиньки, витягає шию, ніби хоче зазирнути аж до села, побачити оту чорнооку згубу, що плете сіті Семенюті. Ой дурний же ти, Семенюто, дурний, хіба не бачиш, хіба не чуєш, як дихає холодним духом на тебе Айсберг, готовий розчавити, заморозити навіки. Стережися... Завдав ти колись удару в моє серце, отоді, коли танцював увесь вечір з нею, з чорноокою згубою. Я витримала, але більше не можу. Якщо й сьогодні ти не прийдеш...

Аж здригнулася, коли побачила поряд себе Саню. Знову вона, мила, уважна, гаряча. Обняла рукою, пригорнулася.

— Не переживай, бригадирко, приїдуть. Ось побачиш — приїдуть. Якщо не сьогодні, то завтра обов'язково. А ти мені краще розкажи щось, ти багато читала, навіть на уроках.

— Нічого я не знаю, — зітхнула тяжко Галя. Диво, не вона, бригадирка, втішає, а її... Отак розпустила нюні. Ганьба! Невже такі чутливі у людини нерви?

Ніколи б не подумала... Треба взяти себе до рук. Соромно! — Нічого мудрого я тобі не розкажу, Саню, — промовила вже спокійніше.

— От хоча б про оту «голотурію»... Що воно?

— А, голотурія... Кумедна морська тварина. Читала якось в журналі «Природа». Голотурія під час небезпеки робить собі жахливу операцію: перекушує себе, залишаючи ворові частину тулуба, за яку він схопив її. Друга частина падає на дно, ховається. Через деякий час частина тіла, якої не вистачає, виростає знову...

— Страх який! — жахається навмисне голосно Саня. — Отака голотурія...

— Дурна ота голотурія, дурні й ми. Вони оце зараз польку кушпелять, а ми самоосвітою займаємося. — Голос у Галі тремтів від люті, аж ніздрі тріпотіли. — Ну, я ж вам зараз покажу польку!

Галя рвучко повернулася до подруги:

— Залишайся тут за мене, завтра повернуся.

Більше й слова не сказала, не вислухала Саню, швидко побігла в темряву, до шляху, через темний луг, покритий зверху зоряним небом.

Бігла хутко, перестрибуючи через купини, прямуючи навпростець, бо добре знала, що найкоротша з ліній — пряма. Стукотіло серце, рвалося на частини. До початку сеансу не встигне, прийде на кінець. Дарма! Молодь після кіно танцює довго — адже субота. Отам вона й застане свого красномовного Семенюту! Отам вона вже скаже йому про все: і про припухлі очі, і про батарейний приймач, і про замкнуте коло патефонної пластинки.

Коли перебігала шлях, помітила вдалині машину, блимнуло світло і згасло. Ні, то не та машина, вона кудись звернула вбік. Хуткіше, хуткіше, ніч коротка. Чу-храла новенький хром своїх святкових туфель, не зважала на те, прямувала полем. Трохи стихнула хід, передихнула і знову бігцем далі. Головне — встигнути до кінця сеансу, раптово з'явиться... Головне — застати їх обох у танці, тоді вже легше дихатиметься, бо найтяжче давить підозра і невідомість.

Побачила село, зраділа, ще міцніше стулила спрагли губи. Майнула просто через городи до площі, де стояв клуб. Ось і він. Зупинилася біля дверей, постояла мить, важко опустила на лавку. На дверях висів величезний

чорний замок, той самий, який не раз промовляв: клуб замкнуто, повертайте додому. Що сталося? Невже вона так повільно йшла, що спізнилася? І темно навкруг, тільки ліхтар тьмяно блищить біля кооперації. Галя підійшла до ліхтаря, глянула на годинника. Чверть на одиннадцяту! Так рано? Чому ні душі в клубі?

Голосно постукала у вікно своєї хати, почула голос матері. Шарпала її, обіймала.

— Мамо, а чому в клубі темно?

— Та підожди, дай я засвічу лампу, подивлюся на тебе. Звідки ти взялася?

Мати світила лампу, а Галя розпитувала. Але стара не поспішала з відповіддю, тягла навмисне. Роздивилася, пригорнула дочку до грудей, схлипнула від радості.

— А я тобі посилочку послала, пиріжків спекла, сметанки зібрала горщечок.

Галя сторопіла.

— Яку посилку? З ким ти її послала?

— Та пішла ж машина, повно там людей набилося, мене не взяли. З гармошкою, і кіно повезли вам. А ти оце звідки?

— Стійте, стійте, мамо, коли пішла машина?

— Та увечері. Мацягир поїхав, набрав з собою людей, повно молоді набилося. Кажуть, що весь вихідний день будуть там.

Галя знеможено сіла на лаву. Рідна хата, така затишна і бажана ще кілька хвилин тому, здалася надто низькою, задушною, тьмяною.

— А хто ще був, крім Мацягира?

— Лихо моє, кажу ж тобі, що всіх забрав, тільки нас, старих, не пустили. Для старих, сама знаєш, місця завжди бракує.

— І Семенюта?

— З ними, з ними. Повсідалися, як затягли пісню, як заграла гармошка, так я аж розплакалася...

Галя зірвалася на ноги. Заломила руки. Рвучко ступила до порога. Відчула, як пашить лице, як горять очі. Ніч здалася ще темнішою після світла. Тільки на небі блимали лукаво зорі, глузливо підморгуючи, добираючись до душі, та ажкав десь на селі захриплий собачий басисько.

Та, що бігає по хвилях...

Ех, якби знаття...

Вадим лягає на вкриті брунатним коцом ліжко, заплющує очі. Всевладна, розпачлива тиша. Чути тільки, як на столику біля вікна шамотить, відбиває хвилини вічності, малесенький порцеляновий будильник: цок-цок-цок.

І як відлунок вічності, над самою головою, десь зверху, співучим і легким повтором віддалося: цок-цок-цок. Хтось йшов з п'ятого поверху. Не йшов, а летів по кам'яних сходах, видзвонюючи каблуками бадьорий мотив, ніби граючи на ксилофоні. Хто це так чарівно ходить? Хто?

Вадим знає усіх мешканців п'ятого поверху, знає усіх без винятку. І не тільки в обличчя. Кілька місяців довелось вчашати туди самому, ловити кожен звук на сходах, дослухатися до кожного стуку каблуків... Тоді вище поверхом жила його надія, його мука і його віра. Так, жила, дієслово вжито правильно — у минулому часі, хоч Люда й зараз з матір'ю і сином там, на п'ятому поверсі... За ті солодкі й тривожні місяці він добре(ви)вчив сусідів, аж до манери кожного ходити.

Старий Софрон, токар по металу, посувався лункими мармуровими сходами важко, ніби переставляв двопудові гирі: бух-бух. Двірничиха Уляна човгала по сходах так, ніби мела сухе осіннє листя: чих-чих. Дітвора вибивала по каменю барабанний дроб, а бухгалтер Солонько, худорлявий і високий чоловік з поруділим від часу портфелем під пахвою, пробирався нечутно, мов та миша. Вадим міг з заплющеними очима по одному тільки звуку точно і безпомилково визначати, хто йде з п'ятого поверху чи на п'ятий.

Так, міг, але зараз ось не може. Як все міняється на світі! Кілька місяців не був вдома, навмисне попросився у тривале відрадження, а тут стільки змін. Навколо їхнього будинку звелися нові житлові корпуси, навіть парк встигли посадити... І якісь нові люди ходять по кам'яних плитах під'їзду. Вадим дослухається до нестримного цокотіння, розгублено дивиться в стелю. Хто так може ходити? Це не хода, а грайливий вітерець

весни, біле полум'я морського прибою, ласкава літня громовиця. Так, певне, ходять принцеси і королеви, та ще фігуристки на льоду. Кожен такий короткий стук, кожен дотик до білих мармурових плит означає і спалах якоїсь невідомої зірки, і удар метеорита, і подих квітучого лугу... Це не звичайні кроки, а божественні — так, кажуть, посувається Та, що ходить по хвилях. Читав якось Вадим про неї, прозору і невагому, невловиму і незбагненну. Вона, мов хмарка-перелітка, манлива і ясна, сліпучо-біла, як болід. Читав про неї і думав: десь же є такі, десь вони живуть і своїм життям красять світ. Ех, якби знати...

Молодий, вродливий, хоч трохи товстуватий, Вадим за своїм характером не міг довго фантазувати про Ту, що бігає по хвилях, його уява ходила ближче до землі. Так хто ж це літає над ним, осипаючи бентежним стукотом метеоритів? Якась випадкова відвідувачка? Але чому ж вона і вчора тут стукотіла, і позавчора, і сьогодні? Хто така? Є у старого Софрона донька, вчиться у десятому класі, але вона ходить не так: тре камінь підошвами своїх тапок, ніби мчить на ковзанах. Люда? О, ні... У неї не така хода, ніколи такої не було й не буде. Щоб отак легко і граціозно ходити, потрібні принаймні три необхідні якості: стрункі молоді ноги, лагідна вдача і модні туфлі на високому каблучку. У його колишньої дружини не було ні першого, ні другого, ні третього. Завжди, скільки пам'ятає Вадим, Люда носила розтоптані дешеві черевики, а ноги хоч і мала молоді, однак надто великі і незграбні...

Ех, якби знаття...

Вадим тре скроні, тре завзято — таким тертям колись добували вогонь... Якби він знав Люду до кінця, до найменших відтінків її характеру, такої помилки, прикрої і дошкульної, не трапилося б. Після розриву з Людою таки соромно було дивитися людям у вічі. Бо коли побралися, сусіди з усіх п'яти поверхів приходили поздоровляти, приносили подарунки і давали мудрі житейські поради. Особливо вболівали за нову сім'ю мешканці п'ятого поверху.

— Люда виросла у нас на очах, — казав тоді старий Софрон. — Вона гарна дівчина, бережи її, Вадиме, вірною подругою буде на все життя.

— Людин батько не повернувся з війни, — додавала

Уляна.— Дівчину виховала мати. Подивись, яку тобі кралечку виростила вдова. Поклонись за це матері і скажи їй спасибі.

— Якщо прикинути добре,— озвався завжди мовчазний бухгалтер Солонько, нечутно ступаючи по підлозі,— то виходить, що дівку ми знаємо з пелюшок, тому й ручаємось усім гуртом. Живіть щасливо!

Так казали люди, і Вадим кланявся їм у відповідь. Пригортав свою яснооку кралечку, не відходив од неї й на хвилину, ніби боявся, що хтось вкраде. Минув деякий час. Одного разу, повернувшись з роботи, Люда стала посеред кімнати і сказала чоловікові:

— Вадимку, слухай мою команду! Оголошується війна трьом смертним гріхам людини: брудові, неохайності, безладдю. Давай води!

Він носив їй воду, а вона мила, шкребла, чистила, прала, гуркотіла меблями, щось переставляла, щось носила з п'ятого поверху, розмірковувала, мов той полководець перед битвою.

— Треба нам купити гарні занавіски,— строго сказала Люда.— Без занавісок людська оселя не оселя.

— Нам ще багато чого треба купити,— посміхнувся у відповідь Вадим.

— Вірно,— ствердив полководець.— А якщо так, то негайно записуй, що треба придбати для квартири.

Того дня вони склали довгий список. Вадим аж упрів, записуючи всі оті наволочки, простирадла, стільці... Посміхнувся, коли помітив, як серйозно диктувала Люда черговий пункт: настільна лампа з зеленим абажуром. А вона не помічала того осміху, вносила у список все нові й нові майбутні покупки. Нарешті Вадим зауважив:

— Чомусь не бачу в цьому списку одягу. Для тебе і для мене. Невже ходитимемо в старому?

— Цить, Вадику. Хіба ти не знаєш, що добрий господар спочатку опоряджує своє житло, а вже потім чепуриться сам? Добра була б з мене господиня, якби я носила модні плаття, а гостей садовила на ліжко. Запиши ще пару крісел, вони нам обов'язково потрібні.

Отак воно, сімейне життя, і почалося. Люда вперто добивалася свого — кожного місяця вона викреслювала з списку пункт за пунктом. В кімнаті з'явилися капронові занавіски, книжкова шафа, брунатний коц,

настільна лампа, стільці... Дарма що майже всі гроші, які вони вдвох заробляли, немилосердно пожирав отой список. Люда на те не зважала. Он як гарно, як затишно стає в кімнаті!

Спогади, що охопили Вадима, враз зникають: по лунких сходах знову ударили чиїсь легкі і співучі кроки. Та, що бігає по хвилях! Вона ніби навмисне дратує його, не дає жити... Пролетіла, збентежила душу, знову внесла сум'яття. Хто? Хто? І несподіваний здогад раптом осяв Вадимове обличчя: та це ж, мабуть, новенька квартирантка двірничихи! Кожного року Уляна здає кутки студенткам. Як це він одразу не здогадався? Напевне, оця з театрального, адже не кожна може так ходити. Цікавість була такою дужою і всевладною, що Вадим уже не міг спокійно лежати на своєму ліжку. Коли діждався, поки двірничиха кінчила мести осінні листя, вискочив на сходи, вклонився:

— Яка це нова королева поселилася у вашій кімнаті? З якого вона інституту?

Уляна тільки на мить зупинилася, глянула на Вадима своїми сердитими очима, потім мовчки рушила далі. Коли вже була на п'ятому, кинула звідти:

— Нікого не тримаю, і наперед знайте, що кутків не здаю навіть королевам. Якщо питатимуть, так і скажіть. Я всім про це говорила. Всі знають давно.

Спантелений Вадим тихенько закрив за собою двері. Люта жінка, ой люта! Ніяк не може пробачити Вадимові його сімейних неприємностей. В перші дні після розриву з Людою відверталася при зустрічі, навіть плювала йому вслід. Яка невихованість! Де це бачено, щоб двірничиха так зневажала інженера? Отож бо які є злопам'ятні люди... Майже рік минув з того часу, як вони з Людою порвали стосунки, а ось Уляна нічого не забула, нічого не простила. Та хіба тільки Уляна? Кілька днів тому, коли Вадим ступив у двір, несучи чемодани в руках, відразу наткнувся на старого Софрона, привітався, а той ніби не впізнав його, щось буркнув під ніс і подався геть. Отакі люди. Наче їх хтось підмінив. Все міняється, все тече... Люда, кажуть, на роботі, знову, як колись, книги видає. Життя не стоїть на місці, тече.

Трохи вгамувавшись після зустрічі з Уляною, Вадим повернувся до свого ліжка, приліг і замислився. От як,

Уляна вже не здає кутки. Він помилився. Він не вгадав. Все так швидко міняється на білому світі. Отак мінялася і його Люда. Захоплена своїм господарським азартом, вона перестала жити для себе. Ходила в одному і тому ж старенькому халаті, на роботу бігала в потертому костюмі.

Якось Вадим приніс цупкеньку пачку грошей, сказав дружині:

— Ось, мене преміювали... Завтра підемо на вечірку в наш заводський клуб. Купи собі новий костюм.

Як зраділа Люда! Схопила чоловіка за шию, крутулася по кімнаті.

— Ой Вадимку, Вадимку! Це—геніально! Як я люблю красиві речі. Адже я — жінка... Знаєш, одна можливість купити гарну річ з одягу дорівнює лікувальному засобу! У мене є така можливість, і я вже помолодшала!

Другого дня, повернувшись з роботи, Вадим застав дружину вдома. Вона прийшла раніш, принесла якісь коробки, була весела, рухлива.

— Глянь, Вадимку, яке я чудо купила! Моя давня мрія...

Розрізала шнурок, вийняла з коробки те чудо. Це був пилосос. Розгорнула інструкцію, прочитала:

— Висмоктує пил, розбризкує рідину, фарбує стіни, бере білизну, зволожує повітря... Справжнє чудо!

Чоловік похитав головою.

— А сьогодні ж вечірка. В чому підеш?

Та Люда ніби не чула того запитання, металася по кімнаті, показувала, як працює пилосос. Потім вийняла з іншої коробки білу нову сорочку для Вадима.

Він втішився подарунком, а за кілька годин вже був з Людою на вечірці. Грав оркестр, виступали промовці. Потім почалися танці. Того вечора ні Люда, ні Вадим не танцювали. Хіба можна танцювати з жінкою, у якої старі, розношені туфлі? Краще вже посидіти тихо і непомітно.

А згодом з'явився син. Вся Людина увага тепер переключилася на дитину та чоловіка. Кинула роботу, гладила і варила, мела і шкребла. Чекала повернення з заводу чоловіка, сумувала, коли він барився, виглядала у вікно. Цілими днями в кімнаті гув пилосос, грівся утюг — Вадим так полюбляє свіжі комірці і добре випрасувані манжети на сорочці.

Вадим звик бачити у своїй хаті повний затишок, чистоту і охайність. Чи думав він про те, якою ціною здобуто все це? Мабуть, не думав, бо хіба ж інакше може бути? Навіть сердився, коли якогось ранку не помічав на столі свіжовипрасуваної сорочки. Це вже неподобство! Він — інженер, до того ж інженер з перспективами. Хіба може він з'являтися на роботі в пом'ятому комірці?

Люда просила пробачення, швиденько включала утюг... Так поволи вона ставала домашньою робітницею. Правда, якось схаменулася, сказала чоловікові:

— Наш Лесик вже підріс, його можна віддавати в садочок.

Вадим вже стояв біля порога, збирався йти на роботу. Почув ті слова, відказав з досадою:

— Щоб наша дитина щодня хворіла? Хіба не знаєш, як у тих садках?

— Але ж сусідські не хворіють. Я хочу, Вадимку, на свою роботу повернутись. Краще мені буде.

— Тобі мало того, що я заробляю? — саркастично посміхнувся Вадим. — Мало?

Слова «я заробляю» вдарили боляче, потрапили в саме серце, але Люда змовчала.

Чи було це проявом його, Вадимового, егоїзму? Що завгодно, тільки не егоїзм. Не може Вадим з цим погодитись, ніколи не зможе. Хіба то не правда, що він добре заробляє? Хіба то не правда, що він мав успіхи на роботі, просувався по службі? Все правда! А якщо так, то які ж тут розмови про егоїзм? Дружина мусить все розуміти, у всьому допомагати чоловікові. А що буде, коли вона повернеться у свою бібліотеку? Неприбранна, захаращена кімната, недоглянуте дитя, пом'яті, брудні сорочки, пожмакані комірці... Ні, Вадим не міг помиритися з цим. Стукнув дверима, подався вниз. Це означало, що питання вичерпано.

Так Люда здала свої останні позиції. Ще з більшим завзяттям шкребла, прасувала, купувала чоловікові нові галстуки, модні черевики, купала Лесика, гуляла з ним. Схудла, перестала ходити в перукарню — економила гроші...

А потім... Вадим сам не знав, як воно скоїлося, але одного разу відчув, що його не вабить привітна і затишна кімната, не вабить дружина, син... Що він поба-

чить вдома? Такий же борщ, як був учора, такі ж котлети. А Люда? Скаже, що Лесик навчився казати «дякую», що він розумний і милий, найкращий у світі. Ні, додому його не тягне. І він пішов з роботи не додому, а з приятелями. А там познайомився з чудесною одеситкою, молодією практиканткою... Разом пішли в кіно, потім домовились про побачення. Це була зовсім невинна зустріч, так, для цікавості. Практикантка весело і невимушено розповідала про море, прибої, гавані. І треба було статися тому прикрому випадку: коли поверталися з прогулянки, назустріч — Люда з сином. Лихо мое, як вона зблідла, його дружина! Словом не обмовилася, оком не повела, пройшла ніби чужа. А коли Вадим прибіг додому, її вже там не було. Постукався у квартиру на п'ятому поверсі — не відчинила.

Чи потерпало його сумління? Щось схоже було, але швидко минулося. Попросився у відрадження на цілих три місяці. Повернувся, а потім знову поїхав, на цей раз ще на триваліший строк.

Так і збіг рік. Все минає, все міняється на цьому світі. Люда нічим про себе не нагадує, хоч Вадим регулярно надсилає синові гроші. Хто скаже, що він поганий батько? Ось і зараз привіз Лесіку подарунок — білого гривастого коня. Третій день вичікує нагоди, щоб віддати, та не випадає. Нічого, віддасть, кінь не втече — пластмасовий. Головне зараз не в цьому — інше бентежить Вадима: хто ото так лунко подзвонює на сходах високими каблуками? Допитливість його до того розігріта, що Вадим не витримує, вибігає з кімнати, як тільки почулося оте стукотіння. Вибігає і зупиняється вражений. Он як! Модна зачіска, високі каблуки новеньких туфель, небесного кольору плаття. Стоїть і дивиться своїми ясними великими очима. Наче спіткнулася, наче перечепилася об щось. Ніяк з місця не рушить — прикипіла до білих плит. І він заляк, онімів. Важко повірити своїм очам. Неможливо навіть. Перед ним стояла Та, що бігає по хвилях.

— Люда?

Це не питання, це віддих, гамований зойк, який означав і здивування, і жаль, і сором.

Люда не відповіла. Знайшла в собі сили зрушити з місця, побігла вгору, як хмарка-перелітка, виграючи тисячами струн кам'яного ксилофона.

Високі каблукі

Машина, виплутавшись з шумливих вулиць міста, нарешті вирвалася на околицю і ніби з полегкістю зітхнула. Гримотіла по мерзлому бетону, мела за собою сніговицю — набирала швидкість. Кремензий, плечистий, одягнений у чорну ватянку водій Данько поглядав на яскраво освітлений циферблат годинника і задоволено мружив очі. Все добре складається на цьому світі! Він вчасно завантажив свій МАЗ, вчасно вирвався за місто, вчасно приїде додому і разом з сім'єю і друзками сяде за святковий стіл. У кабіні тепло, світло, затишно. Нехай за тонким склом сіється сніг, завиває вітер. Данько посмоктує запашну сигарету, вдивляється у далечінь, освітлену потужними фарами, — дорога вільна.

Він поспішає. Машина нова, скати надійні — можна не сумніватися. Ось проскочить останній пост, де завжди стоїть автоінспектор, прозваний водіями Грозою, козирне йому — і тоді вже без зупинки до самого дому. Поставить машину, відміє руки, надіне новий костюм... «Що, не я вам казав, що встигну? — гукне він батькові-матері. — Казав, що буду, так воно й вийшло! Прибув вчасно, за розкладом. Наливайте чарку, бо он уже без десяти дванадцять»

Однак проскочити автоінспектора Грозу Данькові не вдалося. Виграючи самоцвітами, посміхаючись і підморгуючи спалахами веселки, впоперек дороги раптом простяглася магічна палиця грізного стража шляхів. Данько загальмував. Що це може означати? Порушень ніяких, пасажирів у кузові жодного, і раптом — стій! Розчинив дверцята, висунувся під віхолу.

— В чому справа?

Гроза водіїв козирнув Данькові, спитав на диво милим голосом:

— Далеко?

— До Лубен, а що?

— Товаришу водій, — сказав Гроза, — візьміть оцю громадяночку. Місце у вас в кабіні вільне.

Тільки тепер Данько побачив ту громадяночку. Це була низенька на зріст дівчина з пакунками. Вона кута-

лася в теплу хустку, привітно посміхалася своїми голубими очима, благала:

— Мені недалечко, до повороту. Запізналася на автобус.

— Пасажирів не вожу, такий у мене принцип, — з гідністю відповів Данько і відвернувся. Надто вже ота пасажирка була низенька, тендітна, мов лялька, а голос мала тоненький, ніби то говорив Буратіно.

— Товаришу водій, — наполягав Гроза, — місце ж у вас вільне.

Тоді Данько змінив гнів на милість, шарпнув своєю ведмежою рукою дверцята кабіни, що означало: сідайте, товаришко лялько, якщо сам Гроза просить.

Дівчина хутенько вкинула в кабіну свої пакунки, потім прошмигнула сама, причинила дверцята і, коли машина рушила, сказала:

— Мені недалечко, до повороту...

Зібрала свої пакунки, вместила їх на колінах. Крихітна порівняно з водієм, вона затислася в куточок і ще раз сказала:

— Це зовсім-зовсім недалечко...

Данько мовчав. Він пильно вдивлявся у засніжену дорогу, поважно крутив кермом — загрозово широкий у плечах, неприступний і холодний мов лід. Його ведмежі лапи, почорнілі і заскорузли від мастила та морозів, впевнено тримали баранку. Вітер бився об переднє скло, з неба сипався чистий і крупний сніг, схожий на декорацію.

— У вашій кабіні тепло і затишно, як на печі, — знову озвалася дівчина своїм ніжним голоском. Хустка у неї збилася на плечі, відкрила молоде веснянкувате личко і лагідні голубі очі. — От якби ще сюди радіо...

Водій навіть оком не повів, мовчки дивився в засніжений простір. У морозному білому степу часто блимали вогники — ніхто не спав, усі чекали свята. Дерев, придорожні кущі нагадували вбрані до свят ялинки.

— Кажуть, що скоро в кабінах будуть телевізори... От красота! — говорила дівчина. Вона скоса позирала на кам'яне обличчя водія і непомітно, одними очима всміхалася. — Читала у якомусь журналі, їй-право, читала. Там навіть про каву було написано. У кожній кабіні буде спеціальний термос... Сяде, приміром, до вас у

кабіну якийсь пасажир, а ви до нього: може, шановний, чашку гарячої кави бажаєте? Призволяйтеся...

Данько нарешті не витримав, ворухнув своїми широчезними плечима, втиснутими у чорну коротеньку ватянку.

— Дурниця, — прорік він і додав: — Краще киньте свої пакунки під ноги, до повороту ще далеко.

Дівчина ніби чекала цих слів, бо полегшено зітхнула і поклала пакунки під ноги.

— Чудесно, тепер можна і помовчати, — сказала вона і легким рухом поправила волосся. — Я цілком задоволена.

— Чим ви задоволені? — озирнувся Данько. У його голосі чувся метал.

— Змалку боюся німих... І вас боялася, думала, що німий...

— Німий чи не німий, а далі повороту не повезу. Так і знайте.

— А хіба я вас просила везти далі? І не думала! Там недалечко, сама дійду. Хіба я не розумію? Поспішаєте на зустріч Нового року. Сьогодні всі поспішають, такий день. І я поспішаю, тому й попросилася до вас у кабінку... Їздила купувати туфлі. Хочете — покажу?

І вона, не чекаючи згоди, показала свої нові туфлі. Це були модні, тендітні туфлі на високому каблуку. Каблуки були до того високі і тонкі, що здавалося, можуть зламатися від одного необережного дотику. Данько аж скривився, до того йому не сподобалися туфлі. Лихо мое, отакі нікчемні! Та хто ж це може ходити в таких? Хто їх вигадав?

— Ви що — стиляга? — спитав він зненацька і крутнув кермом. Навантажена дошками машина скреготнула по мерзлому бетону, пакунки посунулися на Данька, він рухом свого кирзового чобота відправив їх назад.

— Чому так думаєте? — зіщулилась дівчина. — Взуття ще нічого не доказує...

— Як сказати, — перебив Данько, — може, й доказує... Подавай вам у кабінку грузовика радіо, телевізор, гарячу каву... Може, ще й пару пуховиків на додачу? Простягай ноги, слухай музику, дивися Уланову, смочи каву і дрімай, мов кіт на печі... З тунеядців, а по-простому — з дармоїдів, будете?

Дівчина не відповіла. Щоб показати свою зневагу до

цих несправедливих слів водія, вона ще глибше втислася в куточок і одвернулася до свого віконечка. А коли Данько хотів ще щось сказати, вона замуликала пісню, що означало: я ненавиджу ваші теревені, товаришу водій, я не переносу подібної брутальності. Муликала дівчина довго, потім раптом ворухнулася, підскочила і закричала:

— Мій поворот!

Данько загальмував, зупинився проти перехрестя, глянув на стрілку і прочитав: «Тарасівка, два кілометри».

— Нічого собі, — сказав він, — всього два кілометри! Та добіжите, тут же зовсім недалечко...

— Добіжу! — відповіла дівчина тремтячим від образи голосом. — Добіжу! Вас не проситиму...

Викинула пакунки, сама стрибнула просто в замет. Навіть не глянула на водія, перебігла дорогу і поринула в снігову куряву.

Данько включив швидкість, машина скреготнула, рушила і пішла в ніч. Густі сутінки сунули з степу, обставляли шлях високими темними колонами. Сніг падав густий, липкий, мов вата. У кабіні чомусь стало просто і холодно. Потягло смутком. Данько запалив сигарету. Вогняна цяточка затанцювала на блискучому склі, заметалася з боку в бік, ніби сказала: я і ти, більше нікого. А поряд ніч, зима, віхола і сутінки. Та ще ота, що прямує заметами до своєї Тарасівки. Йти їй важко, вітер в обличчя колючий, шарпливий, навіжений... І вже то не цяточка, а веснянкувате обличчя, голубі очі і лагідний тоненький голосок. Дивиться на нього і сміється, підморгує, ніби знущається.

— Лялька! — каже зневажливо Данько і гасить сигарету. Він зиркає на те місце, де сиділа дівчина, і раптом з усіх сил налягає на гальма. Машину кидає вбік, заносить, але він вирівняв її і зупинив.

— Бісова лялька! — скрикнув Данько. — Чортове зілля! Ну, чи ти бачив таке?

Він нахиляється і бере в руки новенькі туфлі на високому каблучку. Він крутить їх перед собою і кричить так, наче його може хтось почути у цьому засніженому степу:

— Отаке нікчем'я, отаку зайвину купити і залишити! Де ти взялася на мою голову? Дідько б тебе вхопив.

а разом з тобою і того мудрого Грозу! Не бачите хіба, що людина запізнюється? А бодай вам усім пуття не було!

Одвівши душу, Данько запалює сигарету, затягується раз, вдруге, потім повільно розвертає машину. Стрілка годинника мерехтить фосфорними очима, пече і ріже.

Шарпає кермо, жене машину так, що скати вже не скриплять, а гудуть. Добре, що хоч на стрілку глянув, а то що б робив з тими нікчемними туфлями? Він навіть дивитися на них не міг, кинув на сидіння, навалився кирзовим чоботом на акселератор.

Швидко добрався до Тарасівки, зупинився біля крайньої хати. Куди йти? Адже він навіть не знає, як звати ту дівчину... І чи дійшла вже вона? Може, ще хто підвіз? Виліз з кабіни, побачив якусь жінку, що саме перебігала вулицю, зупинив. Пояснював, чого йому треба, даявся і проклинав усіх на світі модниць...

— Розумієте, підвозив одну вашу, таку конопатеньку, голубооку, по туфлі їздила в місто... А вона взяла і забула, наче мені на зло.

— Чекайте, чекайте, — сказала жінка, — це, мабуть, Орися. Казала, що поїде в місто. Спитайте у неї, онде вона живе. Її хата під яворами. Бачите? Орися Шовкопряд. Низенька така?

— Та низенька! — махнув нетерпляче рукою. — Низенька, дідько б її вхопив! З половини дороги вернувся. Бачили таке? Не мала баба клопоту...

Данько під'їхав до хати під яворами, увійшов у двір, постукав. Вийшла літня жінка, побачила в руках водія туфлі, аж руками сплеснула:

— Доню, — крикнула вона в хату, — доню, твої туфлі приїхали!

Вона взяла хлопця за руку, увела в хату. Тут було світло, прибрано, людно. За столом сиділи гості, а Орися, та сама конопатенька дівчина, яку він підвозив, стояла посеред хати і широко розплющеними голубими очима дивилася на водія.

— Це ви? — винувато посміхнулася вона.

— Візьміть свої туфлі! — сердито сказав Данько і кинув їх під ноги дівчині. — Можна й без цього, і так віддячили за те, що підвіз...

Він уже хотів йти, уже насунув шапку, ступив до

порога, та раптом чомусь затримався, оглянувся і прикипів на місці. Дівчина мовчки дивилася на нього розгубленими очима. Вона була вже без теплої хустки, в білому платті, на якому горіла Золота Зірочка трудової слави. Данько аж заморгав волохатими від паморозі очима. Невже він помилився хатою? Але він не помилився. Він стояв і дивився на свою випадкову пасажирку. Мовчав і відчував, як його щоки, шия, вуха і ніс наливаються нестерпним жаром.

— Гаразд, — сказала нарешті Орися, — спасибі не буду казати, краще покажу на годинника. Бачите?

І вона піднесла до Данькових очей свого маленького годинника.

— Без десяти хвилин свято, — сказала вона і посмінулася. — Нікуди ви вже не поїдете, будете разом з нами зустрічати Новий рік. Завертайте свою машину у двір і... Ось я витягну казан з окропом, бо руки у вас... Мамо, шукайте мило!

І вже потім, коли пролунали удари московського годинника, який показує час історії, коли на столі стояли осушені келихи, а в повітрі ще лунали найпалкіші поздоровлення, — в кутку заграла радіола і гості пішли танцювати. Мигтіли туфлі і ботинки, а поряд з ними блискали новенькі високі каблучки і гупали великі кирзові чоботи.

За вікном падали чисті білі сніжинки, схожі на маленькі казкові діадеми.

Марія

Скрипіли гарби, ревали круторогі, повільно, ніби хмари по небу, сунулися чумацькі мажари з білою кримською сіллю. Просмолені степовими вітрами і південним сонцем, чумаки, почорнілі і згорблені, сиділи на своїх важких возах, звисивши босі ноги, і з видимою цікавістю розглядали все навколо. А подивитися тут було на що! Хортовиті завертайли з кумачевими китицями на заморських шапочках, з срібними калаталами в руках танцювали на бруківці, урочисто повідомляючи тим, хто має вуха, що в «трактирі з заїжджим двором» є калганівка, пиво і мед. Майстрові, роздмухуючи просто на вулиці легенькі міхи, били молотами по розпеченому шматку заліза. Юний підмайстер, дзвінкоголосий і пружний, мов іграшка, стояв біля цехового прапора — ознака того, що люди мають справу не з якимись мандрівними циганами-ковачами, а з дипломованими майстрами, — і вигукував: «Хочеш вдома мати удачу — не забудь купити чаплію і кочергу в придачу!» Бублейниця, червоношока, голосиста, з білими, мов ріпа, зубами, прихвалювала свій крам, яким не гребує сам становий пристав. Молода панійка в опущеній вуальці з мушками стояла на розі і недбало знічев'я перекладала з руки в руку ключі від власного номера «Заведенія мадам Крук-Пантофельської»...

А над усім цим житейським вранішнім галасуванням ширяв у повітрі шуліка. Розчепіривши крила, хижий птах цілив метким оком у забур'янений пагорб, що бовванів серед урвищ і городів біля самого Хрещатика.

Тарас, високочолий, трохи блідий з лиця, прямував через бурхливі забари вулиць, поспішав за місто. Він зовсім недавно в Києві, але вже встиг придбати собі модну тут парусинову кирейку і такого ж картуза. У нього до всього цікавість, особливо ваблять зір оті горьовані чумаки, але він дав собі слово сьогодні не затримуватись тут, якнайшвидше добратись до Лаври. Це тихе місце тягло до себе Тараса з великою силою, манило таємничістю лунких кроків по брукові, яскравістю прочан, які щодня приходили сюди з усього світу, монументальністю брам і мальовничістю краєви-

дів. О, які краєвиди, боже мій! Станеш десь на моріжку монастирської пуші, глянеш на Дніпро — така голуба і безконечна, така манлива дальна, що мимоволі почуваш, як за спиною ростуть крила. Зір летить, мов птиця, між небом і землею, ковзає по зеленій суміші урочищ, потім по синій, аж чорній, гладіні Дніпра, а вже там, за рікою, ні перешкод ніяких, ні меж — лети! Лети собі на крилах уяви, всі епохи перед тобою розкриті... Вони темні і криваві, повиті туманом і випарами сліз, глибокі і заплутані, мов ті підземні хідники до печер. От якби проникнути туди, роздивитися все, побачити і сказати людям, незрячим гречкосіям, вогнисте слово про те, чия правда, чия кривда і чиї ми діти...

Тарас стискає в руці папір і олівці — він ніколи з ними не розлучається. На світі є країна, є народ, що варті уваги людства. Треба тільки дещо намалювати і показати йому. Все тут чарівне: і золоті бані міста, схожі на шоломи воїнства, і старезні дуби, задумливі свідки минулого і сучасного, і завітчані матір'ю природою тихі плеса, у які задивляються небеса, і самотне дитинча під тином — прокляття північному можновладцю... А поряд з цим — шовкові барвисті коси веселки, мов благословення, мов хвала життю, мов нагадування, що рай треба шукати на землі, а не на небі.

Так він говорив сам з собою, прямуючи до зеленого узвишся, обнесеного товстими мурами з хрестами і бійницями. Зупинився біля понівеченого грозою дерева, глянув у далечінь, ледь вклонився, ніби вітався з світом. Густе пасмо золотого мережива вкривало землю, воду, дерева, тремтіло і мінилося під сонцем. По Дніпру рухався парусник. Куди? Ніхто не знає... Тарас проводить його довгим поглядом, а сам мимоволі дослухається, як поряд лунають голоси прочан: поляків, росіян, українців, молдаван, чувашів. Тупотять босоніж, в личаках, у чоботях... Йдуть кланятися святим мощам, вимолювати у бога кращої долі, відпущення земних гріхів. На роздоріжжі сидить сліпий лірник, крутить корбу старенької релі, підспівує хрипким голосом: «Та не дав бог тому козакові-сіромі ні хатини, ні вірної дружини, ні бодай тієї дитини...»

Чи то від пісні, чи то від дум, що враз роем закрутилися в голові, але Тарас уже не бачить тієї краси, яка хвилину назад паморочила, змушувала частіше битися

серце. Похилився, мов підтятий колос, в землю вставився — слухає. Та ось тонкий слух вловлює в гаморі Лаври несподівано близьке і рідне:

— Мамо, не баріться ж, я чекатиму!

Він уже нічого не бачить, нічого не чує, окрім цих слів. Недалеко від нього, біля низенького будиночка, стоїть дівчина в керсетці. Смагляве личко, вкрите ніжним рум'янцем, піднята біла рука. Лагідні темні очі і добра, як у дитини, посмішка. Стоїть серед нагідок у палісаднику, проводить матір, яка хутенько йде до церкви з свічкою в руках...

Доля кинула йому цю романтичну несподіванку, це рятівне коло. О, якби так... Бо про кого ж ото так боляче виспіває сліпий лірник? Хіба він, Тарас, не схожий на того козака-сірому? Гай-гай, он уже скоро й до тридцяти сягне, а в нього ж ні хатини, ні дружини, ні дитини...

Він уміє гречно вклонятися, він уміє знайомитися... У дівчини, якщо добре подивитися, не темні очі, а темно-сині, вони тремтливі і глибокі, як передсвітанкова ніч. Дивишся на них — і вичікуєш чогось незвичайного: вироку життя, усміху сонця, грому і блискавиць... Хай буде що буде, але він не може не дивитися в ці очі.

— Марія? — перепитує він і жде, посміхається.

— Марія.

Ім обом весело, нестримно весело і чогось трохи моторошно: бояться паузи в розмові, перебивають одне одного, гарячкують і багато сміються. У Марії сміх чистий, ніби дзвін срібла або дзюрчання води. Як йому подобається і її сміх, і погляд, і темні очі, і рум'янець на всю щоку, і оті дві тремтливі ямочки біля куточків уст. Доля багато чим обділила його, та найбільше постаралася, щоб обійти сміхом, безтурботністю. Сьогодні він може надолужити, бо відчуває себе невимовно щасливим і молодим.

Вони йдуть обтесаними тисячами ніг каменями вниз, до зеленого сумішу монастирського парку. Тарас багато розповідає нового і незнайомого — чи не філософ? А коли він згодом заспівав про ясну зіроньку, дівчина подумала, що має справу з артистом-співаком. Потім, коли він почав декламувати вірші про Україну, Марія зовсім розгубилася.

Вітер віє, повіває,
По полю гуляє,
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає

Тарас декламував, а сам уважно стежив за Марією: чи подобається? Дівчина не зводила з нього захоплених очей... Було в тих очах щось надто привабливе, надто зворушливе. Якись неземні вогники, голубі, палахкотючі, постійно жили там, приваблюючи людський погляд. Він був під владою цих вогників, бо сказав:

— А тепер, якщо хочете, прочитаю новеньке. Ще й чорнило не обсохло...

— А! — тихо скрикнула Марія і закрилася руками... Навіть через тонкі пальці Тарас бачив, як у неї пашіло обличчя. — Тепер я знаю, хто ви...

Вона схопила Тарасову руку, захапалася:

— Ходімо швидше, адже мама давно повернулася і чекає! Ходімо!

Швидко піднялися вгору, підійшли до низенького будиночка. Марія кинулася в хату, і Тарас почув її збуджений голос:

— Мамо! З ким я вас зараз познайомлю! Причепу-ряться хуленько.

У горя завжди одноманітні кольори, у щастя — безмежжя світлих виблисків. То спалахне цвітом голубого ранку, то проллється червоною зорею, то вирветься з серця чарівною задумою, а то широко сльозою чи білим полум'ям вогню і сміху. Все у найвищому ступені, все у крайності — така вже природа у тієї жар-птиці.

— Щось коїться з нашим Тарасом, — сказали в один голос друзі. — Чи не закохався бува?

Тепер вечірні чаї у тісному колі веселого товариства стали пісні, ніби молитви ченців: серед друзів не було Тараса. Він невідомо куди зникав раннього ранку, а повертався пізно вночі. Тихо пробирався по зрадливих скрипучих сходах у свою кімнату, швидко гасив світло...

Якось за вечірнім чаєм Михайло Сажин, товариш по академії, сказав друзям:

— Дивлюся, аж це він, наш Тарас! Нікого не бачить, все на свою кралечку поглядає... А вона, браття-товариші, як зоря. Така вже гарна, що аж дивитися гріх. А по-

ряд з нею стара жінка, мабуть, матуся королівни. Так і ходять втрьох по місту, Тарас у них за чичероне... Так собі міркую, браття-товариші, що незабаром і на весілі погуляємо.

А Тарас тим часом сидів у світлиці, малював. Дівчина стояла біля вікна, дивилася на подвір'я Лаври, всіяне місячними самоцвітами, а матуся тихо снувала по кімнаті, розливала чай і шепотіла:

— Гарно виходить, Тарасе Григоровичу, ой гарно! На портреті ще кращою видається моя доня... Жаль, не встигнете домалювати, бо завтра ми вже й рушаємо до дому... Кинули все там печене й варене, завіялись. Завтра ідемо.

Стрепенувся Тарас. Як, невже завтра? Лихо моє, отак швидко збіг тиждень. Цілий тиждень! А йому здається, що минув всього один день. Отак і роки линуть, мов журавлині ключі. Не встигнеш і схаменутися, як воно й молодості слід розтане. Молодість... Кому з людей вдавалося хоч на хвилину затримати цю примхливу птицю?

Сумний Тарасів настрій передався всім. Матуся згадала, що вдома залишилося вишивання і що вони з дочкою вчинили необачно, прогостювавши в Києві цілий тиждень. Доведеться тепер надолжити при каганці, адже єдиний прибуток, який вони мають, залежить від спритності їхніх рук. Марія по паузі зауважила:

— Все життя прожила б у Києві, кращої долі не просила б у бога...

Тарас пожавішав. Десь у глибині його душі жевріла надія, полохлива і злякана, як пташина в неволі. Ще ніколи, здається, він так багато не думав про себе, про своє життя, як тепер. Чи не настав його час? Він має волю, гарну справу в руках, він живе у Києві, там, де хотів би жити і померти, перед ним широка і ясна дорога. Чи не покликати в ту дорогу друга-товариша? Тоді йтиметься легше, веселіше, дружніше, адже не він вигадав сім'ю і не йому міняти прадавній народний звичай: ходити не поодиночі, а вкупі...

— Київ, — сказав Тарас в задумі, — одне тільки слово, а вже стукотить людське серце... Знаєте, він мені снився в тому казенному Петербурзі, їй-бо, снився. Не повірите, ніби стою на узвишші, біля Аскольдової могили, а з Дніпра козаки встають, прапор і корогви над

головами, бунчуки і списи на сонці грають... Ет, що там не кажи, а Київ є Київ. Вирішив оселитися тут назавжди, медяником мене звідси не виманиш...

Виразно глянув на Марію, потім звів погляд на матусю. Жінки, видно, думали про своє, бо Марія сказала:

— А які керсетки тут продаються! А браслетки на Бессарабці! Зроду таких не бачила...

Матуся:

— Пийте вже чай, бо завтра рано вставати...

Тарас поклав у теку незакінчений малюнок, встав. Час прощатися, але йому не хотілося йти звідси. Товариство, яке поселилося в будинку Житницького біля Хрещатика, було миле його серцю, веселе, але тепер і воно не вабило поета... І все ж він прощається — треба прощатися. Дивиться у вікно, бачить посріблені місяцем стежки, і йому вони здаються чомусь сніговими...

— О котрій вирушаєте? — питає вже з порога. — Я, знаєте, так звик до вас за ці дні, ніби рідню зустрів. Щасливий був у мене тиждень!

— І ми звикли до вас, Тарасе Григоровичу, — озвалася співучим голосом матуся. — Ми б вас запросили до себе погостювати якийсь день, та боїмося, що Київ не відпустить.

Тарас зводить погляд на Марію. Вона стоїть у тій же позі біля вікна, ніби закам'яніла. Тільки одні очі палають, підбадьорюють, благають і карають.

— Відпустить Київ! — голосно сміється Тарас і додає: — Відпустить, я знаю, бо він добрий!

Він любив подорожувати. Не раз казав, що це, мабуть, спадкове: ще маленьким хлопчиком ходив колись шукати залізних стовпів, які підпирають небо. Тепер він невтомно шукав людей. Твердо вірив у те, що незабаром розсиплеться, мов сірникова коробка, кріпосне одоробло, впаде у прірву, тільки треба його туди підштовхнути. Мріяв про всеслов'янське товариство, вільне і щасливе, як одна сім'я, земля якої «житом-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря до моря...» Він шукав спільників для боротьби, шукав на всіх шляхах велелюдних, на всіх земних перепуттях. Коли знаходив таку людину, був

невимовно щасливий. Якщо минав день і не приносив гарного знайомства, ходив хмурий, невдоволений, сумний.

Тепер він сидів на тряскій балагулі, дослухався до гугнявого співу київського візника-єврея, а сам жадібно вдивлявся у далечінь, що мріла під пекучим сонцем. Влітку ранок швидко переходить у день, сонце просушує траву, повітря, визбируючи кожну крихітку роси. Тоді небеса вбираються у золоту кирею, виснуть над землею величавим маревом, морочать людську уяву химерними видовищами, ніби хочуть сказати: людино, ти живеш у казці. Вбирай у серце все, що перед тобою, благословенне і мерехтливе, мов та дитина посміхається, вмивається дрібною росою. Так, так, зеленіє, вмивається, сонце зустрічає, простягає теплі руки, дзвонить струнами вітру, землі... Отак твоя земля живе, отак сонце зустрічає, і нема тому почину і краю немає.

І краю немає... Красі? І горю! Від його очей нічого не сховається, вони все бачать, не вміють себе обманувати. Немає оцим зеленим ланам кінця і краю — це так. І краса тут невимовно яскрава, як у казці. І отой спів пташиний, і оті небеса, і ота дзвінка музика гаїв і вибалків, струмків і левад, річок і густих очеретів над ставками... А поряд — мале дитя лежить під кущем, плаче, бо сонце його жалить, а мати далеко, не чує, не бачить, бо панщину жне.

— Це ж чій землі, матусю? — питає стиха Тарас.

— Та все ж нашого пана Хрестицького. Оце почалися і так без кінця аж до нашого села Узворичі йдуть. Великий пан. Ясновельможний.

— Та вже ж, що ясновельможний, — понуро відказав Тарас. — Інакше не буває — ясний і можний... Все йому можна — навіть сорочку з каліки зняти...

— Тарасе Григоровичу! — змолилася матуся. Вона вже знала поетову вдачу, часто зупиняла його ще там, у Києві, коли він починав голосно і безстрашно ляяти на вулиці панів. — Тарасе Григоровичу, погляньте, які квіти ростуть при дорозі...

Він помовчав, потім втихомирився, почав вихвалити і придорожні квіти, і хмари, і степ, що котився їм назустріч голубими валами осоння. Та враз замовк. Очі його побачили таке, що все померкло навколо. По квітучій толоці біг хлопець-пастух в полотняній сорочці,

а за ним гнався вершник і перішив по чому попало нагаєм. Тарас весь час тримав Марііну руку в своїй і тепер так її стиснув, що дівчина аж скрикнула від болю.

— Гляньте, гляньте, що там робиться! Стійте, я встану!

Тарас скочив з балагули, кинувся від шляху. Його догнала Марія, вчепилася в нього, сказала тремтячим голосом:

— Не треба, милий, благаю... Ради всього на світі...

Вона таки зупинила його, нарвала волошок, подала несміливо поетові і додала: — Підемо, он мама гукає. Заспокойтесь.

Він аж тремтів, скреготав зубами.

— Це ж мене б'ють! Мене...

Сів на воза, заплющив очі, з-під повік котилися сльози. Марія гаряче потисла йому руку, ніби дитині, заспокійливо проказала:

— Бачте, он уже й явори наші видно! То вони вибігли нас зустрічати.

Обоє робили все можливе, щоб заспокоїти гостя, щоб він не хмурився, щоб почував себе легко і невимушено. Відвели йому маленьку світличку вікнами в садочок, а самі поселилися в суміжній кімнаті. Марія нарвала букет нагідок і поставила його на столі у гостя. Увечері вдвох ходили в леваду за клечанням, там Тарас зустрівся з якимись убогими селянами, розговорився з ними, а про дівчину ніби забув. Марія розгнівалася, по дорозі додому мовчала. Тарас вибачався, проклинав свою дурну вдачу, клявся, що такого більше не буде. А коли відчув, що дівчина вже не вириває свою руку, сказав у захваті:

— Та оті сардаки-горопахи готові хоч завтра взятися за списи! Гукни тільки їх, поведи!

Тарас помовчав, а потім додав, ніби думав вголос:

— Один старий, сивовусий, мудрий як дідько, завбачливо прорік: «Душа у народу палає, аж перетлівати почала, але до діла люди не пристають, бо гирі не пускають. У кожного з нас, — пояснив сивовусий, — чимало тих гир, у кого п'ятеро, а в кого й по десятеро водиться. Вб'ють тебе пани, а діти ж куди? В копанку? Гай, гай, людоньки...» Чуєш, рибонько, як він каже? От на цьому

і тримається все оте панське благополучіє... Отакі ми мудрі стали, мудрі аки змії!

Він знову почав вимахувати руками, хмарив чоло, гнівно блискав очима. Він знову забув про те, що поряд нього йде його Марія...

Наступного дня, коли Тарас сидів у світлиці і малював Марію, біля воріт раптом почулися людські голоси і цокання тачанки. Дівчина, яка сиділа біля вікна з вишиванням у руках, виглянула і скрикнула:

— Це до вас, Тарасе Григоровичу! Сам управитель пана Хрестицького і його старший син... Біжіть зустрічати!

Тарас виглянув у вікно, побачив тачанку, на ній кирпату пику якогось зарозумілого молодика, поряд — присадкувату статуру управителя. Він впізнав його відразу, як тільки глянув: отак, зігнувшись, сидів на коні і стьобав отого сердешного хлопчину в полотняній сорочці. Брр! Тарас аж скривився, ніби вхопив чогось гіркого, як полин. Хотів було відвернутися од вікна, та знову зачепився поглядом за кирпату пику молодика. Той курив сигару, відкинувся на сидінні, і в його позі було стільки зневаги до навколишнього, стільки пихи, а в обличчі стільки глупоти і тупості, що Тарас не втримався, зареготав на всю хату:

— Ясонько, глянь, який супес приїхав! Вилитий Хлестаков! Отакого б та на гілляку!

— Тарасе Григоровичу, — злякано прошепотіла Марія. — Ради бога тихіше, а то ще почують!

І вона почала причиняти вікно. Руки у неї тремтіли, а очі благально дивилися на нестримного поета.

В хату зайшов управитель, весь вкритий позолоченими гудзями, чемно вклонився і завчено сказав:

— Наказано подати сього пакета власноручно його превосходительству панові художнику Імператорської академії Тарасу Григор'єву Шевченку. Маю честь...

Тарас взяв пакет, розірвав його, витяг цупкого папера, прочитав і мовчки поклав назад. Глянув у вікно, побачив «супеса», який продовжував сидіти у тій же чванькуватій позі, повернувся до управителя.

— Передайте вашому панові, шановний, що я вдячний за його гостинність, але зараз відвідати маєток не можу. Нагальні справи не дозволяють мені скористатися з такої нагоди. Маю честь...

Він повертає пакет управителю, але той відсахується від нього, задкує і шелестить зляканими губами:

— Тарасе Григоровичу, як можна? У пана повно гостей, вони чекають на вас... Як можна?

Тепер уже гнівний спалах сірих сталєних очей:

— Я не клоун, щоб мене показувати гостям!

Пакет летить до ніг управителя. Той хапає його, притискає до грудей.

— Побійтеся бога, пане художнику! Таке вдіяти... Та я нічого не бачив, нічого не чув — клянуся. Я сліпий і глухий, все, що тут було, піде в могилу. Але я хочу сказати, що там, окрім цидули, є для вас контракт. Нате подивіться!

Управитель простягає Тарасові новий папір, всіяний вензелями і гербовими печатками.

— Вас запрошують малювати всю сім'ю, платять великі гроші... П'ятсот золотими! То великі гроші, пане художнику!

Тарас дивиться на папір, але до рук його не бере. Роздивившись, одвертається до вікна.

— Скажіть своєму панові, що я завдатку не беру... Бо опісля втрачаю охоту до діла. Бажаю здравствувати панству.

— Ну, гаразд же, — скрипнув чобітьми управитель, і його ніби вихором вимело з хати. Загриміла тачанка, здіймаючи хмару куряви, увійшла бліда матуся, схрестила руки на грудях, докірливо похитала головою:

— Що ви нарobili, Тарасе Григоровичу! Та хіба ж можна отак з паном Хрестицьким? Ви його не знаєте... Боже ж ти мій! Йди звідси, Маріє, нема чого тут стовбичити.

А Марія? Зібрала своє вишивання, нечутно вислизнула з світлиці, ніби ображена чимось, замкнулася у своїй хаті. Брязнув засув. Тарас нервово пройшовся по хаті, сказав:

— Матусю, — він намагався бути лагідним і ніжним, — матусю, ви цих виродків не знаєте, як я знаю... О, я їх бачив на своєму віку! Нажеруться, що починають блювати, ригають та очима на тебе лупають: от мовляв, яка історія, з кріпака художник вийшов. Та такого і нечувано, і небачено! Якийсь рідкісний випадок, диковинка. Гидко робиться від такого, повірте. Не можу стерпіти.

Він передихнув, а потім знову:

— А отой супес, ви його бачили? Ну як мені його малювати, коли рука свербить, так хочеться затопити у погану панську пику...

Матуся докірливо похитала головою, позадкувала до виходу.

— Схаменіться, Тарасе Григоровичу!

Вона перехрестила його і додала:

— Дивлюся на вас і думаю: тяжко вам житиметься на світі, дуже тяжко. Так тяжко, як нікому.

І пішла. А в нього на душі стало тоскно, ніби хто вийняв ту душу і вганяв у неї цвях за цвяхом. Щоб розважитись, пішов на вигін, походив до вечора, а коли повернувся, побачив на столі білий аркуш паперу. Під серцем щось колихнулося, обдало холодом. Тремтячими руками запалив свічку, прочитав: «Т. Г. Я не хочу бути гирями на ваших ногах. Ідіть своїм шляхом, хай бог вас благословить. Прощайте. Ваша Марія».

Вона написала «Ваша». Для чого? Невже для того, щоб дошкульніше вдарити у серце?

Тарас кинувся в сіни, підійшов до дверей кімнати, де жила Марія з матір'ю, — на дверях висів замок...

Забрав свої речі, пішов просто у нічний степ, який котив йому під ноги срібні килими.

ЗМІСТ

<i>Лебедина сага. Повість</i>	3
Оповідання	
Журавлина	127
Сонце у вікна	132
Березовий сік	136
Стомлене море	141
Білий кінь	148
Вінок	154
Явір	158
Хлопчик	162
Комісар	167
Голуба ластівка	173
Та, що бігає по хвилях	187
Високі каблуки	194
Марія	200

Цабанівський
Михайло Іванович

Редактор *В. І. Дарда*
Художник *Р. М. Бабуганов*
Художній редактор *М. П. Вуєт*
Технічний редактор *Л. М. Лобир*
Коректор *Г. В. Плячинда*

ЛЕБЕДИНИЙ ЗАЛИВ

Повість и рассказы

Издательство
«Радянський письменник»

(На українском языке)

Здано на виробництво 6.VI 1969 р. Підписано до друку 24.IX 1969 р.
Формат 84×108¹/₃₂. 6⁵/₈ фіз.-друк. арк., 11,13 ум.-друк. арк., 11,35 обл.-
вид. арк. БФ 03221. Тираж 30 000. Зам. 7487. Ціна в оправі 48 коп.
Радянський письменник, Київ, бульвар Лесі Українки, 20.
Одеська друкоофсетна фабрика Комітету по пресі при Раді Міністрів
УРСР, вул. Держинського, 24.